

Munkiana

nr. 56

2015

19. årgang

Søren Dosenrode (red.)

Kaj Munk Manden og Værket

www.munkiana.dk

issn: 1397-7172

Kaj Munk Selskabet

Bestyrelse:

Formand:

Søren Dosenrode, Elme Allé 8, 9000 Aalborg,
tlf. 98 10 34 10, E-mail sd@cgs.aau.dk

Næstformand:

Peter Øhrstrøm, Stokrosevej 5, 9380 Vestbjerg,
tlf. 98 29 70 61, E-mail poe@hum.aau.dk

Kasserer:

Jørgen Albretsen, Marie Curies Allé 175, 1. tv. , 9220 Aalborg Ø,
tlf. 99 40 91 24, E-mail jalb@hum.aau.dk

Anna Saarup Brinth, Toften 40, 7441 Bording,
tlf. 86 86 13 78 (fastnet) eller mobil 23 31 47 63, E-mail ASBrinth@mail.tele.dk

Ricardt Riis, Carit Etlars Vej 25, 8700 Horsens,
tlf. 75 62 54 28, E-mail rriis@mail1.stofanet.dk

Hjemmeside: www.munkiana.dk

Det planlægges, at munkiana.dk, ud over at være normal hjemmeside for Kaj Munk Selskabet, vil indeholde supplerende materiale til artiklerne i de trykte numre af Munkiana.

Tidsskrift: Munkiana, issn 1397-7172.

Redaktør: Peter Øhrstrøm.

Redaktør for forskningsartikler i tidsskriftet: Mogens Pahuus.

Layout: Jørgen Albretsen.

Cover: Suzanne Eide Knudsen.

Munkiana nr. 56 er udgivet i samarbejde med

Kaj Munk Forskningscentret ved Aalborg Universitet, www.kajmunk.hum.aau.dk

Munkianas redaktion har forsøgt at afklare ophavsrettighederne til materiale gengivet i dette nummer. Skulle vi have overset noget, beder vi om at blive kontaktet, så fejlen kan blive rettet.

Kommende Munkiana: Munkiana udkommer fast to gange årligt, i maj og i november. Deadline for indsendelse af artikler, man ønsker optaget i tidsskriftet, er 1. april og 1. oktober. Lejlighedsvis vil temanumre og særnumre supplere de to faste numre. Artikler indsendes til redaktør Peter Øhrstrøm.

Forskningsartikler i Munkiana

Artikler, der ønskes optaget som forskningsartikler, vil blive underkastet fagfællebedømmelse (peer review) efter den standard, som traditionelt gælder i det internationale forskningsmiljø, således som det er beskrevet på Forskningsministeriets web-site. Artikler, der er optaget i Munkiana på denne måde, bliver specielt markeret som forskningsartikler.

Professor emeritus Mogens Pahuus, Aalborg Universitet, har redaktionsansvaret for forskningsartiklerne i Munkiana – herunder for ledelsen af review-processen.

Bliv medlem af Kaj Munk Selskabet

Årskontingentet for medlemskab af Kaj Munk Selskabet er 175 kr. (hvilket også dækker abonnement på Munkiana). Biblioteker og organisationer kan tegne abonnement på Munkiana for 175 kr.

Indbetaling kan ske:

- * på indbetalingskort type 73, nr. 89402859 (også i netbank).
- * via netbank til Lån & Spar Bank reg. nr. 0400, konto nr. 4011 7927 88.
- * fra udlandet til Lån & Spar Bank via IBAN-nr.: DK04 0400 4011 7927 88
(BIC-kode: LOSADKKK).

Husk at skrive navn og adresse i meddelelse til modtager.

Ekstranumre af bladet Munkiana (fra og med nr. 37) kan bestilles ved henvendelse til kassereren (se side 2). Pris pr. eksemplar er 25 kr. Mindste ordre tre stk.

Kaj Munk Selskabet har CVR-nr. 30862392.

Kaj Munk og 1940'erne

Kaj Munk seminar i Vedersø 7. – 9. august 2015

Åbent seminar – alle er velkomne – tilmelding kræves

Kaj Munk Selskabets snart berømte seminar byder denne gang på følgende foredrag

Kaj Munk som præst

Hanne Munk

Kaj Munks modstandsdigte

Marie Goul, recitation af digtene ved Caspar Koch

Kaj Munks prædikener i krigsårene

Peter Øhrstrøm

Rundvisning i Præstegården

Jørn Verner Stendorf

Danmark i 1940'erne – og Kaj Munk i særdeleshed

Knud Erik Andersen

Kaj Munk og tiden

Caspar Koch

Mere på www.munkina.dk – tilmelding på 99 40 91 24 eller jalb@hum.aau.dk

Forsiden: *Kaj Munk – Manden og Værket*, Søren Dosenrode (red.), udkommer Valdemarsdag på Nyt Nordisk Forlag – Arnold Busck. Fra bogens omslag:

Denne bog forsøger at tegne et bredt billede af Kaj Munk, og gør det dels ved korte præsentationer og dels ved Kaj Munks egne tekster. Præsentationerne er skrevet af forskere, der har arbejdet med Kaj Munk. Målet er at give læseren indblik i Kaj Munks værk og dermed også i hans samtid.

Præsentationerne er skrevet af Marc Auchet, Anker Gemzøe, Hans Raun Iversen og Søren Dosenrode. Gengivet med tilladelse af forlaget. Baggrundsbilledet af Kaj Munk i klitterne er taget af fotograf Walter Nielsen, dateret 13. januar 1941 – Munks 43-års fødselsdag.

Indholdsfortegnelse

Jon Høgh:

Kaj Munk i tiden. I og omkring 1936

Brændende Europa, diktatorerne, Oxford-bevægelsen, reformationsjubilæum, børnebog 5

Svend Aage Nielsen:

Korrektioner til udsagn af og om Kaj Munk 11

Boganmeldelser:

Jens Kristian Lings:

Anmeldelse af: Per Stig Møller: *Aldrig skal Danmark dø – Kaj Munks avisdigte 1940 og censuren* 15

Jens Kristian Lings:

Anmeldelse af: Arne Munk: *Etatsråden* 16

Forskningsartikler:

Søren Daugbjerg:

Munk talte formentlig med Wested ved Camillas begravelse 19

Per Stig Møller:

Af en ung hjælpepræsts breve 26

Knud Erik Andersen:

Kaj Munk og Norge – Norge og Kaj Munk 40

Mogens Pahuus:

Styrke- og storhedsidealer i Kaj Munks politiske skuespil 56

Formandens beretning på generalforsamlingen og referat af generalforsamlingen
3. januar 2015 bringes i Munkiana nr. 57 i november.

Tur til Lolland

Lørdag den 19. september - søndag den 20. september 2015

‘Vennekredsen for Kaj Munks Præstegård i Vedersø’ arrangerer en tur til Lolland
med besøg på væsentlige Kaj Munk-steder.

Nærmere oplysninger hos Jon Høgh, tlf. 9733 3449, e-mail fam.hogh@post.tele.dk

Kaj Munk i tiden.

I og omkring 1936

**Brændende Europa,
diktatorerne, Oxford-bevægelsen,
reformationsjubilæum, børnebog**

Af Jon Høgh

“Johan havde jo altid et venligt Smil, og det siger vi ham Tak for; han var en god Kammerat.”

Sådan lød den tale, ord for ord, som en sortkravet fisker holdt ved Johan Kjærgaards grav, da han en sen januardag i 1936 blev begravet på Husby Kirkegård.

Johan Kjærgaard er meget bedre kendt under navnet Johan fra æ Havbjerger, som befolkningen kaldte ham, fordi han sammen med sin kone og deres mange børn beboede et lillebitte hus tæt på indersiden af den klit, som naturen havde pålagt den opgave i al slags vejr at sikre det udsatte land mod Vesterhavets bestandige og til tider voldsomme angreb.

Som god ven af og jagtkammerat med Johan, deltog Kaj Munk ved hans begravelse. Efter højtideligheden skyndte han sig hjem til præstegården i Vedersø, hvor han samme dag skrev artiklen *Johan fra æ Havbjerger*, som bragtes i *Jyllands-Posten* den 26. januar 1936, og som han senere samme år lod indgå som afslutningsartikel i jagtbogen *Liv og glade Dage*, der består af *Femten smaa Hilsener med løst Krudt til de muntreste af mine Kammerater, Naturens egne Dreng, de danske Jægere*.

Munk var en ivrig jæger. Når tid bød sig, færdedes han gerne på de vidtstrakte arealer med bøsse og hund, for eksempel i den nærliggende vestjyske plantage

i Rejkjær ved Tim, som han i øvrigt, for hans eget vedkommende, gerne så omdøbt til Rej'di'kjær (rigtig kær) Plantage, og som han søgte jagtret over i 1936 med følgende begrundelse: *Jeg henter megen Styrkelse paa mine Ture derud, baade som Menneske, Præst og Digter*.

Når han så havde hentet sig “Styrkelse” og måske også nedlagt et bytte, trængte også andet end jagtfortællinger sig på. Der synes nemlig at mangle et i hans selvskrevne cv. Han omtaler ikke sig selv som journalist, hvad han i sin tidligste ungdom allerhelst ville have været, og som han sikkert også var blevet uddannet som, hvis ikke hans plejemor havde sat sig imod. Men journalist blev han alligevel, da *Jyllands-Postens* nyudnævnte chefredaktør Hans Hansen i 1931 opfordrede ham til regelmæssigt at skrive artikler til avisen. På sigt gav det ham muligheden for at bruge dagspressen til, for et stort publikum, at udbrede sine politiske og religiøse synspunkter – og jo altså også fornøjelige og rørende jagthistorier, som nu den om Johan fra æ Havbjerger.

Brændende Europas situation taget i betragtning var Munks artikler om de storpolitiske tilstande, kun for så vidt angår enkelte, hist og her fornøjelig læsning.

Det er vel ikke forkert at hævde, at der først så sagte, så sagte og senere med stadigt voldsommere intensitet, blev sanket og lagt ved til den europæiske brand med diktatorerne Benito Mussolinis overtagelse af magten i Italien i oktober 1922 og Adolf Hitlers udnævnelse til Tysklands rigskansler i januar 1933. Den siden sin tidligste ungdom diktatorhengivne Kaj Munk beundrede dem begge. I en artikel skrevet i

1935 hævder han, at Mussolini har frelst Italien, og med henvisning til Romerrigets storhedstid på begge sider af år 0 benævner han ham som en europæisk statsmand af fortidsformat – *vor Tids eneste geniale*.

Munk var en tid lang også meget henrykt for Adolf Hitler. Allerede i 1934 kommer hans begejstring klart til udtryk i et par artikler i rejsebogen *Vedersø-Jerusalem retur*, væsentligst i den afsluttende artikel *Danmark*. Her omtaler han de europæiske statsmænd, der arbejder efter parlamentariske og demokratiske principper, som *Folkeforsnakkere* og *smaa formatløse Politikere*, mens Hitler – *den djærve østrigske Malersvend* – omtales som en *Stormand ... en af de faa, der i alle Tidsaldr af Jordens Løb omkring den fjerne Klode, vi kalder Solen, vover at leve hin Hjertets Renhed, som er at ville èt* (147).

Hjertets renhed er at ville èt, er et Søren Kierkegaard-citat, som Kaj Munk år tidligere valgte som motto for sit debutskuespil, *En Idealist*, (færdigt i 1924, uropført 1928), der omhandler diktatoren kong Herodes' magtkamp mod kærligheden, der er personificeret i det lille Jesus-barn. Herodes forstår sig på magt og fysisk herredømme. Derimod ved han ingenting om kærlighed og de magtmidler, som den indeholder. Han ved ikke, eller han kan i det mindste slet ikke forholde sig til, med en let omskrivning af 1. Korinterbrev 13,13, at af magt, herredømme, tro, håb og kærlighed, er kærligheden den største. Kærligheden forårsager, at den mægtige konge må gå i knæ og bøje sig. Magten tager magten fra ham.

Sådan går det altid i Munks dramaer, hvor eneherskeren tror, at al magt ellers

er hos ham.

Allerede i 1934 havde Il Duce, Mussolini, i stunder stået på sin italienske støvlehæl og skuet ud over Middelhavet mod Afrika. I drømmefantasier så han Abessinien, nuværende Etiopien, beliggende i Nordøstafrika mellem den italienske koloni Eritrea mod nord og Italiensk Somaliland mod syd. Ved sin geografiske beliggenhed fristede dette nordøstafrikanske land ham. Her kunne han skaffe plads, masser af plads, til det stadigt stigende befolkningsoverskud i Italien. Mussolini var jo diktator og altså et viljemenneske. Derfor lod han det ikke være ved drømmerier. Han gjorde noget ved det. Han lod våbnene klirre i februar 1935, da han sendte troppeskibe mod Eritreas Rødehavskyst, hvor de italienske hærenheder blev landsat. Etiopiens kejser Haile Selassie krævede Folkeforbundet, som både Etiopien og Italien var medlemmer af, sammenkaldt, og på dets møde krævede kejseren, at der blev ydet Mussolini behørig modstand. At der ikke fra Folkeforbundets side skete noget kan vel skyldes, at man har troet på, at Italien endnu kunne betragtes som en allieret imod det fremstormende nazistiske Tyskland. For at beskytte Etiopien sendte England den 7. august 1935 tropper til Britisk Østafrika, der var beliggende syd for Etiopien og sydvest for Italiensk Somaliland og med grænser op til begge respektive lande.

Derefter skrev Kaj Munk i *Jyllands-Posten* artiklen *Det sete afhænger af Aviserne*¹. Heri tager han på sin vis afstand fra Mussolini. Men heller ikke mere! Han erkender, at *Naturligvis er vi alle ophidsede over den ukalkede Brutalitét, han lægger for Dagen i Abessinien-Spørgsmaalet. Alle vi, der*

¹ *Jyllands-Posten* 18. august 1935.

har agtet ham så højt, at vi næsten holdt af ham, føler i disse Dage et Stik i Hjertet eller to. Længere fremme i artiklen konkluderer han, at Selv om Il Duce nu er ved at indvikle sig i en Skurkestreg, ophæver det jo ikke, at han har været Italien en Frelser i Nøden.

I en senere artikel, *To Diktaturstaters to Overgreb*, stiller Kaj Munk spørgsmålet: *Hvorfor gør Mussolini det?* I det svar, som han afkræver sig selv, indgår ikke ord som brutalitet eller skurkestreg. Tværtimod ophøjer han nu Mussolini som idealist, der altså også måtte besidde den hjertets renhed, som er at ville èt. Den konklusion kan drages, når man har læst Munks svar, der er en accept af diktatorens handlinger. Mussolini gør det *Fordi han har et Ideal: Italien. Og den, der for Alvor har et Ideal, spørger kun om det og ikke om andet. Han spørger ikke om Menneskeliv, han spørger end ikke om Retfærdighed.*

Den 3. oktober 1935 overskred de italienske tropper grænsen mellem Eritrea og Etiopien. I løbet af godt et par måneder af det tidlige forår 1936 erobrede de våbenmæssigt overlegne italienere det meste af landet i kampe, der lignede masseslagtninger af de dårligt udrustede etiopiske stammekrigere. Den 9. maj 1936 proklamerede Mussolini Etiopien som en italiensk koloni.

I slutningen af 1935 og i januar 1936 skrev Kaj Munk dramaet *Sejren*, hvortil han fandt inspiration i Mussolinis falbelader i Afrika. Stykket foregår i Italien, hvor den bestandigt pengelæns og oprindeligt fredselskende kansler Alexi, der er lykkeligt gift med Angelica og holder af at lege med sine børn, af sine nærmeste rådgivere presses til at angribe Etiopien for at få del i landets

olierigdomme, som finansministeren ellers mente ved milliardbeløb at have købt sig rettigheder til, men stammehøvdingene snød ham og lod i stedet for olien risle i engelske tønder. Alligevel kræver kansleren, at finansdirektøren får kontrakterne underskrevet i løbet af en måned.

Hertil svarer han: ... *Jeg skal stræbe, som om det gjaldt mit Liv.* Den giver kansleren igen på med en replik, som er en typisk Kaj Munk'sk diktatorreplik: *Deres Liv er ligegyldigt, saa ligegyldigt som mit. Men Erhvervelsen af disse Oliekilder kan betyde Italiens Liv. Husk paa det.* Ikke sandt – nationen går forud for alt. På samme måde bliver det, da fredsidealerne begynder at smuldre, med kærligheden til Angelica. *Jeg elsker dig, fordi jeg elsker dig; du er den evige Kraftkilde, jeg øser Liv af til mig selv og mit Folk,* siger han.

Kansleren vil krigen, fordi alle vil den, siger han til Angelica. Men han vil tillige, at hans sønner Victor og Carlo skal deltage som officerer. Det får Carlo til at meddele faderen, at han ønsker afsked fra hæren. *Hvorfor?* spørger kansleren. ... *du har jo selv alle Dage sagt, at Krig er Svineri,* replicerer sønnen. *Det er den ogsaa,* vedgår kansleren. Men krig er også noget stort: ... *Selvopofrelse, Tapperhed, Udholdenhed, sagt i èt Ord: Heroisme ... Og jo mere Svineri et Menneske kan bære for et Ideals Skyld, jo større er han vel. Kan du ikke tage Svineriets Lidelse paa dig for dit Fædrelands Skyld? ... Du gaar med, fuld af Begejstring. Du er min Søn. Har du forstaaet? Farvel.*

Kansler Alexi er diktator af Guds nåde, men ikke af Angelicas, der forlader ham, hvorpå han finder trøst hos en ung elskerinde. Angelica vender dog tilbage,

efter at kansleren har overvundet etiopierne – og lige før han skal træde ud på balkonen for at modtage folkets hyldet. Hun beder ham lade være med at gå ... *derud – i Forhærdelsen. Skal du frelses, er det yderste Øjeblik. Derfor kom jeg nu.* Men han vil ikke frelses, det har han ingen grund til, da han overfor Angelica titulerer sig selv som *Frelseren ... Roms Ægtefælle, Guden Augustus, hvis Styrke er Ret, hvis Vilje er Lov.* Kansleren lader altså hånt om hende. Hun er blevet ham ligegyldig, i hans selvforbudelse er hun blevet det, men også fordi han har elskerinden, der ved sin ungdom har vakt hans sanselighed. Angelica hugger ham ned med en dolk, og bagefter tager hun sit eget liv med samme våben. Rallende og liggende i sit eget blod ved siden af Angelica siger han, før døden indtræffer, disse, for en rigtig diktator, værdige ord: *Det er godt, du ikke er Roma, Elskede. Vi dør, men Roma består.*

I artiklen *To Diktaturstaters to Overgreb*² idealiserer Kaj Munk Mussolini. I slutningen af artiklen vender han sig i et bramfrit og ukunstlet sprog mod et af de tiltag, som den djærve østrigske malersvend havde gang i i Tyskland – jødeforfølgelserne: *Der foregaar en anden, mindre paaagtet, men mindst lige saa paaagtelsesværdig Uretfærdighed i Europa, nemlig Jødernes Behandling i Tyskland. I Forhold til Abessinierne er Nazilands Jøder et afmægtigt Folk; de ved knap nok selv, at de er Jøder ...* Dog forsvarer Munk i artiklen, at jøderne blev sat på plads i det nye genopbyggede Tyskland, der er Det Tredje Rige. Han skriver: *Herimod var der næppe Grund til at protestere. Hvad han mener med 'sat på plads',*

2 *Jyllands-Posten* 1. september 1935

nævner han ikke, men vendingen er negativt ladet, den tenderer overgreb på mennesker. Præsten Kaj Munk forsvarede altså, at nogle mennesker, der tilhørte en bestemt befolkningsgruppe, forurettedes. Men ikke i en uendelighed. Han skriver videre, at når denne sætten på plads ingen ende syntes at få og antog forfærdelige former, så ville han ønske, at alle kristne lande ville enes om at gøre et stort forsøg på med alle midler at tilkendegive overfor Tyskland, at det måtte regnes for at stå enten i en revolutionstilstand eller uden for civilisationen al den stund, *grove Krænkelser og raa Overfald tolereres af Myndighederne.* Han afslutter artiklen med at spørge, om den Hitler, der havde opbygget *et stort og stærkt og samlet og straalende Tyskland, er den samme Mand, der ikke kan standse den epileptiske Forfølgelse af en hjælpeløs Flok?*

Hvis man ikke vidste bedre, kunne man tro, at Kaj Munk nu tog afstand fra Hitler. Men sådan er det ikke. Se her, hvad han i 1936 i artiklen *Det kristenfiendske Tyskland*³ skriver, ikke i datid, men i nutid, om den tyske diktator: *Ingen Dansk kan ære Hitlers Daad mere end jeg. Grænseløst beundrer jeg, at det har været en Mand muligt midt i Parlamentarismens Dirt-track i Fortvivlelsens Dal efter Nederlaget [efter 1. Verdenskrig] at faa Vognen kørt op ad Bjerget igen.*

Absolut ærlighed, absolut kærlighed, absolut renhed, absolut uselviskhed. Disse fire absolutter krævede Oxford-bevægelsen, stiftet af præsten og missionæren Frank Buchman, at den kristne kirke arbejdede ihærdigt for at udbrede som leveregler for

3 *Jyllands-Posten* 29. november 1936

dens medlemmer. Oxford-bevægelsen bredte sig som en lynild i Brændende Europa i 1930'erne – til Danmark nåede bevægelsen i 1935. Kaj Munk respekterede naturligvis de fire absolutter, han indså bare, at de var umulige at efterleve, fordi mennesket besidder drifter og tilbøjeligheder, som ikke dør, før de dør med mennesket. *Evangeliet forkynder ikke Syndernes Afskaffelse, men Syndernes Forladelse*, skriver han i en artikel *Oxford igen*. (*Nationaltidende*, 28. august 1936). Det er det, arvesynden og syndernes forladelse, som digteren tager op i nogle små enaktere, også fra 1936 – *10 Oxford Snapshots. Klippet af en Dramatiker*.

Alle 10 enaktere er tidsaktuelle, hvad Munk i øvrigt engang udtalte, gjaldt alle hans værker. Det gælder således også den lille lejligheds-enakter *Kunsten i København*, som han skrev i 1936 til støtte for børnehjælpen. Stykket afspejler de triste tanker, som Kaj Munk på det her tidspunkt gjorde sig om kunstens hele betydning og status i samfundet. Meget kort fortalt handler den korte scene, der er en satire, om Idealteatrets antagelse af et skuespil, 'Vindstille', hvor skuespillets personer – alle med talende eller symbolske navne, f.eks. digteren Ætersen, kritikeren Disseker, skuespiller Karl Positura og teaterdirektør Gaarensaagaaren – tilsammen udgør vidt forskellige led i den skæbne, som bliver skuespillet til del, men hvor det er tydeligt, at alle taler ud fra, hvad der er til den enkeltes egen fordel. Digteren og skuespilleren vil være berømte, kritikeren vil føre sig frem ved hård kritik af dramaet, men han ændrer mening, da han forstår, at det bedre betaler sig for ham selv. Teaterdirektøren regner kun stykket

for at være noget biks, men han ved af erfaring, at det er sådan noget, og ikke seriøse stykker, folk går efter. Derfor antager han det. Han er med andre ord kun ude på at tjene penge! Når 'Vindstille', der skal være hans afskedsforestilling, har gået over de skrå brædder *3 Aftener og en Søndag Eftermiddag*, vil han trække sig tilbage og nyde livet i villaen i Søndervig.

1936 var 400-året for reformationen. Kaj Munk skrev i anledning heraf en række sprudlende og humoristiske artikler, bl.a. *Jubilæumsskrupler*, som *Nationaltidende* bragte den 7. november 1936. I artiklerne udtrykker Munk beundring for Martin Luther, der stod så muttersalene og protesterede mod den katolske kirkes vranglære om menneskesjælenes frelse ved realisering af *Kæmpeoplæg af Afladsbreve lige fra 50 Øre op til to eller flere Plovmand Stykket*. Luthers reformatoriske lære var god, desværre kom den ikke til at omfatte alle kristne lande, og der, hvor man tog den til sig, har tiden, der er i bestandig forandring, på visse vigtige områder udvandet den og flyttet menneskets jordiske gerning fra at være hellig til at være nok, postulerer han. Med stor kritik som følge afsluttede han artiklen: *Sikke et Held, at Svangerskabsbetænkningen ikke var Lov under Augustus, saa var Jomfru Maria da styrtet af Sted til en autoriseret Læge, inden Gabriel havde faaet talt ud, og hvad saa med Frelseren?*

Kaj Munk var en produktiv digter og journalist. Uforfærdet og provokerende kastede han sig, alene gennem sit *ord*, det være sig i skuespil, prædikener, foredrag og i avisindlæg, der både omfattede artikler og digte, ind i de mange forskelligartede og

til tider voldsomme problematikker, som Danmark og Brændende Europa omkring os bød på.

Hvad det angår, var året 1936 såmænd slet ikke enestående. Efter at han havde modtaget opfordringen fra *Jyllands-Posten* i 1931 om at blive journalistisk medarbejder, havde Munk jævnligt ladet sine stærke ord høre i den store og landsdækkende avis – samt i adskillige andre store og mindre dagblade. Gennem det foregående har vi forstået, at meget af det, som han til en begyndelse skrev til diktatorernes ros med rette kunne virke frastødende i samtiden. Men der er på den anden side ikke noget odiøst deri, fordi han, som det diktortro menneske, han var, og som det ordentlige menneske han også var, gik ud fra, at diktatorerne kun havde til hensigt at gennemføre deres storpolitiske drømme ved rent trav. Da han her omkring 1936 så småt begyndte at opdage, at det ikke forholdt sig sådan, indrømmede han, at han havde taget fejl. Han slog om og svingede pisen over de herskere, som han før havde følt sig forbundet med. Gennem *ordet* og ved *ordets* magt fortsatte han hermed, indtil skuddene bragede i Hørbylunde Plantage sent om aftenen den 4. januar 1944.

I 1936 skrev Munk også noget ganske andet og helt udramatisk, nemlig sin første af i alt tre børnebøger, *Knaldperler* med undertitlen *Digte for Børn mellem knap 3 og godt 70 Aar*. Den lille bog, der – det unge publikum taget i betragtning – er væsensforskellig fra alt, hvad han ellers skrev i 1936, består af 20 små børnedigte, hvoraf nogle med rette kan henregnes til fabelgenren i stil med den franske fabeldigter Jean la Fontaine. Inspiration til digtene har

han givetvis fundet på sine jagtture, hvor han altid medførte sin lille sorte lommebog, som han let tog frem tillige med pennen, når en oplevelse eller en pludselig indskydelse havde givet ham et digt til beskrivelse af det store i det små.

De tekster, skuespil, artikler og digte, som er behandlet i denne artikel, skrev Kaj Munk for omkring 80 år siden, det meste i 1936. Meget har forandret sig siden. Andet har ikke. Diktatorerne er her stadigvæk i en ny tids forklædning. Men de kendes fortsat på deres grå stenfjæs og kolde stålsatte øjne. Deres magtmidler er også i vor tid uhumske. Deres legen katten efter musen er langt fra slut, og den leges her i 2015 efter præcis de samme retningslinjer som i 1936, nemlig ved impulsive eller nøje planlagte overskridelser af landegrænser at indtage nye territorier med forfølgelse og fordrivelse af mennesker i hobetal til følge, og hvor politiske og religiøse befolkningsminoriteter, der enten ikke når at komme væk i tide eller vælger at blive for gennem modstand at vise deres foragt, sjældent har andet valg end at følge den slagne vej til gaskamrene eller udryddelsespelotonerne.

I digtet 'Brændende Europa' fra 1933 stiller digteren Nis Petersen det spørgsmål, hvorfor mennesker, der kan bede, ikke forener sig og i et hulkende krig beder Gud:

*lad de små børn forbarme sig over os
lad dem låne os af deres renheds og
uskyldigheds rigdom
en skærv til tæremønt af deres øjnes
sandhed
og giv os din fred.*

Freden, den store livsalige fred, måtte den snart indtræffe og gøre det af med kolde hjerner!

Korrektioner til udsagn af og om Kaj Munk

*Af Svend Aage Nielsen, Kaj Munk-
forfatter, fhv. sognepræst, Vedersø Klit*

Til Per Stig Møllers biografi: *Kaj Munk, digter, præst og urostifter* og dens anmeldere må det desværre siges, at *skønt det var muligt*, tager den og de ikke hensyn til den kritik, de har kunnet læse i min bog, som han omtaler i sin bog uden at få hele dens titel med. Den hedder: *Kaj Munk: Jeg beder virkelig meget undskyldte...* Ikke kun de sidste 5 ord.

Per Stig Møller gengiver, hvad Kaj Munk skriver i *Foraaret så sagte kommer*; hvor Kaj Munk fantaserer om sin mors bønner, da hun er syg til døden: "Hun kyssede mig på Munden, hun lod mig drikke af Koppen på samme Sted, som hendes Læber havde rørt den. Stakkels lille velsignede Mor, du vidste ikke, hvad du gjorde i din Angst og din Nød. Og i det Hjerte stønnede du til din Gud: Tag mig ikke fra ham, giv mig ham med, giv mig lov til at få ham med."

Først i 1900-tallet kendte Mathilde ikke til en senere tids forebyggelse mod smitte, og Kaj blev jo ikke smittet. Tillige kan de bønner, han lægger hende i munden, kun være digtet af ham selv. Derved synes jeg ikke, at han ærer sin mor. Skønt han ellers foreholdt andre at holde De ti Bud bl. a. i Gerlevtalen i 1940. Han skrev også om at vise pietet mod sin mor i sit svar til Paul Petersen den 13. juli 1943. Jøder og kristne har ligesom det dobbelte kærlighedsbud De ti Bud som fælles forpligtelse. Herunder det fjerde bud: "Du skal ære din far og mor," sådan som Jesus siger til den rige

unge mand, "vil du gå ind til livet, så hold budene." Kaj Munk fantaserer tværtimod om sin mors livsholdning i strid med det, der står i hendes brev til hendes kusine Marie Munk, hvori Mathilde skriver: "Kære Gud send dog din Helligånd ned til mig. Jeg som er en Stakkels Enke... Jeg tænker så tit på de Ord, som den kære Fru Ishøy sagde til mig ved min Mands Grav... Lov mig kære Mathilde at se op og hold fart..." Brevet viser, at Mathilde gjorde alt, hvad hun kunne for at give sin søn den bedst mulige fremtid hos Marie og Peter Munk, og det tjener hende til ære. Gengivere af Kaj Munks ord har ikke kendt Mathildes brev, og de har ikke øvet kildekritik mod Kaj Munks fantasi-bønner, hvorved krænkelsen af hendes minde er ført videre frem til vor tid af flere Kaj Munk-fortolkere. Dette bør ikke fortsætte, slet ikke når Kaj Munk var hård i sit brev til Paul Petersen i 1943 og direkte beskyldte denne for, at "vanhellige" sin mors minde ved at ville holde budet: Du må ikke slå ihjel.

Per Stig Møller vægter heller ikke, at Kaj Munk i 1941 erkender: "Jeg beder virkelig meget undskyldte" for sin læggen al skylden for Jesu korsfæstelse på jøderne alene. Ved blot at referere dette, giver Per Stig Møller jødehadet samme mund og mæle, som Kaj Munk giver det i sine skuespil *Pilatus* og *De Herrer Dommere*. Selvom Per Stig Møller har udtalt sig forkert i TV-udsendelsen om "Store Danskere" ved i den at tale om Munks "nazistiske periode," så skriver han i den genudgivne "Mere Munk" del stadig om Munks "nazistiske periode," fordi han tolker, hvad Kaj Munk sætter til debat i sin version af *Hamlet* uden at respektere, at alle dramaer har deres

egen kategori. Kaj Munk fortjener et sandfærdigt eftermæle, hvorom det må erkendes, at han flere gange tyede til fantasi-fremstillinger i strid med sandheden og i strid med Jesu ord, men hvor han også vendte om til at ville være Jesus på sporet og om til holdningen, at sandheden er til, for at den skal siges – og følges.

I sit tredje og nye afsnit i sin store bog gengiver Per Stig Møller på samme side 563 først fra et brev, Kaj Munk skriver til jul 1940, ordene “mon ikke Hitler er os bedre end Stauning, fjenden er sundere end indvoldsormen.” Hvorefter Per Stig Møller konkluderer:

“Munks private og offentlige budskaber i 1940 kunne ikke lade nogen i tvivl om, hvor han stod.” Det er dog ikke troværdig tale, eftersom ordene i nævnte brev tydeligt viser det modsatte, at Kaj Munk heller ikke i 1940 vidste, hvor han havde sig selv.

Det mindst svingende i Kaj Munks holdning var han kongetro holdning, som går som en rød tråd gennem hans budskaber. I bogen *CHRISTIAN X KONGE AF DANMARK*, som er udgivet på Poul Carit Andersens forlag i 1940, skriver Kaj Munk i en Indledning om kongen i 1920 og i 1940:

“I begge Tilfælde gav Kongen os sig selv saa skønt og saa mandigt, at vi har følt det: ingen af hans halvhundrede Forgængere... kunde have evnet det bedre.” Det kunne han ikke have skrevet, hvis han i sandhed mente, at kongen stod for en udansk politik. Kaj Munk slutter sin hyldest til kongen med at indrømme, at de tusind år alligevel

ikke er blevet væk – i verselinjerne:

De tusind Aar, hver rigets Egn
i Kongen har sit Samlingstegn.
Din Stol i danske hjerters Hegn
står rejst.

Per Stig Møller gengiver også, hvad Kaj Munk skriver til Elsebet Kieler i 1943, om at man skal “hjælpe enker og faderløse” og ikke blot lade “andre tage forsvarskamp og kval på sig,” hvorom Kaj Munk slutter: “Bliv nu et kristent menneske og lær at slå ihjel i Jesu navn.” På svarkuerten skriver Kaj Munk videre et afkortet citat af Jesus: “Den, der griber til sværdet, skal omkomme ved sværd.” Men Per Stig Møller gør ikke opmærksom på, at Kaj Munks brug af citat-stumpen ikke er i overensstemmelse med Jesu svar til Peter i den sammenhæng, hvorfra ordene er taget. Når Kaj Munk også påfører sit brev ordene: “Leve Absalon,” bør det afklares, hvorvidt Absalon førte forsvars- eller angrebskrige? Og hvorvidt Elsebet Kieler ikke har ret i, at korsfarenes forsøg på at udbrede den kristne tro med vold og magt hverken følger Jesu budskab eller det profetiske budskab, der er motto for Kristeligt Dagblad: “IKKE VED MAGT OG IKKE VED STYRKE, MEN VED MIN ÅND, SIGER HÆRSKARERNES HERRE.” (Profeten Zakarias’ bog 4,6).

(Red. Til belysning af dette, gengives på næste side uddrag af Elsebet Kielers gensvar til Kaj Munk i et brev dateret 15. juni 1943. Uddraget omfatter starten på brevet samt den sidste halve side af det fire sider lange brev. Hele brevet findes i Kaj Munk Forskningscentrets arkiv under opstilling 103 01 02 og kan

fået Kaj Munks tilslutning. Det ville den ganske givet ikke have fået, hvor der var tale om deltagelse i angrebskrig.

Den 27. november 1941 skrev Kaj Munk en kommentar, trykt i bogen *Saa fast en borg*, og i *Mindeudgave – Dagen er inde og andre Artikler*, hvor han vendte sig mod udenrigsminister Erik Scavenius' underskrivelse af *Antikomintern-pagten* vendt mod verdenskommunismen med disse hårde ord: "Ned med Scavenius! Ingen samling om denne samlingsregering længere, så længe Scavenius er dens diktator." Dette var – på et uvidende grundlag – blodig uret mod Scavenius, der af konge og regering var sendt til Berlin med fire danske forbehold til at tilslutte sig *Antikomintern-pagten*. Det vigtigste forbehold var, at Danmark ikke ville være krigsførende på Nazi-Tysklands side, og Scavenius føjede til, at der var ikke noget jødeproblem i Danmark. Den tyske udenrigsminister von Ribbentrop var et øjeblik så rasende på ham, at han ønskede Scavenius arresteret. Men modigt stod han fast på sit mandat, så Danmark fik en Tillægsprotokol, der dog af Nazi-Tyskland blev krævet holdt hemmelig. I den var de fire danske forbehold indskrevet, forhandlet på plads ikke af diktatoren Scavenius, men af ham som den danske konges og regerings dygtige repræsentant.

Underligt er det, at Mindeudgavens ansvarlige og senest Per Stig Møller ikke kommer ind på denne Tillægsprotokol. Den er derimod nuanceret og seriøst behandlet i pastor Ricardt Riis' kapitel i bogen *VEDERSØ LOLLAND RETUR*. Her antages det, at Kaj Munk blev orienteret om Tillægsprotokollen i en

natlig samtale med Hal Koch, og at han justerede sin holdning til at blive ved med at stå bag regeringen, da han fik denne viden.

Afsluttende på disse korrektioner skal Arne Munks ord om sin far gengives fra bogen *Kaj Munk og FOSTERDRABET*: "Når Kaj Munk opholder sig ved krigens gru, standser han ved børnene med de afrevne lemmer og opflåede buge som bombemaskinernes grusomme høst." Underbygges disse ord af Kaj Munk-udsagn kan der ikke være tvivl om, at han, om han ikke var blevet dræbt af en nazi-tysk terrorgruppe med en amerikansk produceret Colt-pistol, efter krigen meget vel kunne have ønsket et opgør ikke alene med dem, der indledte krigen, men også med dem, der i uhyggeligt omfang førte deres krig med bombemaskinernes grusomme last. Vedrørende flere korrektioner til Per Stig Møllers Kaj Munk-tolkninger kan jeg henvise til mit indlæg i *Kristeligt Dagblad* den 29. april 2015:

Samarbejde versus modstand.

Ikke et sort-hvidt forhold.

NB: Kaj Munks brug af citat-stumper kommer også til udtryk i hans brug/misbrug af Søren Kierkegaards citatstump: "Hjertets renhed er at ville ét" på titelbladet til *En Idealist*. Her ville en brug af hele citatet hos Kierkegaard have givet den helt anden mening, at for at ville ét skal man ville det gode, ellers er man splittet. Det værste misbrug af denne citatstump udtrykte Kaj Munk, da han i bogen *VEDERSØ-JERUSALEM RETUR* fra 1934 betegnede Hitlers likvidering af Röhm som udtryk for "hin Hjertets Renhed, som er at ville eet" (side 147).

Boganmeldelse

Aldrig skal Danmark dø

Aldrig skal Danmark dø – Kaj Munks avisdigte 1940 og censuren

**Af Per Stig Møller.
Kristeligt Dagblads
Forlag.**

Af Jens Kristian Lings

Per Stig Møllers hovedformål med at genudgive Kaj Munks digtsamling, NAVIGARE NECESSE (1941), som ikke er de mest imponerende digte, Kaj Munk har skrevet, er at bringe forlæggene til de tolv månedsdigte (ét for hver måned). De blev i 1940 bragt i *Berlingske Aftenavis*, og dengang blev de utvivlsomt læst, diskuteret og tolket, fordi det netop var Kaj Munk, der havde skrevet dem.

Man bliver altid klogere af at læse Per Stig Møllers bøger. Han har en kolossal viden og formår på en letfattelig måde at formidle den.

Bogen er delt op i 2 hoveddele, en prosadel og en digtdel.

I prosadelen er de første 26 sider en udmærket indledning til og basis for gennemgangen af avisdigtene. I de følgende 7 sider er der fokuseret på digtene. Derpå følger 8 sider, som er en fortsættelse af de indledende. Indskuddet med digtkommentarerne synes at skulle flette bogens to dele sammen til en slags helhed.

Digt delen består af bogen fra 1941

(med Povl Kristensens mange fine træsnit) og avisdigtene, som ikke tidligere har været på tryk. Syv af de tolv avisdigte er mere eller mindre bearbejdede til bogudgaven, tre er næsten identiske med bogens, og de to sidste er helt identiske.

Det er formodentlig for at smelte det fysiske og det sjælelige landskab sammen, at PSM udførligt anfører, hvordan hver måneds vejr var i 1940. Og naturligvis kan det konkrete vejr have inspireret KM til sine sprogbilleder om Danmarks politiske situation.

Prosadelen er en særdeles interessant beskrivelse af Danmarks politiske forhold før og under den såkaldte "besættelse" og af (selv)censuren, som den danske regering indførte for at undgå, at visse skribenter skulle fornærme "vore gæster", tyskerne. Kaj Munk blev den mest besværlige person for censuren. Allerede i slutningen af 30'erne forbød man opførelsen af hans skuespil *Sejren* og af *Han sidder ved Smeltediglen*.

At Kaj Munk altid fandt andre måder at få sine budskaber frem på, gjorde, at han efterhånden blev så besværlig for den danske regering og tyskerne, at han til sidst rent fysisk selv blev censureret væk.

Naturligvis bearbejder en digter sine digte, inden de udgives i bogform, og sådan er der også en del forskelle på forlæggene i avisen og bogudgavens digte, men voldsomme er de ikke. Derfor er det begrænset, hvad man får ud af at læse de to sammenstillede udgaver.

PSM gengiver først digtet fra bogen og derpå avisudgaven. Det ville

forekomme mere naturligt at læse avisudgaven først. Det havde lettet fokuseringen på de ændringer, der blev foretaget til bogudgaven.

PSMs direkte kommentarer til enkelte digte omfatter knapt fire sider. Han beskæftiger sig ikke meget med digtenes form, men påpeger i særdeleshed, hvordan den politiske situation optager Kaj Munk mere og mere, og hvordan det kommer til udtryk. PSM stiller sig ved siden af de oprindelige læsere af avisdigtene og udleder budskaber.

For at forstå hans kommentarer, må man sidde og blade frem og tilbage mellem dem og digtene. Da udbyttet af sammenligningerne trods alt er sparsomt, forekommer det at have været mere overskueligt, om kommentarerne var blevet anbragt efter hvert månedsdigt.

PSM kommenterer desuden Kaj Munk som digter og nævner, at han har fået en salme med i salmebogen, og at *Den blå anemone* nu er kommet med i Højskolesangbogen. Han kunne have tilføjet, at Munk i den havde fire sange med i udgaverne fra 1954 og 1964, og dengang var *Den blå anemone* ikke med.

Bogtitlen, *Aldrig skal Danmark dø*, er hentet fra en Munk-artikel. Men ser man på det af bogens indhold, der vejer tungest og absolut også er det mest interessante, er det ikke lige det nationale eller forskellene på avisdigtene og dem i bogen eller Munks meningstilkendegivelser, der tæller, men så afgjort den udførlige og meget oplysende indledning, PSM giver om de daværende politiske forhold, om personen Munks ageren og om den danske (selv)censurs forhold til Munk.

Derfor ville det med henblik på PSMs andre bøger om Munk have forekommet mere naturligt, om han havde kaldt bogen her *Endnu mere Munk*, for det er nok den følelse, de fleste vil sidde med efter endt læsning.

Boganmeldelse

Kaj Munks søn fik banesår

Etatsråden

Arne Munk

Etatsråden

Af Arne Munk.

2. udgave nov.
2014 med forord
af Hanne Munk.

Forlaget Heebro.

Af Jens Kristian Lings

I nyudgivelsen af Arne Munks roman, *Etatsråden*, fortæller Hanne Munk i forordet, at Arne havde betroet hende, “at han så at sige havde været underlagt en indre tvang, at bogen bare *skulle* skrives – at bogen nærmest var skrevet ‘med ført hånd!’ Men ville Etatsråden mon hævn sig på ham? Et gammelt ord sagde nemlig, at den, der sætter Etatsråden og hans meritter til papiret, skal spørge til sit eget navn.” (70).

Arne Munk kunne utvivlsomt have drevet det vidt som forfatter, hvis ikke faderens død konstant havde hæmmet ham. Kaj Munk er ikke nævnt i romanen, og alligevel føles det som om, at netop hans død er romanens altoverskyggende motiv. Hans død gav Arne Munk et sår, der har smertet så meget, at han ikke havde mod på endnu engang at

give sig hen og lade sin hånd føre i en kunstnerisk proces. *Etatsråden* forblev det eneste skønlitterære produkt, han præsterede.

Hanne Munk skriver: "Oplevelsen den 4. januar 1944 prentede sig ind i Arnes bevidsthed og efterlod et sår, der aldrig blev helet. Smerten voksede til en uformelig størrelse, som i hans sidste leveår fik et sådant omfang, at såret sprang op og blev blødende" (19n).

Den særdeles velskrevne roman er en fantastisk fortælling. Alt er skrevet i jeg-form, og læseren konfronteres med megen mystik.

På en umærkelig måde føres man ind i et besynderligt univers med virkelige mennesker og genfærd, som man har besvær med at skubbe fra sig.

Scenen for handlingen er Kaj Munks jagthytte, Lökkelykke, og omegn. Der trivedes Kaj Munk og tumlede med sine børn, og lige til sin død var Arne Munk uløseligt bundet til dette sted.

Personer

Da Arne Munk skrev bogen var han ungkarl. Det er formodentlig for at lægge afstand til fortælleren, at han lader denne være gift og have tre børn? Alle familiemedlemmerne er spejle for fortællerens karakter.

Fortælleren antyder om sig selv en begyndende sindssyge som en mulighed: "Jeg blev overfaldet af en frygtelig angst for mig selv, min sindstilstand og hele åndelige beskaffenhed. Var dette forstadiet, indledningen til en almen deroute, sjæleligt forfald og opløsning?" (37mn).

Den altdominerende person i den fantastiske verden er etatsråd Magnus

Andersen, som har opført Lökkelykke, og hvis urne står bag et gitter i en gravhøj. Han optræder flere gange som spøgelse, "en skygge løb langs husmuren, men der var intet til at kaste den" (23mn). Som genganger opløser han i fortællerens bevidsthed grænsen mellem fantasi og virkelighed, så fortælleren på samme tid eksisterer i to verdener.

Der gik et utal af historier om Magnus Andersen, "og det var ikke lutter solstrålehistorier. Der var flere, som kunne få håret til at rejse sig end lægge sig", som skovmanden Ole Petersen udtrykker det (48n-49ø).

Da Magnus Andersens urne ankom til Muldbjerg Station, tabtes den på perronen, og asken løb ud. Og fordi det var mørkt, fik bæreren ikke det hele samlet op. Siden da vandrede den døde hver nat frem og tilbage mellem sin gravhøj og Stationen for at hente det manglende, for at "hente sig selv" (77mn).

På nattevandringen til Stationen mangler han noget af venstre side af sit ansigt (25ø), på tilbagevejen er kraniet tilsyneladende helt. "Hvorfor samlede han ikke én gang for alle sin aske op og gik i dødningehi bag gravhøjens tykke mure?" (95n), spørger fortælleren.

Han spørger og svarer selv på Magnus Andersens og sit eget problem: "Hvordan hæve denne forbandelse? Bensplinterne!" (123mn). Men at få de manglende bensplinter, som i alt nævnes tolv gange, samlet blivende ind i højen synes at være et sisyfosarbejde.

Fortælleren indser det håbløse i sin situation: "Hvad hjalp det i grunden alt sammen, når jeg var offer for en uudryddelig bevidsthed om aldrig at blive dette genfærd kvit?" (138n).

For at hjælpe Magnus Andersen til

gravfred og sig selv til forløsning graver fortælleren på stationspladsen, hvor han finder en bensplint, som han tror, tilhører Magnus Andersen.

Det er fristende at drage nogle paralleller mellem Magnus Andersens skæbne og Kaj Munks. Fortælleren drømmer om Magnus Andersen, og naturligvis drømmer Arne Munk om sin far.

Muldbjerg Station var et trafikeret sted, og det er Hørbylunde Bakke også. Da Kaj Munk faldt for de tre skud i hovedet, et nakkeskud og to i venstre tinding, slog pistolkuglerne små stumper af hans kranium, og hans blod sivede ned i jorden.

Det ville være ganske naturligt, om Arne Munk i sin underbevidsthed i både vågen og sovende tilstand har drømt om sin levende far og om den døde.

I hans bevidsthed var faderens grav på Vedersø kirkegård, men i hans underbevidsthed(?) manglede graven både splinter af faderens kranium og meget af hans blod.

Resten af sit liv var Arne Munk draget af Hørbylunde Bakke. Gang på gang skulle han pludselig af sted derud uden egentlig at vide hvorfor. Mordet kan i hans indre have givet ham et langsomt dræbende banesår.

For at kunne leve måtte Arne Munk nødvendigvis søge at forson sig med sin fars skæbne. Faderens grave var også inde i ham. De var en del af ham. Er romanens megen snak om at hente manglende bensplinter da Arne Munks ubevidste forsøg på at forene de to grave? Det måtte blive et sisyfosarbejde, for hvor er bensplinterne, og hvor er blodet?

Var det mon sådan, at hans mange ture til Hørbylunde Bakke udsprang

af et ubevidst håb om forløsning? Og vendte han hver gang hjem med en smule tilfredsstillelse, som dog snart blev ændret til ny forløsningstrang?

Tabet af hans kære far og danskeres helt urimelige og vedvarende tilsvining af faderens minde, lagt sammen med de utallige, ubevidste køretursskuffelser, kan efterhånden have fyldt så meget i Arne Munks sind, at det langsomt har tynget ham ned.

“Var jeg ikke midt i en nedtælling?” (171n), spørger fortælleren.

Sproget

Romanens sprog er sprudlende, male-risk, koncentreret og overraskende. Ordforrådet er enormt. Billedsproget er stærkt og originalt, og læseren udsættes for et sandt fyrværkeri af maleriske billeder. Man indfanges og fastholdes i ren sprogfryd.

Mættede sætninger vælter i hast ned over hinanden som bølger i en storms brænding, f.eks.: “Hun kneb øjnene sammen og lagde en kappe af is om sin person” (140ø), “Længe sad vi over for hinanden og tappede hinanden for medlidenhed” (168m), “Belønningen var et smil, der mere end berøringer volder varigt mén” (190øm).

Besjælinger findes i overflod, f.eks.: “Skadefryd boede åbenbart ikke i hans have” (67øm), “og den tynde slåbrok inviterede alt for villigt kulden indenfor” (86ø), “et klokkespil baksede uhjælpeligt med en salmestump” (88øm).

Arne Munk var ord-ækvilibrist. På det felt lignede han sin far. Begge boltrede sig i både tale og skrift i originale og humoristiske ordsammensætninger.

Sproget er i sig selv et studium værd.

Munk talte formentlig med Wested ved Camillas begravelse

Af Søren Daugbjerg

Talte Munk med Wested ved hans hustrus begravelse? var titlen på en artikel af Ricardt Riis i *Munkiana* nr. 55 (herefter M 55).

I artiklen efterlyser Riis argumenter mod sine teser om Munks udtalelser i dagene omkring Camilla Westeds død og begravelse.

I det følgende anføres begrundelser, som sandsynligør, at Munk talte med Wested ved hans hustrus begravelse.

Riis skriver:

Jeg vil prøve at vise,

- 1) at det er ret usandsynligt, at Munk dengang har haft nogen tanke om at ville forsøge sig med en dødeopvækkelse, og
- 2) at det er komplet umuligt at forestille sig, at Munk, som refereret flere steder, har sagt til Wested, at han nær var trådt hen til kisten og havde sagt: "Kvinde stå op!"¹

I artiklen citerer Ricardt Riis fra min bog *Martinus Wested – En landsbylærer*, hvor der bringes uddrag fra Westeds erindringer:

...derimod husker jeg, at Kaj Munk efter Bisættelsen sagde til mig, at han skammede sig over at han ikke havde Mod til og Tro paa at Camilla vilde vaagne op, hvis han var traadt hen til Kisten og budt hende

i Jesu Navn staa op! Jeg stirrede uforstaaende paa ham og troede han havde mistet sin Forstand. Ikke anede jeg, at dette Dødsfald af hans saa næsten forgudede og ham så moderlige Camilla, skulde give Stødet til hans mægtigste Drama *Ordet*.²

Riis antager, at Wested var en ældre glemsom mand, da han skrev sine erindringer. Han var 72 år. Derfor betragter han Westeds ovenstående erindring om Munks bemærkning ved Camillas bisættelse fra skolehaven som "efterrationalisering"³ og mener, at Wested blev inspireret dertil ved at læse Munks erindringsbog *Foraaet saa sagte kommer*, der udkom i 1942.

Wested modtog *Foraaet saa sagte kommer* som korrekturtryk, før den udkom. I et brev takker han for korrekturtrykket og skrev blandt andet om Munks omtale af Camilla:

Vejleby d. 21/9 1942

Kære Ven Kaj Munk!

[...]

Hjertelig Tak for de Ord, hvormed du omtaler min Lærervirksomhed. Hvad der ikke mindre gør mig godt lige ind i Sjælen er dine Erindringer om Camilla. Du har vel nok karakteriseret hende smukt og rigtigt. Det mest gribende – for mig – i hele Bogen er din Skildring af hendes Bisættelse her ved Hjemmet. Set i Relation til "Ordet" bliver dine Udtalelser endnu værdifuldere. Maa jeg samtidig bemærke, at jeg har set

² M 55, s. 26 spalte 2.

³ M 55, s. 32 spalte 1.

¹ M 55, s. 26 spalte 2.

en Blomsterbuket foran hendes
Gravsten og aner nok hvorhen jeg
skal adressere min Tak for den. Ja,
den kære Camilla omfattede dig
saavist ligefrem rørende.

[...]

Din hengivne Ven

M. Wested⁴

Riis spørger også efter ældre vidnesbyrd.
Dem mener jeg at have fundet enkelte af
i det følgende.

Martinus Wested skrev et brev til Kaj
Munk dagen efter, at *Ordet* havde haft
premiere på Betty Nansen Teatret, 2.
september 1932. Her korte uddrag:

Vejleby d. 3/9 1932.

Kære Kaj!

Til Lykke! Til Lykke! Din Far har lige
ringet at der var en stor Begejstring
ved Premieren! Desværre har jeg
for Tiden intet Hovedstadsblad,
saa jeg har ikke set Kritiken eller
Anmeldelse af din Bog.

Derimod har din Mor været saa
vakker at gaa herover med "I
begyndelsen var Ordet" i Korrektur,
og jeg og min Kone var meget glade
for straks at kunne læse den.

[...]

Det, "Ordet" er diametralt modsat
"Over Ævne" og saa – ja saa er det
[*Ordet*] ogsaa over Ævne.

Bjørnson: Det sker ikke, fordi der
ikke gøres Mirakler. Munk: Det sker
ikke, fordi og kun fordi, der ikke tros
paa Mirakler.

*Men kære, kære Kaj. Ja, jeg mindes
jo nok dine Ord i den retning, da min
Camilla var død.*[min kursivering].

[...]

Den Tanke kommer alligevel frem
hos mig, om en saa stærk Tro er stillet
som Betingelse eller – som Ideal?
Hvor tør du fælde en saa knusende
Dom over den Kristendom, der ikke
kan naa saa højt. Helt op eller Slet
intet.

[...]

Din hengivne Ven

M. Wested.⁵

Westeds sætning: "Men kære, kære Kaj.
Ja, jeg mindes jo nok dine Ord i den
retning, da min Camilla var død", kan
vel kun være en hentydning til Munks
ord om opvækkelse ved Camillas
bisættelse.

Brevet får Munk til at svare allerede
4 dage senere. Han bryder sig ikke om
Westeds tvivl på, at dødeopvækkelse er
mulig, hvis troen er stærk nok.

p.t. Expressen vestpaa over Fyn. 7.
Sept. 1932

Kære Wested

Tak for dit kære Brev.

[...]

Og saa til Sagens Kerne. Hver eneste
Gang vi beder en bøn, forudsætter vi
Miraklets Mulighed. Giv os i Dag
vort daglige Brød, forudsætter, at
Aanden er Herre ogsaa over Stoffet.
At en Død opvækkes er ikke noget
større Under end at Peter ikke gaar
gennem Isen – NB, hvis han var
gaaet igennem uden Moderens Bøn.
Og hvad er det for vantro Snak, at
en død ikke skulde kunne opvækkes,
hvis Gud er til.

Har vi først engang slugt den
Urimelighed, at Gud er til – er alle
Urimeligheder rimelige, staar alle
muligheder aabne.

4 KMF arkiv 23 05 02

5 KMF arkiv 23 03 06.

Skriver mere herom en anden Gang.
Og en Springflod af Hilsener
til 3 fra 3.
Din Kaj⁶

Gerda Christophersen Tourneen spillede i december 1932 *Ordet* i Maribo. Wested og hans hustru Agnes overværede opførelsen. Wested skriver, hvilken stor oplevelse det var for dem at se Munks drama. (Brevet er stærkt forkortet):

Vejleby pr. Askhøj d. 15/12 1932.

Min inderlig kære berømte Ven!
[...]
"Cant" var betagende; men "Ordet" blev nu alligevel den største Oplevelse du nogensinde har forskaffet mig.
Og hvor Gerdas Flok spiller – skal vi hellere sige "lever" i dine Ord.
Mægtigt grebet sad Agnes og jeg i Maribo Teater. Alt var truffet lige paa Kornet. Hvilket udsnit af Livet.
Og saa, ja saa mindes jeg samtidig et Ord i al Fortrolighed sagt af en ung Student ved Camillas Død. Husker du min Forundring, da du betroede mig din Anger over ikke at have foretaget den Opvækkelse, som du den Dag i Dag tror paa som en Mulighed.[min kursivering].
[...]
Din hengivne Ven
M. Wested.⁷

Her har vi historien om Munks ord om opvækkelse i forbindelse med Camillas død i originaludgave fra Westeds hånd. På dette tidspunkt var Wested 57 år og ikke senil, hvilket i øvrigt intet tyder

6 Det Kongelige Bibliotek, Håndskriftsamlingen.
7 KMF arkiv 23 03 06.

på, at han blev på noget tidspunkt i sit liv. Her kan han ikke være inspireret af Munks erindringer *Foraaret saa sagte kommer*; der først udgives ti år senere.

Munk svarer Wested tre dage senere i et smukt brev om blandt andet Westeds indflydelse på *Ordet*:

18. Dec. 1932

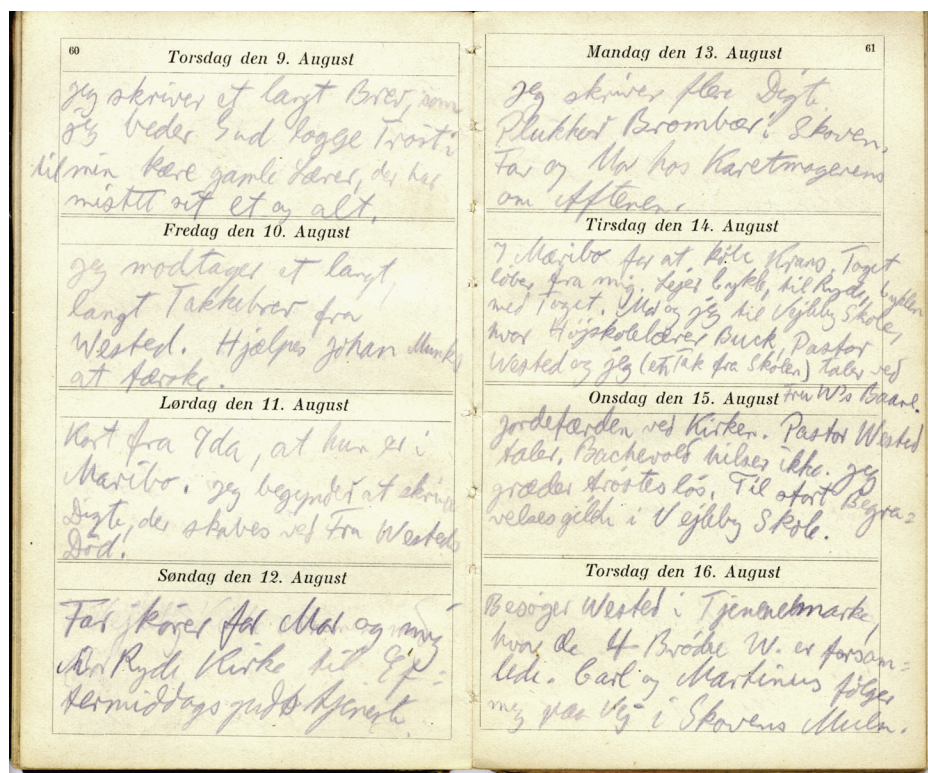
Kære Wested
Ja, jeg har tit tænkt paa at skrive til dig. *Jeg husker ganske vist ikke, at have sagt de Ord til dig* [min kursivering], men jeg ved, hvilken mægtig Andel du har i ORDET. Flere af Replikkerne er jo dine, f. Ex. at I. M. og Grundtvigianisme er to forskellige Religioner, ikke Retninger. Eller Mikkels usigeligt smukke Replik som Svar paa Trøsten om Sjælens Udødelighed: jamen jeg elskede jo ogsaa hendes Legeme. Og Aanden i hele Stykket, ja den er jo min, men hvor meget skylder jeg ikke dig af den.
[...]
Jeres hengivne Lise og Kaj.⁸

"Jeg husker ganske vist ikke, at have sagt de Ord til dig" er en for Munks normale udtryksform meget vag og forsigtig afvisning, næsten undskyldende. Det er ikke en afvisning, der virker overbevisende.

Lommebog for Skoleelever 1917.⁹

Munks anmærkninger i lommebogen fra tiden omkring Camilla Westeds død er af betydning for nærværende artikel, hvorfor enkelte citeres her:

8 Det Kongelige Bibliotek, Håndskriftsamlingen.
9 KMF arkiv 87 05 01.

Fra Kaj Munks eksemplar af Lommebog for Skoleelever 1917, slået op på siderne med notater under datoerne 9. - 16. august 1917. (KMF arkiv 87 05 01).

Onsdag den 8. August:

Fru Westeds Fødselsdag [44 år]. Hun ligger på Maribo Sygehus. Hun dør.

Torsdag den 9. August:

Jeg skriver et langt Brev, som jeg beder Gud lægge Trøst i til min kære gamle Lærer, der har mistet sit et og alt.

Fredag den 10. August:

Jeg modtager et langt Takkebrev fra Wested. Hjælper Johan Munk at tærske.

Westeds brev er dateret 12. august?¹⁰

10 KMF arkiv 23 02 01

Kronologien er ikke i orden. På grund af sin sindstilstand i de dage kan han have fejldateret brevet. Fejlen kan også skyldes Munk.

Lørdag den 11. August:

Kort fra Ida, at hun er i Maribo. Jeg begynder at skrive Digte, der skabes ved Fru Westeds Død.

Munks digt *Ved Fru Westeds Død*.

Vers 3:

Herre, du, der skabte Verden,
du, der er al Livets Ophav,
ejder du ej Kraft at skænke
Livet til et Dødens Rov.

Jo, den Vælde maa du eje,
men hvi hører du hans Jamren,
men hvi skuer du hans Kummer
uden Ord og Handling dog?¹¹

Linjerne: "...ejer du ej Kraft at skænke/
Livet til et Dødens rov..." er det ikke
dødeopvækkelse, som Munk her tænker
på og digter om?

Det citerede vers er antagelig skrevet
før bisættelsen.

Mandag den 13. August:

Jeg skriver flere Digte. Plukker
Brombær i Skoven. Far og Mor hos
Karetmageren om Aftenen.

Tirsdag den 14. August:

I Maribo for at købe Krans. Toget
løber fra mig. Lejer Cykle, til Ryde,
Cyklen ind i Toget. Mor og jeg til
Vejleby Skole, hvor Højskolelærer
[Laurits] Buch, Pastor [Christian]
Wested og jeg (en Tak fra Skolen)
taler ved Fru Westeds Baare.

Det var ved denne begivenhed, at Munk
ifølge Wested udtalte, at han angrede
ikke at havde mod og tro til at forsøge
en opvækkelse.

Sognepræst Oscar Geismar, Røn-
ninge-Rolfsted, skulle have talt ved
bisættelsen, men var forhindret.

Onsdag den 15. August:

Jordefærden ved Kirken. Pastor
Wested taler, Bachevold hilser
ikke. Jeg græder trøstesløs. Til stort
Begravelsesgilde i Vejleby Skole.

Bachevold hilste ikke på Munk.
Han hilste heller ikke på Wested ved
begravelsen (Westeds erindringer).

¹¹ Kaj Munk: *Mindeudgave. Digte* s. 30-35.

Torsdag den 16. August:

Besøger Wested i Tjennemarke
[lærer Westeds bror Proprietær
Carl Wested, Klauserud], hvor de
4 brødre W. [Martinus, Carl, Jens
og Christian] er forsamlede. Carl
og Martinus følger mig paa Vej i
Skovens Mulm.

Lørdag den 18. August:

Fortsætter med at skrive Digt over
Fru W's Død. Rækker Korn. Plukker
Bær.

Herefter senere i lommebogen:

Fredag den 14. December:

Brev fra Forbundet om Bogtil-
bagelevrg. Brev til Mor og Christian-
sen. Læste Bjørnson: "Over Ævne".

Munk læser altså Bjørnstjerne Bjørn-
sons *Over Ævne* samme år. Temaet om
dødeopvækkelse møder han her igen
fire måneder efter Camillas død.

Påvirkninger og oplevelser blev hos
Munk ofte omsat til dramatik. Måske
ligger spiren til *Ordet* her i 1917? Efter
opfordringen fra professor Brix i 1925
skrev Munk så sit berømte drama.

Titlen på den artikel, Riis skrev i *Munki-
ana* nr. 55, er et spørgsmål:

*Talte Munk med Wested ved hans
hustrus begravelse?*

Svaret må være ja. Munk talte ved
bisættelsen den 14. august. Wested har
formodentlig takket dem, der talte, og
dermed også Munk. Ved begravelsen
den 15. august var Munk med i Vejleby
Kirke og senere til begravelsesgilde i
Vejleby Skole. Dagen efter begravelsen
var familien Wested samlet hos Westeds

bror på gården Klauserud. Her deltog Munk også. Carl og Martinus Wested fulgte Munk på vej, da han skulle hjem. Munk kan ikke have undgået at have talt med Wested. Hvad de talte om, kan kun sandsynliggøres, men temaet om opvækkelse drøftes efterfølgende mellem dem, og det forekommer mig usandsynligt, at Martinus Wested selv skulle have bragt det på banen, mens det tydeligvis forud for Camillas begravelse optog Kaj Munk.

I indledningen til sin artikel skrev Riis:

[...]at det er komplet umuligt at forestille sig, at Munk, som refereret flere steder, har sagt til Wested, at han nær var trådt hen til kisten og havde sagt: "Kvinde stå op!"[...]¹²

Riis skrev senere i artiklen, at Munks brev til Wested efter Camillas død, ifølge Westeds svarbrev har hjulpet denne til at affinde sig med tabet og sorgen.¹³ Riis mener derfor, at:

[...] så vil det være umuligt for enhver nogenlunde empatisk sjæl, og da helt umuligt for Kaj Munk, at fremføre disse fantasier for Wested. Kan man virkelig tænke sig, at han ville rive Wested bort fra denne trøst, han er nået frem til, med ord om genopvækkelse?[...]¹⁴

Jeg tror på Wested og er ikke i tvivl om, at Munk har meddelt Wested den omtalte bemærkning.

Westeds udsagn i de to breve fra 1932 om Munks bemærkning ved bisættelsen

virker troværdige. Hvad skulle også på det tidspunkt have påvirket Wested til ikke at skrive sandheden?

Når Munk i brevet af 18.12.1932 til Wested ikke husker "[...] at have sagt de Ord til dig[...]]", og i *Foraaret saa sagte kommer* i afsnittet om bisættelsen ikke nævner sin bemærkning til Wested om opvækkelse af Camilla, skyldes det antagelig, at han var blevet ældre og fornuftigere. Nu kunne han se, at det var en meget upassende bemærkning på et upassende tidspunkt.

At både Wested og Munks udsagn om optrinet ved Camillas bisættelse skulle være opdigtede historier, hvad Riis tilsyneladende mener, forekommer mig usandsynligt.

Pinlige bemærkninger fra Munk forekom ofte, for eksempel da han få år senere bebrejdede Wested, at han havde giftet sig for hurtigt efter Camillas død, hvilket vakte stort røre i Wested-familien.

Om Munks uheldige bemærkninger skrev Oscar Geismar rammende i sine erindringer:

[...] Meget lærte han, men aldrig den Kunst at tænke sig om. Han var og blev og vil i al Evighed blive ved at være en gnistrende begavet tolvvaars Dreng, sprængfyldt med Huskud [indfald], charmerende ved sine morsomme Bemærkninger, men unægtelig ogsaa noget af en Rædsel for dem, der ønsker Reglerne overholdt, og hvis Ideal er den evigt taktfulde Middagsgæst. [...] Han sagde nogenledes alt det, som ikke bør siges.[...] ¹⁵

¹⁵ Oscar Geismar: *Om Mennesket Kaj Munk*, s. 59-60.

¹² M 55, s. 26 spalte 2.

¹³ M 55, s. 30 spalte 1-2.

¹⁴ M 55, s. 31 spalte 2.

Peder Emmike

Munks anekdote om Peder Emmike har Riis behandlet flere steder, og den betragter han ligeledes som en "fremfabulering", en opdigtet historie.

Anekdoten kort fortalt:

En person i Opager som Munk holdt meget af, murermeister Peder Emmike (H.P.Jensen, kaldet Emmike), blev syg og døde. Munk håbede, han ville genopstå ved begravelsen (senere, i erindringerne skrev Munk, at han havde bedt for Emmike). Da der ikke skete nogen genopvækkelse, blev han meget skuffet. Munk fortalte historien i en avisartikel i 1932 og nævnte samme sted, at dramaet *Ordet* havde spøgt i hans hjerne siden den oplevelse.¹⁶ Han oplyste også, at han var 11 år, da det skete. Det med de 11 år er blevet godtaget af Munk-forskningen gennem årene.

Da Munk skrev *Foraaret saa sagte kommer* i 1942, hvor historien er taget med, skrev han til lærer Wested og spurgte, hvornår Peder Emmike døde.¹⁷ Wested svarede, at Peder Emmike døde den 23. januar 1911.¹⁸

Da var Munk 13 år!

I *Foraaret saa sagte kommer* nævner Munk ikke sin alder. Skyldes det, at Munk som Riis i det følgende citat ikke mente, at historien passede til en dreng i den alder?

Om denne anekdote skrev Riis i en tidligere artikel:

[...] Jeg tror reverenter talt ikke på det. Jeg finder det højst usandsynligt, at en dreng på 11 år skulle forestille sig, at noget der aldrig er sket før:

16 Kaj Munk : "Svar til Pastor Fibiger." *Jyllands-Posten* 9.10.1932

17 Brev 7.6.1942. Det Kongelige Bibliotek, Håndskriftsamlingen

18 Brev 6.7.1942. KMF arkiv 23 05 02

at en død står op af sin kiste, skulle ske på Lolland i det Herrens år 1909, fordi denne dreng har bedt om det i Jesu navn. Jeg finder det langt mere sandsynligt, at det er Munk selv, der i 1932 med sin store fabuleringssevne har opfundet anekdoten, altså lagt den tanke om dødeopvækkelse, som han har fået i og med at han skrev *Ordet*, ind i sit tidligere levnedsløb.[...]'¹⁹

At drengen var 13, gør historien endnu vanskeligere at forstå.

Her tror jeg, Riis har ret.

Litteratur

Munkiana nr. 55, 2014, (M 55).

Munkiana nr. 54, 2014.

Ricardt Riis: *Et spark til Himlens dør*, Syddansk Universitetsforlag 2013.

Kaj Munk: *Mindeudgave, Digte*, 1949.

Kaj Munks udgave af *Lommebog for Skoleelever 1917*. KMF arkiv 87 05 01.

Oscar Geismar: *Om Mennesket Kaj Munk*, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busk 1945.

Søren Daugbjerg: *Martinus Wested - En landsbylærer*, Poul Kristensens Forlag 2003.

Martinus Westeds breve til Kaj Munk, Kaj Munk Forskningscentrets Arkiv.

Kaj Munks breve til Martinus Wested, Det Kongelige Bibliotek, Håndskriftsamlingen.

Martinus Westeds arkiv (Erindringer II), Sydlollands Lokalhistoriske Arkiv.

19 *Munkiana* nr. 54, s. 22 spalte 1.

Af en ung Hjelpepræsts Breve

Af Per Stig Møller.

I september og oktober 1943 fik Kaj Munk en ny hjælpepræst. Det var den nybagte cand.teol. Mogens Vilhelm Zeuthen (1918-1973) fra Østerbro i København. Han havde i studietiden interesseret sig for Ungarn og fortsatte disse studier, mens han var i Vedersø. Efter Anden Verdenskrig deltog han i hjælpearbejdet i Ungarn i en sådan grad, at et værelse på kollegiet for teologistuderende i Budapest er opkaldt efter ham. I april 1944 kom han til Maribo Domkirke. Han engagerede sig nu i modstandskampen og skjulte våben for en modstandsgruppe på kirkeloftet. Da denne blev trevlet op, forsvandt han fra Maribo under navnet lærer Sørensen. Fra 1946 til 1949 var han præst ved Helligåndskirken i København og derefter i Krogsbølle på Nordfyn, indtil han i 1956 drog til Genève som sekretær i Det Lutherske Verdensforbund for de lutherske kirker i Øst- og Sydeuropa.

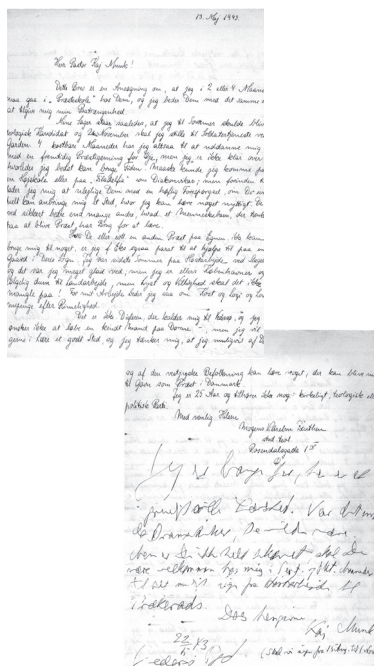

Tove Zeuthen, født Abrahamsen, og Mogens Zeuthen fotograferet cirka 1947, mens Mogens Zeuthen var præst ved Helligåndskirken i København.

I 1959 vendte han tilbage til Danmark først som præst i Tønder og derefter i Odrup.

Fra Vedersø skrev han mange breve til forældrene, civilingeniør Vilhelm og Margrethe Zeuthen, om samværet med Kaj Munk og dennes familie.

Det begyndte den 13. maj 1943. På denne dag skrev stud.teol. Mogens Zeuthen til Kaj Munk og bad om at "gaa i 'Præsteskole'" hos ham, når han nu blev færdig med sin embedseksamen, og inden han efter planen skulle stille som soldat til november. Denne mellemtid ville han gerne tilbringe hos Munk, for "De ved sikkert bedre end mange andre, hvad et Menneskebarn, der tænker paa at blive Præst har brug for at lære".

Stor forskel på håndskrifter: Kaj Munks hastigt skrevne svar til Mogens Zeuthen, skrevet under Zeuthens mere korrekte brev, da denne hører om muligheden for at "gaa i 'Præsteskole'".

Selv om han var københavnerdreng, var han villig til at hjælpe til på gården og deltage i egnens høstarbejde, og, vedgår han: "Det er ikke Digteren der kalder mig til Vedersø, og jeg ønsker ikke at løbe en kendt Mand paa Dørene – , men jeg vil gerne i Lære et godt sted, og jeg tænker mig, at jeg muligvis af Dem og af den vestjyske Befolkning kan lære noget, der kan blive mig til Gavn som Præst i Danmark". Som løn bad han blot om kost og logi samt "Lommepenge efter Rimelighed."

Efter at have modtaget denne uanmodede ansøgning kradsede Kaj Munk 22. maj i al hast sit svar ned på Zeuthens brev. Jo, Zeuthen kunne godt komme, selv om det er et "sølle Lærested. Var det endda Dramatiker, De vilde være." Zeuthen var imidlertid velkommen hos ham "til alt muligt lige fra Høstarbejde til Prækerads."

Da han ankom til præstegården i Vedersø, fandt han hverken Lise eller Kaj Munk. Derfor lagde han sig ud i haven:

og – – aah Mærkelighed – faldt i Søvn! Pludselig var der en, der raabte: 'Hvem er Louise?' 'Hvem er Louise?' – Det er jo Tulle, tænkte jeg; men hvem er det, der raaber? Det er Pine Død Kaj Munk! – og saa kom jeg op og blev søvndrukkent forhørt om, hvem, Louise L. J. var, thi hende var der Brev fra!

berettede han i sit første brev til hjemmet om sin modtagelse og beroliger forældrene med, at rygterne om Kaj Munk er falske, for:

han og hans Kone har taget vel imod mig ... Her er en Bunke Børn – fem: 12 aarige Yrsa (krukke) 10 aarige Helge (lidt aandssvag) Arne

(straalende), Solvejg og bitte Mogens Munk (5 Aar). Haven er skøn og ligger lige ned til en Sø. Huset er meget upraktisk, og jeg har endnu ikke faaet noget Værelse. Jeg ligger i det allerhelligste: Skrivestuen, et lille beskedent Kvistværelse med skraa Vægge og en lang Skrivepult. Siden skal jeg nok flytte ned på 'Regensen', der er møbleret med Bøger; noget rigtigt Værelse faar jeg nok ikke, skønt de andre vist aldrig opholder sig i 'Regensen', som for Tiden er beboet af Gæster

fortæller han forældrene og fortsætter med, at han allerede dagen efter sin ankomst blev sat til at skrive Kaj Munks vers af på maskine med fire gennemslag:

Det har været et dejligt Stykke Arbejde, selvom det er noget uvant. Thi versene er aldeles herlige. De giver Udtryk for al den Aand, det Mod, den Kraft, som jeg selv længes efter.

Et par af versene skrev han af i brevet, herunder "Drenge, I Drenge, som døde", som hans forældre således blev de første, der læste. Det har skullet gå hurtigt med denne afskrivning af digtene, for den 7. september udsendtes de i form af *Korrektur 7/9* til den nye digtsamling, *Den Skæbne ej til os*, der den 8. september blev ramt af forbuddet mod at udgive Kaj Munk. Derfor anføres på sidste side i *Korrektur 7/9*: "Bogen kommer ikke i Handelen." Men Zeuthen blev også sat til andet arbejde, oplyser han, for "nu skal jeg køre Brænde ind og stable, jeg er allerede begyndt". Derefter skal han køre ned og bade med de to ældste drenge, fordi huslærerinden Birgit Michelsen "(– ikke min Type! –)" ikke kunne nå det: "Hvor

var Havet dog skønt”. Næste dag skal han være kirkesanger og næste søndag prædike. Jo, Kaj Munk havde fået sig en hjælpepræst til allehånde.

Mogens Zeuthen har også skrevet en lille, upubliceret beskrivelse af livet hos Munks: *Smaatræk fra mit Ophold hos Kaj Munk i September – Oktober 1943*. Heri beskriver han hverdagsaftenerne i familien efter 29. august 1943. Det begyndte med:

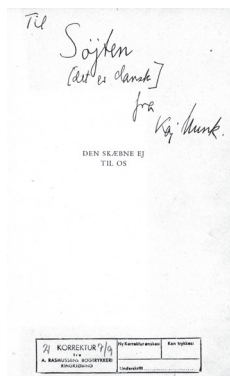
at Kaj Munk hørte engelsk radio. Den hørte han trofast og navnlig i Dagene efter 29. August, da Englænderne meddelte, at han var blevet arresteret. Han satte sig til Rette i en faldefærdig, laset Sofa foran den moderne Radio, der foruden et Pianette var den eneste Nyanskaffelse i Stuernes Møblement i de mange Aar. Han sad med de tynde Ben korslagt 2 Gange, d.v.s. saaledes, at det øverste ikke hang frit, men var spændt ind bag det andet – en for ham meget karakteristisk Maade at sidde paa, — — — og han lyttede meget opmærksomt og spændt, mens hans staalgraa Blik flakkede rundt i Stuen.

Ved 7 Tiden spiste vi til Aften. Det var meget besværligt at få Børnene samlet; de kørte frem og tilbage med Stolene og raabte op, saa jeg følte mig hensat til en Galeanstalt, eller snarere tænkte jeg: dette Spektakel holder du aldrig ud. Rigtig Ro var der kun, da K.M. foldede Hænderne og bad, som han har lært det af sin Plejemor:

*I Jesu Navn gaar vi til Bord
at holde Maaltid paa dit Ord.
Dig Gud til Ære, os til Gavn,
Saa faar vi Mad i Jesu Navn. Amen*

Det kaldte Børnene at “be Amen”, og var der en, som ikke var opmærksom, skulde der nok være en anden, der raabte: “Du tænkte ikke paa Gud!” Det var Kaj Munk, der øsede op og skar for m.m.. Fru Munk sad stille ved sin Bordende imellem de to mindste.

Munk gav naturligvis Zeuthen et eksemplar af *Korrektur 7/9* og dedikerede den “Til Søjten (det er dansk)”.

Dedikation “Til Søjten” i Korrektur 7/9.

Og Zeuthen bar stadig brænde ind, hvilket fik Lise Munk til at sige: “Der gaar en god legemlig Arbejder tabt i Dem, naar De bliver Præst” og Kaj Munk til at spørge: “Hvad skal vi sætte Dem til, naar De er færdig med Brændet?” Zeuthen foreslog, at Munk herefter brugte ham som karl, beretter Zeuthen den 8. september og giver sit første indtryk af Kaj Munk:

Pastor Munk, som *ikke* har været interneret, er aldeles imponerende. Jeg har meget at lære af ham uden at der er stor Fare – tror jeg – for at jeg skal blive “en lille Kaj Munk”. Han kæmper en Kamp for sandhed og Aand. Han er et rigtigt Menneske, og han *tror* paa Aand. Dertil er han meget hyggelig og rar at tale med fuld

af sjove indfald. Morsomst er han sammen med sine Børn, som han ofte leger med om Aftenen. Han tiltaler dem med mærkelige Kælenavne, som lyder pudsigt, naar han drøner dem ud og ruller med Øjnene ... Med stor Nidkærhed staar han og retter Mad an: "Her er et Stykke til Brion!" (Arne). "Skal du ha' et Stykke til, lille Bados" (Mogens).

I øvrigt var det Lise Munks fødselsdag, som fejredes med lækre retter, øl og snaps, men Lise Munk kan Zeuthen ikke rigtig greje. Hun har et sødt smil og er dukkeagtig i trækkene, skriver han, og:

hun taler jydsk, er særdeles velklædt, og jeg tror, hun er dygtig, selvom hun ikke bestiller særligt meget. De første Dage har hun set mig kritisk an; nu er hun venligere, jeg synes hun er sød og rar.

Fire dage efter tilføjer han dog om Lise Munk:

Fru Munk, som i Begyndelsen virkede meget spydig, har aabenbart kanoniseret mig og forkæler mig godt. Det er mit Arbejde ude, der har vundet hendes Hjerte.

Dette udearbejde bestod i at hugge træer i plantagen, "for at K.M. bedre skal kunne se Ræven, naar den kommer."

Men Kaj Munk tog sig også selv af sin hjælper, for en aften kom han ind til Zeuthen på 'Regensen':

min nye Stue, for at hente sit Jagtgevær. Jeg fik Lov at gaa med. Det blev en kort Tur, men hyggelig. En stille, lun Aften traskede vi af Sted i Gummistøvler henover Engene nede ved Søen. Der var ingen Ænder, og da vi kom ud et Sted, hvor deres Baad laa, besluttede vi at ro Hjem. I Forstavnen sad Arne (8 Aar), som

var med os, og i Bagstavnen sad K.M. himself med sort Studenterhue og Bøssen parat, lille, tænkso og sammenkrøben, medens jeg roede. Søen laa spejlblank, og Himlen var luerød imod Vest.

Kaj Munk bad straks Zeuthen om at prædike ved høstgudstjenesten: "værs'go', ta' fat!" sagde han, hvorefter Zeuthen sad i timevis og grublede og skrev i en sådan grad, at Kaj Munk ved aftenteen kl 23.30 gav sig til at vride sine hænder og klø sig i hovedet: "Saa spurgte han os, om vi ku' gætte, hvem det var; jo det kunde vi nok. Det var mig, der skrev prædiken", beretter Zeuthen i sit brev af 12. september. Drillesyg var Kaj Munk jo. Og hans drillesyge gik sidst på måneden ud over huslærerinden Birgit Michelsen.

En nat var hun vågnet med døde mus i sengen. Dem havde hun i nattens løb klemmt ihjel. Det fik Kaj Munk til at skrive en:

der var en lille lodden Mand,
som længevar af Forbær,
med hvidt & ro, med en Næbel,
og endan en røt og en
hvem det fik omstødt sig
hjem længevar med en Mand.
Saa heldigt han det fik i landet:
i Sengen de hvide den færd.
Men da hun var, han var en Mus,
da blev hun op og blev komfæ,
ja, blev sta røden og færd af Spindel,
at derat hun kiggede ham ihjel.
Han engas hunden i et Stuk
af Salighed; chin færd var omme,
fj det og Elakke i Læder.
det se den store Kærlighed."

den fik for mig uformag for
at færdig under dynader.
Men sabb' han fik det at de,
men hun om fæ og fæ i fæ -
hvorefter man det, at hest det fæ
i Elakke den, der misforstæder.

Digtet "Der var en lille lodden Mand, ...", som Zeuthen reddede og hans forældre heldigvis gemte. Den mørke stribe er tape, Munk rev pairedt over. Munkharøverstt.h.skrevel "Komplexer d. 29/9 43"

lille uanstændig Vise, som blev læst højt ved Kaffen inden Kirketid. Da han havde læst det, rev han det over og kryllede (sic) det sammen, men jeg vristede ham det ud af Hænderne, – le voila! – bliv nu ikke forargede! I maa endelig gemme det

formaner han forældrene i sit brev af 4. oktober, og det gjorde de.

Drilledigtet lyder således:

Der var en lille lodden Mand,
som længtes over al Forstand
mod hvad? Jo mod en Pigelil,
og saadan en var ogsaa til,
hvem det gik omvendt li'saadan,
hun længtes nemlig mod en Mand.
Saa heldigt kan det gaa iblandt:
i Sengen de hinanden fandt.
Men da hun saa, han var en Mus,
da skreg hun op og blev konfus,
ja, blev så varm og fuld af Spræl,
at brat hun krysted ham ihjel.
Han opgav Aanden i et Suk
af Salighed: "Min Lod var smuk,
jeg dør af Elskovs Herlighed;
det er den store Kærlighed".

Hun fik for evig Afsmag for
at gæstes under Dynevaar.
Mens salig han fik lov at dø,
maa hun nu gaa og gaa i Frø –
hvoraf man ser, at bedst det gaar
i Elskov den, der misforstaar.

Efter sin debutprædiken drak Zeuthen kaffe med Lise og Kaj Munk i havestuen og talte om "Guds Forsyn", hvorunder: K.M. kom med meget skarpe Udtalelser om blødsødne Kristne, der *kun* holder fast ved Guds Kærlighed, men ikke taler om Lydighed. Kirken velsigner glat væk, men forbander

ikke, og saa bliver det Vrøvl. Jeg gav ham delvis Ret, men sagde, at det ikke ramte min Prædiken. Saa sagde han, at det havde været en fortræffelig Prædiken, og at det betød noget, naar han sagde det, for han plejede ikke at rose!

Den eftermiddag cyklede hele familien med hjælpepræst til Nissum kirkegård, hvor der var sat et kors på en engelsk flyvers grav, overværede eftermiddagsgudstjenesten, cyklede til Fjand Badehotel for at drikke kaffe, og tilbage gennem plantagen. Men ikke nok med det. Samme aften blev han kaldt ned fra sit værelse på kvisten for at spille kort helt til midnat. Næste morgen hentede Munk ham ned for at gå med på jagt: "en hyggelig Morgentur, uden at det dog lykkedes ham at faa Ram hverken på Vildænder eller Bekkasiner. Fuglene fløj hver Gang, inden han fik løftet Geværet og taget Sigte".

Sådan kunne det gå flere dage i træk. Den 13. september skriver Zeuthen om en jagttur onsdag aften med Kaj Munk:

Vi fik en Blishøne! Jeg fik Lov at skyde en Gang, men det blev naturligvis en Forbier. Da vi kom hjem, blev Frøken Michelsen og jeg sat til l'Hombre-Bordet med K.M.. Vi var stang søvnige efter Nattens Travetur i Haven, men det nyttede ikke. Det er som at spille med Kongen. Det er ham, der bestemmer, naar der holdes op! Til sidst blev den gabende Frk. M. sendt i Seng; men saa spillede K.M. og jeg 66!! Han opgav til sidst, da han saa, at han ingen Chancer havde for at vinde! Saa kom fru Lise ned og lavede The, og vi fik os en hyggelig Sludder. Saa Klokken blev 12 den Aften ogsaa.

I brevet mærker man, hvor lettet Zeuthen er over endelig den 13. september at få en rolig aften, hvor han kunne skrive til forældrene, “i Aften, hvor Præsteparret er borte, skal hele Huset tidligt til Ro”. Men der forregnede Zeuthen sig. For efter at være kommet tilbage gav Kaj Munk sig til at skrive, og:

lige nu kom K.M. ind i Skrivestuen til mig og sagde bl.a. (selvfølgelig for Sjøv): “De har sagt, De er parat til alt muligt. Kan de forbedre anden linie paa dette Vers:

*Nu kræver Danmark af os, vi er stærke
og bærer højt vort Hoved paa vor Hals.”¹*

Men Zeuthen måtte melde pas. Digter var han trods alt ikke.

For Kaj Munk skulle der ske noget hele tiden. Det fremgår til overflod af Zeuthens brev af 13. september, hvori han beretter om en afskedsfest tirsdag aften for Munks gamle Københavnerdreng og hans kone, der havde ferieret hos Munks og nu skulle tilbage til København:

Vi begyndte Kl. 9 med Te og med at skrive Sedler, lege Tepotte m.m.. Kl. 12 fik vi Æggesnaps og rigtig Rhinskvin, og saa gik vi “gaaende Enkemand” i Haven, d.v.s. vi gik Parvis (4 Par med Pigerne). To var Enkemænd, og naar de mødte et Par blev de spurgt f.Eks. om “Krudt, Kanel og Kineser”. Valgte han saa

rigtigt kunde han skille Parret og selv gaa videre med den ene, mens den anden saa var Enkemand. Det blev vi ved med til Kl 2 ¾ i Maaneskin. Det var dejligt. Hvergang Fru Munk og jeg gik sammen, og der nærmede sig nogen, lagde vi kælent Hovederne sammen! K.M. traskede trøstigt og glad af Sted med Armene om Livet paa Pigerne. Kl. 3 fik vi Natmad, og saa i Seng kl. 3 ½.

Men det betød ikke, at der herefter kunne soves længe i præstegården, for næste morgen kl. syv rejste gæsterne, og kl. ni havde Zeuthen konfirmander.

Den 14. september fortæller Zeuthen, at han ved søndagsgudstjenesten var degn, og:

efter Kirke fik jeg pludselig at vide: at “nu skal vi til Lokkelykke”. Det er K.M.’s 300 Tdr Ld store Ejendom 26 Km herfra. Og vi skulde i Bil frem og tilbage! – 60 Km! Klokken 12 ½ tog vi af Sted 11 Personer i en 5-Personers gengasbil. Det er et dejligt Sted. Huset ligger gemt inde i Lyng- og Fyrrebakker ved en lille kunstig Sø – langt borte fra Bestyrergaarden og andre menneskelige Vaaninger. Det er lille og slet ikke prangende, men møbleret rigt og lækkert af Fru Lise. Hun fik i 1939, da Huset blev købt, frit Slag til at købe, hvad hun vilde, dog saaledes, at de Regninger, der kom efter 3 Ugers Forløb ikke blev betalt!

Strax, vi kom, drak vi dejlig The i Haven, og Klokken 2 gik K.M. og jeg paa Jagt. Om Lørdagen var Hønejagten gaaet, og nu skulde vi ud efter Agerhøns. Vi fandt ret hurtigt en stor Flok, som vi gav os til at “jage”

¹ Denne version af digtet “Vort danske Kald” blev gengivet i den illegale presse efter mordet på K.M. i januar 1944. Det er de første to vers fra anden strofe i digtet, som det blev gengivet i *Jyllands-Posten* 24. maj 1941 efter skolemødet i Randers. I udgaven, der gengives i *Mindeudgave Digte*, står der:

*Nu kræver Danmark af os, vi er stærke,
tro mod den Røst, der er vort danske Kalds.*

paa det store Terrain. Det er en meget stor Taalmodighedsprøve at jage dem saa længe, at de spreder sig, thi først da er der en rigtig Chance for at skyde dem. Ustandselig blev de borte for os. Efter 2 Timers Forløb havde vi ingen skudt og anede ikke, hvor de var, men K.M. var utrættelig. Han travede af Sted, og til sidst fandt vi dem ogsaa. Kl. 5 skød han én. Kl. 5 ½ fik vi dem jaget ud af Grunden, saa vi ikke kunde skyde mere: saa travede vi rundt omkring en Times Tid. Humøret var ikke højt. Han var ikke tilfreds med én Høne. Vi gik saa tilbage, og pludselig mødte vi hele Flokken. – to fik han pillet ned – en fin præstation, og saa fortsatte vi lige til Klokken 8! Han skød godt, kun én rigtig Forbier lavede han, men vi havde stort Uheld med os. Saa travede vi hjemad. Han i Fjerstøvler og sort Studenterhue med Bøssen over Skulderen (bare jeg havde haft mit Fotografiapparat med mig! Men jeg har ingen Film i Apparatet, og jeg kan ikke faa en 4 ½ gange 6 Film herude) – og jeg med Hønsene dinglende ved Siden.

K.M. blev derude, men vi andre tog hjem, og kl 10 ½ var vi atter i Vedersø.

Om Kaj Munks kærlighed til Lokkelykke skriver Zeuthen i sine *Smaatræk*:

Det hændte, at han lejede en Bil og kørte os alle sammen ud til det kære "Lokkelykke". (Det er Børnene, der har givet denne hans Jagtvilla ude i Muldbjerg Navn, og det har Forbindelse med Stykket "Egelykke", som de mindste i sin Tid ikke rigtig kunde finde ud af, hvad var. Selv var han ikke rigtig tilfreds med Navnet, navnlig da ikke, naar det udtaltes på

Vestjydske!) Saadanne Udflugter blev altid arrangeret ganske pludseligt, og saa gjaldt det bare om at skynde sig at blive færdig og ikke gøre Vrøvl. Aldrig befandt han sig saa godt som derude, fri fra alle Pligter. Saa snart han havde faaet en Bid Brød derude, skulde han paa Jagt, og saa travede han af Sted med en Fart, saa en anden en daarligt kunde følge med. Utrættelig var han, men det er der jo saa mange, der har fortalt om. Jeg har bare et enkelt Træk at berette: Vi havde travet 2 Timer efter Agerhøns uden at opnaa andet end, at de hele Tiden slap fra os. Da kom han med en Bemærkning, der minder mig svært om Sherlock Homes' Spørgsmaal til "my dear Watson" (han læste ivrigt Conan Doyle): "Sig mig Hr. Pastor, hvad Vej vilde De nu være fløjet herfra, hvis De var en Agerhøne?" Det kunde jeg ikke svare paa, og saa travede vi videre uden Spor. Men det endte dog med at han 2-3 Timer senere havde pillet nogle af Fuglene ned.

Naar han havde været ude paa Jagt sammen med snart en fin Herre fra København, snart en Husmand ude fra Heden, saa plejede Fru Munk at arrangere Jagtmiddag i Præstegaarden med Lys paa det festlige Bord og smaa Legetøjsdyr, saa der var Ro ved Bordet, for saa blev der fortalt Oplevelser paa en Maade, saa man syntes, at man selv havde været derude.

I løbet af den første måned hos Kaj Munk havde Mogens Zeuthen tjent som jagtkammerat, skovhugger, sekretær, prædikant og kortspiller, men inden måneden var omme blev han tillige

teologisk sparringspartner. Til brug for sin konfirmandundervisning havde Zeuthen oversat nogle svenske morgen- og aftenbønner, som han viste Lise og Kaj Munk. Hun fandt dem smukke, mens det ikke var noget for Kaj Munk:

... og vi kom i voldsom Diskussion. Han er meget bange for Fraser og Talemaader i Bønner, og han tror aldrig i Livet, at de vil bruge korte Bønner, selv om han synes, de er smukke (f.Eks. "Fader, jeg er jo dit Barn, saa hjælp mig i Dag at leve som dit Barn")

beretter Zeuthen i brevet til forældrene af 24. september og fortsætter:

– og vi har siden haft et Par alvorlige Diskussioner. Jeg beskyldte ham saaledes i Gaar Aftes for som Præst at være føjelig og lade staa til – næsten efter Devisen "Hvad kan det nytte", medens han som Folkeopdrager er en vældig Stridsmand! Jeg lille Mand gav mig til at tale Roma midt imod, og – Roma indrømmede, at jeg havde Ret – uforbeholdent. Vi talte om Synd og Naade, noget K.M. ikke regner særligt med. "Jeg er ikke Synder" "Unatur" osv. Vi var atter vidtforskellige, men forstod godt hinanden. *For ham er Kristendom*: tro paa Gud og *Ærbødighed for Kristus*. Kristus er ikke Forsoneren, men Dødens vældige Betvinger.

Jeg refererer loyalt, men maa straks tilføje, at K.M. snart hævder det ene, snart det andet; han regner i høj Grad med Synd, ja med Arvesynd, men han mener vist noget andet dermed end vi andre. Jeg faar det ud af vore Samtaler, at jeg ofte bliver gal, men altid faar jeg noget at tænke over, jeg prøver at tænke sundt og uhildet.

Teolog er K.M. ikke og slet ikke orthodox; men til Gengæld er han Digter. Han har oversat *Apostlenes Gerninger* paa moderne Dansk og forleden Aften læste han højt deraf i Familiens Kreds. Jeg var noget søvnig, men det var en stor Oplevelse ... – pludselig springer han over, han er færdig med at læse sin Oversættelse højt, han er færdig med at diskutere Synd m.m. – og saa skal vi tæve Kortene: Whist og l'Hombre og 66! – og Klokken bliver atter 12, inden man naar i Seng.

Næste morgen overværede Zeuthen Kaj Munks undervisning af konfirmander. Det var en oplevelse, skriver Zeuthen:

først drak vi Kaffe og saa gennemgik han Daab – Konfirmation og Nadver for dem, saa jævnt og saa sandt, saa det for mig var noget meget stort at høre paa. Konfirmanderne sad stive og stumme og svarede ikke et Ord, naar de blev spurgt!

Derefter gør Zeuthen sig tanker om Kaj Munk:

Hvis jeg skal lære noget af K.M. som Præst maa det nok blive dette først og fremmest: en lidenskabelig Kamp for Sundhed og Ærlighed i vor Kristendom – aldrig "paa Koturner", aldrig smægtende og drømmende, men alligevel alvorlig, lidenskabelig, troende Kristendom.

Zeuthen fortæller videre om søndagens konfirmation, hvor Kaj Munk prædikede "kort og godt", og Zeuthen var kirkesanger. Derefter drog de til de forskellige konfirmationsarrangementer i hjemmene og endte i Vedersø kl. 20, eftersom der nu var indført spærretid.

Her læste Kaj Munk højt af Shakespeares *Helligtrekongers Aften*:

2 Akter lyttede jeg aandeløst.
Handlingen opfattede jeg ikke, for
jeg kunde ikke altid skelne mellem de
optrædende Personer, K.M. *spillede*
dem alle, og han gjorde det mesterligt.
Det var en Fryd! – men efter de to
Akter skulde vi have os en Whist!
Og først efter The fik vi tredje Akt.
Slutningen følger senere – maaske!

Man vidste jo aldrig, hvad Kaj Munk
fandt på.

Natten mellem den 1. og 2. oktober
fandt aktionen mod de danske jøder
sted. Den gjorde et stærkt indtryk
i Vedersø Præstegård. "Hvad der i
Øjeblikket optager os alle sammen er
vel Jødeforfølgelserne", skriver Zeuthen
hjem den 4. oktober. Om den drejede
Zeuthens søndagsprædiken sig, hvorpå
han tog initiativ til en indsamling til
fordel for jøderne. Der kom 34 kroner
ind. I øvrigt beroliger han i dette brev
sine forældre, der ikke er helt trygge ved
Kaj Munk:

Jeg kan godt forstaa, at Mor kan
synes K.M. er for gal, naar du læser
mine Referater om ham, men jeg kan
forsikre dig om, at selv hans særeste
Udtalelser kommer af Hjertets
Renhed og ud af ærlig og gennemsund
Menneskelighed. Hans Jomfrufødsel
kan jeg ikke begribe, men for ham er
Fortællingen om Kristi Fødsel ikke
mindre hellig end den er for dig og
mig. Men han er en forvirret Rad,
der har gode gammeldags Begreber
om Tro og Sæder, men som samtidig
tænker med et hypermoderne
Menneskes frie Tanker.

Først den 11. oktober kan han fortælle
forældrene om Munks reaktion på
jødeforfølgelsen, for Munk havde været
på jagt:

Han var rasende, og ikke mindst
rystet over Vestjydernes Uberørthed
af Situationen. Hvad han vil gøre, ved
jeg ikke endnu. Han prædikede selv i
Søndags, kraftigt og sandt og sluttede
med at "bandlyse" nazisterne. Hvor
var jeg glad for den Prædiken . . .

Desuden beretter han om en
sølvbryllupsfest, der endte med, at
forsamlingen sang "Der er et yndigt
Land", hvorefter Zeuthen bad aftenbøn
"for Danmark, for Jøderne og sluttede
med fadervor og stemte saa i med
'Gaa da frit – –'. K.M. var taget til
'Lokkelykke' tidligere paa Aftenen". I
øvrigt er Zeuthen nu i gang med at læse
korrektur på *Apostlenes Gerninger*, og i
betragtning af, hvad han allerede havde
oplevet med og skrevet om Kaj Munk,
tilstår han lidt overraskende: "K.M.
har jeg ikke noget ordentligt Billede af
endnu."

I sine *Smaatræk* fortæller han mere
om Kaj Munks reaktion på jøde-
forfølgelserne:

Under Jødeforfølgelserne i Beg. Af
Oktober var han i Lokkelykke, og han
kom først hjem en Uges Tid efter, at
det var begyndt. Kl. blev hen ad 8, før
han kom hjem, og da blev der ikke
noget ud af Jagtmiddagen, for K.M.
skulde høre Radio, mens han spiste.
Der skulde være Udsendelse af *Niels
Ebbesen* fra Sverige, og han lyttede
meget opmærksomt efter. Bagefter
sad han stille og sagde saadan noget
som: "ja det var godt; det var lige det,
vi trængte til at høre" – Det var kort

derefter, at jeg hørte ham sige hen for sig selv Brorsons vers: "At trække ud sit Sværd med modig Mine og under Øjne nær sin Fjende trine — — —".

Senere samme Aften var vi samlede i Havestuen, men ingen turde sige noget. K.M. sad i Sofaen og sagde heller ingenting, men det var tydeligt, at han var rasende. Til sidst sagde jeg, at jeg kendte en Familie, hvor Faderen en Jøde var flygtet. De var i Forvejen meget fattige, men kunde nu slet ikke klare sig — om jeg ikke maatte gaa rundt i Sognet og samle ind til dem og maaske ogsaa til andre ligestillede. Da sprang K.M. op (og jeg fortrød mit utidige Forslag): "Samle ind! — Samle ind! Tror De ikke Vestjyderne er ligeglade med de Jøder. Hvad bryder de sig om dem? Det er Københavnerne, og Københavnerne har godt af en Dukkert. Næ, naar bare de rige Bønder kan blive ved at tjene Penge paa Tyskerne — — —" osv osv noget i den Retning. Det var tydeligt, at hans Vrede ikke saa meget var rettet imod Tyskerne, som imod Vestjydernes Ligegladhed.

Naar han tilsyneladende ikke foretog sig noget i Anledning af Jødefølgelserne, var det utvivlsomt, fordi han ikke kunde finde paa noget effektivt. Han vilde have haft og agiterede ved et Præstemøde for kirkelig Strejke og mente, at de københavnske Præster skulde have smidt sig ud foran Vognene, der kørte af Sted med de Uskyldige. Det var vist dengang, at han besluttede at rejse til København og tale i en af Kirkerne derinde.

— Han blev rasende over mit Forslag om Indsamling, men næste Søndag samlede han alligevel ind i Kirken.

Hele denne Begivenhed viste

noget typisk ved hans Syn paa sine Landsmænd. Han elskede dem, men foragtede dem samtidigt for deres Blødagtighed. Deroverfor stod for ham det norske Folk med en umaadelig Glorie.

Kaj Munk valgte at prædike i Helligåndskirken i København den 21. november. Om jødeforfølgelsen havde han tænkt sig at sige, at de vakte smerte og harme. Så kristent et folk var danskerne dog, men, ville han fortsætte: "saa daarligt et kristent Folk er vi, at vi dog lod det ske uden at prøve med andre Midler end Protester." Prædikenen blev aldrig afholdt, eftersom han fik forbud mod at prædike i København. Det forbud brød han imidlertid ved uvarslet den 5. december at dukke op og prædike i Københavns Domkirke.

Med udgangen af oktober udløb Zeuthens tjeneste som hjælpepræst og altnuligmand hos Kaj Munk. Han skulle alligevel ikke springe soldat, eftersom hæren blev opløst efter 29. august 43. Fra Vedersø rejste han til Aarhus, hvorfra han den 3. november fortæller forældrene om sin sidste jagttur med Kaj Munk. Efter søndagsprædikenen, som Munk lod ham holde, tog de til "Lokkelykke". Det var dengang ikke nogen lille, hurtig tur:

Først kørte vi 15 km forbi Tim i Bil og i Bilen spurgte han mig saa, hvor meget jeg skulde have af Penge. Jeg Idiot skulde have nævnt mine Udgifter og Rejsepenge og saa ladet ham selv fastsætte Prisen. Jeg tror ikke, den var blevet saa høj som min, for han har hele Tiden anset mig for en Læredreng. Jeg sagde 200 Kroner, og det fik jeg naturligvis ogsaa, uden

at han sagde noget dertil.

Fra Tim cyklede vi over Hoverdal skønne Plantage og undervejs fik vi talt godt sammen om Piger og Gud og – ja alt muligt. Kl. 1 ½ var vi i “Lokkelykke”, hvor vi blev modtaget af en Husmand og en Karl, der var inviteret med paa Jagt. Jeg fik en Bøsse i Haanden, og saa marcherede vi af.

Hunden fandt hurtigt et Par Fasaner, fik dem op saaledes, at Husmanden og jeg kunde skyde. Først fik jeg en Forbier, og saa ramte jeg ham! – “Spar paa Krudtet” tænkte jeg, og det blev det eneste Skud, jeg fyrede af. Den eneste Hare, vi saa, sprang op lige foran mig, men da var sikringen skudt for paa min Bøsse, og jeg havde lige bøjet mig ned efter et Sortebær. I Stedet raabte jeg til K.M., men inden vi fik set os om, var den borte.

Engang stod vi alle sammen og ventede paa en Fasan. Hunden fik den op, men K.M. skød ikke, for at Gæsterne skulde have Lov, og jeg undlod at skyde, fordi de andre, som kunde, hellere maatte; Husmanden var beskeden og høflig og endelig skød Karlen en Forbier!

Fire Mand fik vi paa en Eftermiddag 3 fasaner.

Efter aftensmaden sendtes gæsterne af sted, og Kaj Munk gik i seng med migræne, men:

kl. 9 ½ stod han op igen, lavede Te og tændte op i Pejsen, hvor han sad, da jeg kom ned en Time senere. Saa sad vi og snakkede over nogle Kopper rigtig Te – og jeg fik en rigtig Cigar. Det blev en dejlig Aften. Kl. 1 1/4 gik vi i Seng og sov til Kl. 6 ¾, saa stod vi op, spiste, vaskede op, lukkede af,

og saa tog han med Tog til Linde for at gaa paa Jagt, og jeg tog hjem.

Det var saa Meningen, at jeg skulde ta’ med Tog til Aarhus Kl. 2, men K.M. bad mig om at gøre ham en hemmelig Tjeneste i Aarhus, og det kunde først Ordnes, naar han kom hjem Mandag Aften, saa jeg maatte udsætte Rejsen en Dag og telefonere og –grafere Udsættelse.

Tirsdag tog Zeuthen så afsked med Vedersø Præstegård:

der var ingen Tudegilde om Aftenen, men hele Familien var oppe, da jeg Tirsdag Morgen Klokken 6 ½ drog af.

Hvilken hemmelig tjeneste, det drejede sig om, afslører Zeuthen ikke. Det havde også været utroligt dumt. Det var egentlig slemt nok, at han skrev, han blev sendt af sted på en sådan.

Ved juletid skrev Kaj Munk et julekort til Zeuthen, hvori han med henvisning til, at Zeuthen ved sin ankomst lå på ryggen i haven, da Munk dukkede op, oplyser, at “nu er vi oversvømmet af Tyskere. De ligger og skyder i Haven. Hvor De laa paa Ryggen, ligger de paa Maven. Gid de blev liggende.” Kortet nåede dog først frem til Zeuthen efter Kaj Munks begravelse. “Det var mærkeligt at faa nu. Han takkede mig for den Tid, jeg havde været der. Jeg havde ikke været ‘helt akavet’”, skriver han i brevet den 11. januar fra Vedersø.

For nok var tiden med Kaj Munk forbi, men det var tiden med Vedersø ikke. Mordet på Kaj Munk den 4. januar 1944 bragte ham tilbage. Den 8. januar 1944 er han atter i Vedersø, hvorfra han

skriver til sin far og mor:

I havde vist ikke regnet med at faa Brev fra Vedersø, og Anledningen til, at jeg er her er da ogsaa den sørgeligst tænkelige. Da jeg i Forgaars kom til Aarhus Banegaard fik jeg at vide, at Kaj Munk er myrdet. Jeg tog saa ud til Lasse og ringede derfra Expres til Fru Munk, om hun mente, at hun kunde faa Brug for min Hjælp. Hun vilde gerne, at jeg kom.

Han tog toget til Ulfborg kl. 5.15, men på grund af to luftalarmer blev turen stærkt forsinket, og først kl. 14 nåede han til Vedersø. "Alle var forstenede. Jeg tog lige ned i Præstegaarden og hilste paa Fru Munk og Børnene. Man følte sig som en Hund i et Spil Kegler". Lise Munk plukkede en vinterbuket i haven og kørte i bil "Kisten i møde". Derefter beskriver han gudstjenesten i kirken og "til sidst gik Fru Munk og Børnene hen og lagde deres lille Buket paa Kisten."

Zeuthen overnattede hos købmand Skytte:

Inden vi gik til Ro fik vi os en god Samtale om Kaj Munk, i Kritik og Beundring. Jo han var en stor Mand, Kaj Munk, og hans grufulde Død, som jeg nu har faaet beskrevet i Enkeltheder, vil ikke blive uden Betydning for os danske.

Den 11. januar fortæller han forældrene om begravelsen, hvor Zeuthen påtog sig at holde regnskab med kransene, "inden Baand og Kort regnede i Stykker." Han indleder brevet med en situationsbeskrivelse fra præstegården:

Det er store Dage her i Vedersø, Dage, man aldrig vil glemme. Saa megen

Hengivenhed og Taknemmelighed strømmer Kaj Munks Familie i Møde, saa meget smukt faar man at vide, og man bliver klar over selv, hvor meget man skylder den Mand, som faldt for vort Land. Han bliver ikke hævet til Himmelen som en Afgud. Der tales aabent om hans Mangler. Men alle, som udtaler Kritik af den store Mand, bevidner, hvad jeg selv føler: at han kunde sætte i Gang, vække, kæmpe, elske som ingen anden. Det er rige Dage.

Og Lise Munks styrke beundrer han:

Paa Kirkegaarden var der vel op imod 2000 Mennesker, som Fru Munk bagefter hilste paa alle sammen (!). Hun er meget stærk.

I de dage er Zeuthens opgave at finde adresser på alle, der har sendt hilsener, og skrive navnene uden på konvolutterne. "Der er ikke meget at fortælle her fra Vedersø", skriver han den 15. januar og fortsætter:

Her er saa mærkeligt uroligt i Præstegaarden med de mange Mennesker, der stadig er her og vil hjælpe til. Der er ogsaa god Brug for deres Hjælp, for her er saa meget at gøre, men her er et Jag, og man naar ikke at faa talt et fornuftigt Ord med nogen ... Fru Munk og en af Gæsterne har travlt med at ordne alle de efterladte Papirer.

På Kaj Munks fødselsdag den 13. januar "var Familien i Silkeborg paa Stedet, hvor Kaj Munk blev skudt." Selv førte han lister over takkebrevene og sendte på én uge 1460 af sted:

og der er stadig Breve at besvare og Papirer at ordne. I gaar og i Dag har

jeg ikke saa travlt, jeg venter paa en Bog, jeg skal skrive forskellige Kaj Munk-Bemærkninger af i
oplyser han den 20. januar og beretter videre, at han har været i Ringkøbing for at forhandle med politimesteren om beskyttelse af Præstegården: "Venner og Politiet ser det gerne. Fru Munk er mindre glad for det." Hun fik dog udstationeret til politibetjente, Møller og Sørensen:

de skal foreløbigt bo her saa længe Eftersøgningen af Morderne staar paa. Der er vist ingen fare paa Færde, men alting kan jo ske, og Fru Munk er jo Hovedvidne til de 3 Revolvermænds Færd i Præstegaarden ... Betjentene gaar paa Vagt om Natten og sover om Dagen; vi mærker ikke meget til dem, men alligevel.

Zeuthen prædiker nu i Vedersø Kirke i Kaj Munks sted, og den 31. januar skriver han:

Det er et mærkeligt forvirret Hus med alle de Mennesker. Hele sidste Uge havde jeg ikke mit eget Værelse, men sov i Børnenes Skolestue og arbejdede i en larmende Spisestue ... Betjentene, som er her, er meget tiltalende og flinke til at lege med Børnene. Hvor længe de bliver vides ikke, Der er ogsaa tale om, at Frøken Michelsen skal rejse med Helge, den lidt aandssvage Dreng, til København og erstattes af en anden Lærerinde. Det er meget at ønske; for hun er uudholdelig for os alle.

I øvrigt er Lise Munk rejst over til pastor Nøjgaard i Slagelse, der ordnede Munks papirer, og imens skriver Zeuthen:

Kaj Munks sidste Skuespil, *Al-Verdens Urostifterne* om Paulus rent

paa Maskine. Jeg er midt i 3. Akt. Det er meget spændende Arbejde. Jeg er ogsaa ved at udarbejde Fru Munks Stamtavle og har en Del andet morsomt Arbejde o.s.v..

Godt befinder Zeuthen sig nu ikke, for han har svært ved at komme ind på livet af Lise Munk, der formentlig har lukket følelsesmæssigt af. Den 8. februar skriver Zeuthen således:

Opgaven er vanskelig, ogsaa fordi Fru Munk – saa sød hun end er – er vanskelig at tale med. Det er saa at sige ingen rigtige Samtaler, vi har haft om andet end Bøger. Jeg tænker slet ikke paa at præke for hende – det faar hun mere end nok af i den daglige Post – men jeg vilde saa gerne kunne snakke lidt med hende baade for hendes og for min Skyld

betror han forældrene, hvorefter han gik i sine med:

Kaj Munks skønneste Vers i den lille bog: *Os bærer den himmelske Glæde*. Den ønsker jeg mig til min Fødselsdag. Den bliver tillige med hans andre Bøger genoptrykt nu.

I begyndelsen af februar 44 søger Mogens Zeuthen "efter moden Overvejelse" præsteembedet efter Kaj Munk. "Paa Forhaand har jeg fine chancer", skriver han den 10. februar til to venner.

Den 14. februar besvarer han morens spørgsmål om, hvordan det går fru Munk og børnene?

Fru Munk skal ikke blive boende i Vedersø, men flytter til August til København. Men hun skal have Præstegaarden som Æresbolig og Sommerresidens. Menighedsraadet er samlet i Eftermiddag for endeligt at

vedtage Overdragelsen.

Og børnene:

De støjer og larmer og morer sig med "Politierne", som vi endnu har her, og Politierne og Pigerne og deres Veninder holder et vældigt Sjov. Saa der er Liv i Huset, og det er Fru Munk glad for. Men bag al Sjov og Halløj er der megen Sorg baade hos Børnene og Pigerne – et mærkeligt Hus. Yrsa – den ældste – og jeg havde lidt svært ved at hygge os sammen saa godt som i Efteraaret, men nu gaar det vist bedre. Det er nogle søde og – paa Helge nær – talentfulde og morsomme Børn, men de er jo opdraget mærkværdigt.

I Vedersø er der tanker og planer om at restaurere præstegården, hvilket Zeuthen forsøgte at få på plads, men det projekt løb ud i sandet, oplyser han den 20. februar. I stedet nærmede invasionen sig, og den kunne meget vel finde sted i Danmark, mente Dansk Samlings folketingsmand Robert Stærmosen på et møde i Ulfborg, som Zeuthen overværede:

Han regnede de første Uger i Marts for den kritiske Tid, og regnede med Muligheden af Danmark som Krigsskueplads. Saa gælder det om, hvad man duer til.

Det var netop på grund af frykten for denne invasion, at feltmarskal Rommel i december 1943 havde været på Vestkysten for at inspicere og vurdere den tyske befæstning.

Men i marts måned går det så galt mellem Zeuthen og Lise Munk, at han ender med at trække sin ansøgning. Anledningen er formentlig, at han

noget klodset forsøger at hjælpe den nye lærerinde, fru Steen, ud af en farlig situation. Hun var med en knibtang i hånden blevet pågrebet af tyskerne inden for afspærringen nede ved klitten, hvorpå Gestapo ankom til præstegården med dansk tolk, fortæller han sine forældre den 10. marts:

... flinke og pæne alle sammen undtagen Danskeren. De blev modtaget af Politierne, og jeg gik ind og tog imod dem paa Fru Munks Vegne. Hun skulde ikke tale med dem. Strax gjorde jeg første Fejl: jeg bød dem at tage Plads. Det kan jeg nu ikke se gør noget, men Fru Munk var meget krænket over det. "At de vover at sætte sig ned her paa dette Sted", jeg kom saa med det dumme Forsvar: "at Høflighed altid betaler sig", "betaler sig – –", hvor kan jeg forstaa, *hun* harmes, hun og K.M., der aldrig saa paa, hvad der betaler sig.

Den næste fejl består i, at han for at hjælpe frk. Steen ud af klemmen med knibtangen kommer med nogle kluntede bortforklaringer, som han bag efter skammer sig over, fordi de næppe hjalp frøken Steen:

Duer jeg til længere at være Fru Munks Beskytter? Det bedste er nok at rejse; – dog ikke før, hun (frk. Steen) er fri. At dette netop skulde ske i dette Hus! Hvor er hele Familien opskræmt! Og at man selv saa ganske har svigtet. I morgen tidlig vil jeg ud at arbejde i Haven. Hvor skal jeg ellers gøre af mig selv

slutter Zeuthen dette brev om situationen, som førte til afslutningen af hans ophold og tjeneste i Vedersø..

Den 13. marts skriver Zeuthen til sine forældre:

Den Mur, der er kommet imellem Fru Munk og mig, er ikke blevet mindre siden i Fredags. "Mur" er saadan et fælt Ord, som tyder paa Fjendskab, men der er bare ingen Kontakt. I Morges spurgte jeg hende, om hun stadig har Brug for mig, men hun kunde ikke givet noget ordentligt Svar, og selv vil jeg ikke rejse, saa længe hun er interesseret i at beholde mig. Jeg vil nu atter prøve paa at snakke lidt med hende om dette.

Hvordan det nu er gået med denne samtale vides ikke, men den førte i hvert fald til, at han søgte præsteembedet ved Maribo Domkirke og rejste fra Vedersø ved månedens udgang. Inden han forlod Vedersø nåede han sammen med Stadilpræsten, at ro ud og stange ål:

med lille Mogens (5 Aar) ... Herlig Tur! Vejret, Fuglene og Mogens. Han var meget ivrig, og hans Stolthed kendte ingen Grænser, da han som den eneste af os fik en lille Aal paa Gaffelen

hvorefter Zeuthen:

vist (skulle) grave Kæmpehøje ud i Vedersø – alsidig Søn, I har! – altid noget med Begravelser

slutter Mogens Zeuthen den 28. marts sit sidste brev fra Vedersø.

Disse breve og optegnelser giver nogle enestående øjebliksbilleder og snapshots fra samværet med Kaj Munk og det særprægede samliv i præstegården. De blev bevaret af forældrene og nu af Mogens Zeuthens børn, Frederik Zeuthen og Marianne Horn, som yderst velvilligt har stillet dem til rådighed for mig og hermed for *Munkiana*.

Kaj Munk og Norge – Norge og Kaj Munk

Af Knud Erik Andersen

'Kaj Munk og Norge – Norge og Kaj Munk' er ét kæmpe tema, hvor alene det antal breve KMF¹ har liggende omfattende korrespondance mellem Kaj Munk (1898-1944) og skribenter i Norge (forfattere, redaktører, teaterdirektører, præster, læger m.fl.) er betydeligt. Videre ligger KMF inde med en meget stor artikelsamling, der i elektronisk form bliver tilgængelig i *Kaj Munk Studieudgave på Web*, hvor ordet Norge igen og igen dukker op.²

Ingen tvivl om, at Norge fyldte i Kaj Munks sind. Hans beundring for Norge var enorm, måske størst under krigen og ikke mindst knyttet til den norske kirkes retsfølelse og den norske kirkes og flertallet i det norske folks kompromisløse nej til samarbejde med tyskerne og NS³.

Kontakt til enkeltpersoner og 'Riksarkivet' i Norge efteråret 2014 har bekræftet mig i, at KMF bestemt ikke er ene om at have samlet materiale om Kaj Munk eller materiale med relevans for Kaj Munk-forskningen.

Hvad jeg vil i dette indlæg er: at belyse og give eksempler på relationer, breve, digte, artikler m.m., der viser Kaj Munks forhold til Norge og omvendt Norges forhold til Kaj Munk, som det kom til udtryk i 1930'erne og under okkupationen af Norge.

¹ Kaj Munk Forskningscentret, Aalborg Universitet, www.kajmunk.hum.aau.dk

² Se *Kaj Munk Studieudgave på Web*: www.kajmunk.aau.dk

³ National Samling.

Med Norge i sig fra fødslen af

Kaj Munk havde Norge i sig – så at sige – fra fødslen af. Han lod sig føde, mens “nordlysene flammede over himlen”⁴ hedder det i *Foråret så sagte kommer*, hvor det også bliver fortalt, at Kaj Munks far gik rundt i hjemmet i Maribo og sang den norske nationalsang. Så en tråd til det nordiske fra fødslen af synes næsten indpodet i den lille Kaj, jfr. erindringsbogen.

Tråden til det nordiske følges op i Munks skole- og gymnasietid. I *Foråret så sagte kommer* kan vi læse, at skolegangen hos lærer Martinus Wested i Vejleby skole og hos kapellanen Oscar Geismar i Tirsted-Vejleby sogne var med til at fæstne Munks interesse for Norden og Norge i særdeleshed. Geismar, der var en stor litteraturkender, evnede på god vis at interessere skoledrengen Kaj for nordisk litteratur og i en dansk sammenhæng ikke mindst for Adam Oehlenschlägers digtning.⁵

Interessen for nordisk litteratur hører vi også om knyttet til gymnasietiden på Nykøbing Falster Katedralskole, som Munk ellers ikke giver mange roser! Det hedder:

Dog - endog i Nykøbing Falster kan der ske noget stort. En dag holdt Henrik Ibsen sit indtog i Klassen. Da sprang Livets Kilde mellem triste Skolebænke. Ingen havde smækket så fyrsteligt med Lågen ind til mit Hjertes Have, siden Oehlenschläger var gået derind.

I tilknytning hertil fortæller Munk, at han læser alle Ibsens skuespil og er blevet “aldeles ibsenberuset”.⁶

4 Kaj Munk: *Mindeudgave, Foråret så sagte kommer*; 1949, s. 23.

5 Nielsen, 2014, s.239 ff.

6 Kaj Munk: *Mindeudgave, Foråret så sagte kommer*; 1949, s. 191-192.

Glæden – taknemmeligheden – i forhold til det nordiske skinner igennem i valget af navne til Lise og Kaj Munks børn: De to ældste kom til at hedde Yrsa og Helge efter Rolf Krakes forældre. Nr. tre, Arne, kom ikke til at hedde Hroar, som det ellers var på tale. Her sagde Lise stop. På Norges nationaldag, den 17. maj 1936 kom Inger Solvej Munk til. Solvej var Munks favoritnavn og er et oldnordisk navn. Arne Munk har i *Ved julelampens skær* fortalt om den kamp, der var i hjemmet om navnet.⁷ Det blev et dobbeltnavn – et kompromis.

Munks gennembrud som digter kom i 1930'erne og medførte en skandinavisk interesse for hans skuespil, der førte til adskillige rejser, breve og tætte personlige bånd mellem Munk og mange nordmænd og svenskere.⁸ Kaj Munk Forskningscentret ligger inde med mange af disse breve, der viser en gensidighed og en grundlæggende respekt for Munk og fra Munks side en optagethed af alt, hvad ikke mindst Norge stod for.

“En Biskop i Norge”

Indledningsvis vil jeg også nævne, at Munk flere år før krigen udtrykte sin beundring for Norge og især for den norske biskop Eivind Berggrav.⁹

7 Munk, Arne: “Erindringsglimt skrevet af Arne Munk”, s. 7-12, i *Ved Julelampens Skær*, Chr. Erichsens Forlag 2003.

8 Nielsen, 2014, s. 243.

9 Eivind Berggrav (1884-1959); 1928-1937 biskop i Hålogaland bispedømme og 1937-1951 i Oslo bispedømme. Berggrav huskes bl.a. for sin betydelige rolle i den norske kirkekamp under krigen, hvor hans indsats omfattende bl.a. en stærk modstand mod Quisling resulterede i hans tilfangetagelse. Ikke mindre end 18 mand fik til opgave at holde fangen (Berggrav) under opsyn i fangenskabet i hans sommerhus. Alligevel lykkedes det 8 mand fra Milor-lag, en militær

Det fremgår bl.a. af en kronik i *Nationaltidende* den 20. april 1937. Her får både Norge, Berggrav og Berggravs tidsskrift *Kirke og Kultur* et positivt klap på skulderen. Berggrav mødte Munk aldrig. Alligevel har han tegnet et portræt af ham, der står stærkt og samtidig udtrykker en kærlighed til Norge.

Munks kronik "En Biskop i Norge" begynder med en konstatering:

...om det saa er Biskopperne deroppe, saa er de ikke kedelige. Der er for Eksempel en, der hedder Eivind Berggrav, ham er det da umuligt at lade være med at holde af.

Munks hyldest tager sit udgangspunkt i Berggravs morgenandagt i radioen på Nordens Dag den 27. oktober, hvor biskoppen – for at citere Munk – taler "guttefrisk".

Kronikken i *Nationaltidende* viser, at Munk havde det nordiske¹⁰ for øje, Norge i særdeleshed og blandt mange norske personligheder ikke mindst Oslo-biskoppen Eivind Berggrav, som først i 1950'erne på Lise Munks opfordring besøgte Vedersø Præstegård.

modstandsgruppe, at befri Berggrav den 16. april 1945.

¹⁰ Svend Aage Nielsen har et kapitel (kap. 10) i bogen *Kaj Munk: Jeg beder virkelig meget undskyldte...*, Aalborg Universitetsforlag, 2014, der har overskriften *Kaj Munk og Norden*. Her indleder Svend Aage Nielsen med at betegne Munk som "Nordens søn" for efterfølgende at konstatere, at "Kaj Munk og Norden er et ret upåagtet emne i Kaj Munk litteraturen". Svend Åge Nielsen har bl.a. en grundig gennemgang af Munks artikel *Saml dig, Nord*, bragt i bogen *Himmel og Jord* fra 1936, der viser Munks programmerklæring for Norden, og som grundlæggende handler om "et ægteskab mellem de nordiske lande".

Hyldest til Norge

Et af Kaj Munks digte hedder "Hyldest til Norge" og var kendt af mange nordmænd under krigen fra bl.a. illegale tryk. Digtet¹¹, som Kaj Munk skrev i 1943, begynder sådan:

*Ja, vi elsker dette Landet
nu som aldrig før;
Trodsigt stiger det af Vandet,
lever, mens det dør.
Just fordi det valgte modigt
Undergangens Kaar,
skal det gro og grønnes frodigt
frem i tusind Aar.*

Strofen er en understregning af den sejr nordmændene vil opnå på grund af martyrsindet: "Just fordi de valgte modigt/ Undergangens Kaar/ skal det gro og grønnes frodigt/ frem i tusind Aar". – Straks fra besættelsens start og længe efter kæmpede Norge modsat Danmark mod nazismen.

Digtet slutter – næsten profetisk – sådan:

*Snart gør Vaarens Morgenrøde
Vintrens Nat forbi.
Se da blomstrer op det øde,¹²
Fossen springer fri.
Birkeløv og Flaget vajer
over genløst Jord.
Og med Smil i Taarer nejer
Danmark for sin Bror.*

Munks hyldest til Norge og samhørighedsfølelse med det norske folk kommer ikke blot frem i kronikker og digte til den voksne læser, men også i hans bøger til børn. Således i 1943 i bogen

¹¹ Her citeret efter *Tidehverv*, januar 1995, s.

²². Digtet findes i bl.a. *8 nye digte*, Forlaget Norden, Aalborg januar 1944.

¹² Munk retter i *Korrektur 7/9* (til *Den Skæbne ej til os*) ordet "øde" til "døde".

Danmark¹³, hvor Munk skriver:
*Norge delte Danmarks Kaar.
 De var snart som Ka'l og Pige.
 Over fire hundred Aar
 var de to et Tvillingrige.
 Norges Folk – det si'r jeg jer:
 mellem alle Jordens Folk er
 Norges Folk det bedste.*

Gensidighed

Breve, artikler og bøger på KMF med en norsk forfatter bag sig fortæller om en tid, hvor det ikke kun var Kaj Munk, der beundrede Norge, men hvor også nordmænd i stort tal satte pris på digterpræsten fra Vedersø i Vestjylland. Drabet på Kaj Munk natten mellem den 4. og 5. januar 1944 satte *ikke* et brat punktum for den norske interesse for Kaj Munk.

Et ganske omfattende materiale – rejsebreve, artikler, taler, bøger m.v. – forfattet af norske kulturpersoner viser, at Kaj Munks navn og indsats ikke var glemt. Endnu i dag har *Kaj Munk Selskabet*, der blev stiftet på Kaj Munks 99 års fødselsdag den 13. januar 1997 norske medlemmer.

Den 9. april 1940 og Kirkekampen Kristent samråd

Munk var ikke mindst en stor beundrer af Norges kamp mod nazismen. Modsat Danmark kæmpede Norge mod Nazi-Tyskland straks fra starten og længe efter. Norge ville ikke give efter; selvstændigheden var ikke til salg. Der blev i bygd efter bygd etableret en aktiv modstandsbevægelse, der igen og igen udfordrede besættelsesmagten og dens NS-tilhængere.

Allerede den 25. oktober 1940 blev *Kristent samråd* stiftet ved en

sammenkomst i Oslo. Samrådet skulle fungere som et samlet organ i kirkens kamp mod nazismen. Der var tale om et organ på tværs af kirkelige retninger og i et tæt samarbejde mellem statskirke og frikirker. *Kristent samråd* udfærdigede bl.a. skriftet *Kirkens Grunn*, der fik afgørende betydning og var en understregning af, hvor kirken stod. Hovedforfatter var biskop Eivind Berggrav, Oslo. Dokumentet gør kirkens stilling klar og præciserer dens stilling til NS-regeringen gennem seks punkter:

- Om Guds ords frihed og vor forpligtelse på ordet
- Om kirken og ordinationen
- Om den hellige samhørighed i kirken
- Om forældres og kirkens ret og pligt i børneopdragelsen
- Om de kristnes og kirkens rette forhold til øvrigheden
- Om statskirken.¹⁴

Jeg kan ikke lade være med at bemærke, at det ikke er helt tilfældigt, at kirken understreger forældres og kirkens ret og pligt i børneopdragelsen. Så tidligt eller sent om man vil, blev der i 1938 holdt en skolekonference – den 19. internationale kongres i skolepædagogik – i København for repræsentanter fra lande i Europa. Konferencens tema var karakteropdragelse og mundedde ud i en tilkendegivelse af, hvorledes de forskellige lande forholder sig til karakteropdragelse. Sagt mere jævnt: Konferencen handlede om det hensigtsmæssige og etiske i motiverne for at forme børnenes karakter. Herom var der ikke enighed.

¹³ Munk, 1943/1961. Strofe 32.

¹⁴ Austad, 1974, s. 1 ff.

I krigens skygge kan man tale om en skolekonference, der viste, at den historiske situation og opdragelsestænkning spiller sammen. Afvigende fra alle andre lande i konferencen stod Tyskland, der markerede, at karakteren hos et ungt menneske skulle måles ud fra hans/hendes forhold til folket og ansvarsfølelsen over for nationen og føreren. Her skilte 'vandene' for alvor. Øvrige lande – i lidt varierede formuleringer – lagde vægt på evnen til selvstændig stillingtagen. De nordiske lande, England, Frankrig m.fl. var enige herom.¹⁵

Vidkun Quisling

Ikke mindst blev det norske folk udfordret, da NS-lederen Vidkun Quisling¹⁶ med tysk støtte overtog regeringsansvaret for indenrigspolitikken. Det skete den 1. februar 1942 og blev bl.a. markeret ved en festgudstjeneste i Nidarosdomen kl. 10.00 med især SS-folk og nationalsocialister som deltagere.

Den vanlige højmesse kl. 10.00 med domprovst Arne Fjellbu¹⁷ blev *dikteret* aflyst.

¹⁵ Andersen, Knud Erik, ph.d. afhandling, 2012, s. 106-107.

¹⁶ Vidkun Quisling (1887-1945) var en norsk politiker og officer. Grundlagde i 1933 nazistpartiet Nasjonal Samling (NS), som ikke spillede nogen rolle før krigen. 1. februar 1942 blev Quisling med tysk godkendelse ministerpræsident for en NS-regering. Efter krigen, den 24. oktober 1945, blev han skudt efter at være dømt for landsforræderi.

¹⁷ Arne Fjellbu (1890-1962), norsk teolog, domprovst (1937-1942) og biskop (1945-1960). Fjellbu blev i 1942 afsat, da han nægtede at overlade en højmesse til en nazivenlig præst. Afsættelsen fik til følge, at samtlige norske biskopper nedlagde deres embede – og dermed starten på Kirkekampen.

Uden kirke departementets godkendelse, men i samarbejde med biskopperne, blev det bestemt at domprovst Arne Fjellbu i stedet skulle holde højmesse kl. 14.00.

Festgudstjenesten med Quisling blev afholdt uden nadver og med SS-folk stående i formation. De vanlige kirkegængere udeblev i stort tal for i stedet at komme til gudstjenesten kl. 14.00 – og med dem flere end vanligt til en højmesse.

Kl. 13.30 var mere end 1500 kirkegængere mødt op og flere kom til. Snart var der trængsel. Op mod 2000 kirkegængere. Resultatet blev, at politiet kom og lukkede indgangene til kirken. Det var for provokerende. Efterfølgende blev Arne Fjellbu afsat; straks efter nedlagde alle 7 biskopper deres embede.¹⁸

Quisling som regeringsleder! Det var langt over strengen for, hvad det norske folk ville acceptere: Landet skulle ikke ledes af landsforrædere. Den norske kirke måtte reagere – kirkekampen var en realitet – en kamp mellem "gode nordmænd" og nazisterne.¹⁹ Klimaks i kirkekampen kom – knyttet til ovenfor omtalte hændelse, der førte til, at først biskopperne og siden 92-93 procent af præsterne nedlagde deres statsembede og brød samarbejdet med det nazistiske kirkestyre.

Biskopper og præster ophørte ikke med at virke, men det skete løsrevet fra staten og underlagt en midlertidig kirkeledelse. I tre år modtog præster og biskopper ikke løn fra staten og de udførte ikke

¹⁸ Frit efter no.Wikipedia.org/wiki/Kirkekampen
¹⁹ Austad 1995, s. 174 ff.

vielser og mæglingssamtaler. I spidsen for kirkekampen stod Oslos biskop Eivind Berggrav, som Munk værdsatte højt²⁰.

I en mail til undertegnede den 13. november 2014 oplyser Jan Pedersen, Norge, at menighederne understøttede præsterne samt "Heimefronten", som i al hemmelighed havde kontakt til regeringen i London. – Biskopperne blev siden interneret ved Hamar, Berggrav sat i fængsel i sin hytte i Asker med 18 politibetjente til at bevogte sig!

Centrale personer i kirkekampen og i den norske modstandsbevægelse modtog hilsner fra Munk, hvori han støttede kampen og opmuntrede til at fortsætte den, hvor svært den end var.²¹

Danmark skulle 'lempe' igennem krigen

I Danmark var situationen en anden. Hos os valgte politikerne nødtvunget (næsten) omgående at bøje sig for tyskernes krav. Målet var at 'lempe' Danmark igennem krigen på bedst mulig måde. Samarbejdspolitikken eller skulle vi sige tilpasnings- eller indrømmelsespolitikken blev en realitet og havde støtte i den overvejende del af befolkningen. Hvad var alternativet? hed det.

Helligt raseri og uforsigtighed efterlyses

Nok havde Danmark ikke en kirkekamp, men én dansk præst – mere tydeligt end andre –, førte alligevel en kirkekamp. Det var Kaj Munk.

Kirkegængere skulle efter hans

20 Jfr. Munks artikel i *Nationaltidende* 20. april 1937: "En Biskop i Norge".

21 Austad 1995, s. 174.

mening ikke i kirken møde "et goddag mand økseskaft". Hvad Munk fordrerede af sine præstekolleger var ren tale, "helligt raseri" og "uforsigtighed".²² Selv samme Munk nægtede i marts 1943 at adlyde et cirkulære udsendt af Kirkeministeriet, hvori det blev henstillet at undlade at tale om den norske modstandskamp. Munk meddelte kirkeminister Valdemar Holbøll²³, at han agtede at "handle stik imod det (cirkulæret)"²⁴ – Sådan!

Nogle linjer fra Kaj Munks brev til ministeriet fortjener at blive fremhævet:

Jeg føler mig nær knyttet til mine norske Trosbrødre baade, fordi de er Nordmænd, og fordi de er Trosbrødre. De kæmper en kamp for det Ideal, som ogsaa jeg har svoret at ville kæmpe for.²⁵

Vi har en parallel til det danske kirkeministeriums skrivelse til alle danske præster i 1943 i det norske Kirkedepartementets skrivelse den 5. april 1941 til præsterne i Norge. Her hedder det – og her ser man, hvor vigtig prædikestolen var under kirkekampen:

Det er under den nåværende situasjon inntil videre nødvendig at alle prester enten de står i partiet eller ikke, i sin forkynnelse lar det rent og oppbyggelige og det evighedsmessige i evangeliet stå i forgrunnen slik at kirkens gudstjenester ikke berøres av den politiske spaltning som for tiden er et trist faktum i vårt folk.

22 Præsteforeningens Blad 19/9 1949.

23 Valdemar Kragh Holbøll (1871-1954) var departementschef i kirkeministeriet fra 1923-1942 og blev udnævnt til kirkeminister i samlingsregeringen under Scavenius fra 9. november 1942 til 5. maj 1945.

24 Andersen og Høgh, 2014, s. 71.

25 Austad 1995, s. 174.

Dette indgreb i forkyndelsen sagde både biskopper og præster nej til.

**Til en start var Munk ikke
nogen norsk folkehelt,
men han blev det**

I Norge lagde man mærke til Kaj Munks modstand mod samarbejdspolitikken, men nogen folkehelt i Norge blev Munk ikke til en start af den grund. Hvorfor ikke? kunne man spørge. Fordi flere nordmænd endnu erindrede Munks sympati for de "stærke mænd", Hitler og Mussolini, i midten af 1930'erne ligesom Munks tale i Ollerup ikke var gået upåagtet hen i modstandskredse i broderlandet. Noget blev der dog rettet op på Munks ry, da skuespillene *Sejren* og *Han sidder ved smeltediglen* udkom.

Med de skuespil stod det klart, at Munk havde taget et personligt opgør med diktatorerne. Men det var de to prædikensamlinger *Ved Babylons Floder* og *Med Ordets Sværd*, der fik Munks ry til virkelig at rykke i Norge og gjorde ham "folkekjær".²⁶ Og det fordi, Munk her gjorde det klart, at præsterne svigtede, hvis de ikke gjorde oprør mod uretten. Det var ord, der havde genklang i den norske befolkning. Folk kunne lide Munks meget ligefremme skrivemåde og hans udlægning af Guds ord – uanset den risiko, det indebar i situationen.²⁷

Så – min pointe – : *Det norske folks interesse for Munk som præst og prædikant skal ses på baggrund af den betydning, prædiketolen havde under krigen. I en meget vanskelig situation var der mange nordmænd, der var interesseret i at erfare, hvad kirken havde at sige.*

26 Austad 1995, s. 174.

27 Austad 1995, s. 174.

Gistrup episode

For Munk var det en skændsel, at Danmark ikke øvede en større modstand end tilfældet var ved Danmarks besættelse. Modsat var han for Norges kamp mod okkupationsmagten.

En episode i Gistrup kirke for 8-10 år siden bekræftede mig i denne forståelse, da jeg også mødte den udtrykt hos Munks søn, universitetslektor Arne Munk, der refererede Kaj Munks holdninger til spørgsmålet – og egne grundsynspunkter.

Arne Munk var på besøg i vores lokale kirke i Gistrup ved Aalborg for at tale om sin far. Efter et stærkt og meget personligt foredrag, vovede jeg at stille Arne Munk et spørgsmål, som næsten fik ham op i det røde felt. Mit spørgsmål gik på, om danskerne reelt havde nogen anden mulighed den 9. april 1940 end efter en meget kort kamp at overgive sig. Overmagten var jo uhyrlig og konsekvensen af ikke at overgive sig var ikke til at overskue. Tusinder af døde, København jævnet med jorden osv., osv. Så – for mig at se, var regeringens beslutning absolut den bedst mulige i situationen. Arnes svar kom kort og bistert:

Den kamp, vi ikke kæmpede, kom andre i Europa – Holland, Belgien, Norge – til at betale. Det blev deres unge mænd, der betalte prisen for Danmarks manglende vilje, evne, til at tage kampen op.

Arne så ikke til min side resten af aftenen.

Martyrtænkning

Som i Danmark har mange i Norge set en *martyrskikkelse* i Kaj Munk, dvs. en person, der ofrer sit liv for en sag,

han tror på og står inde for. Jeg nævner – først af alle – medlem af Kaj Munk Selskabet, den norske forfatter og fhv. rektor ved Hadset Folkehøgskole, Jan Pedersen, hvis bog om Kaj Munk netop har titlen *Martyren Kaj Munk lever*.²⁸

I Jan Pedersens bog fra 2004 hedder det:

I 60 år har Kaj Munk været i jordens muld, og likevel lever han. Ikke bare gennem sin diktning, men direkte ved at hans Kristus-tilbedelse bærer frukt også i vår tid. Martyren lever. Som den første martyr Stefanus blir minnet og takket i kirken gjennom snart to tusen år, slik har Kaj Munk levd de siste seks årtier i Norden og helt til verdens ender.²⁹

Martyrtænkningen har især kristne kredse fokuseret på. Den kommer til uttrykk i flere kirker, der har opsat mindetavler, glasmosaikruder m.m., der sætter Kaj Munk ind i en martyr-sammenhæng.

Det gælder Strängnäs Domkirke i Sverige, hvor Kaj Munk er nævnt som én af det 20. århundredes martyrer, i øvrigt sammen med navne som Dietrich Bonhoeffer, Dag Hammarskiöld og Oscar Romero. Og det gælder Lunds Domkirke i Sydsverige, Domkirken i Utrecht i Holland og den lutherske treenighedskirke i Buffalo i staten New York, USA, hvor Kaj Munk er afbilledet i en glasmosaik sammen med Martin Luther King og Jan Hus.

Jeg er enig med Jan Pedersen og i øvrigt også med fhv. provst Carl P. Behrens, der i en artikel, *Martyriet i Kaj Munks sidste trykte prædiken*, skrev:

²⁸ Pedersen, 2004.

²⁹ Pedersen, 2004, s. 9.

Forpligtelsen til at følge i Kristi fodspor, koste hvad det ville, lå dybt i Kaj Munks sind hele livet – og ikke mindst under 2. verdenskrig, hvor han skrev *Niels Ebbesen*. Derfor afviste han også sin gode ven og kollega K.L. Aastrups forslag om at flygte til Sverige. Han forblev i sit kald og sin tjeneste – også da han måtte ofre sit eget liv og blod.³⁰

Kaj Munks digt *Mester med den tunge tornekrone* fra 1921 har rødder i martyrtænkningen. Sidste strofe lyder:

*Mester med den tunge Tornekrone:
"Hvo sit Liv vil bjerge, naar det ej!"
Hjælp mig da trods Præstegaard
og Kone,
Ja, selv Drengene at følge dig.*

Omfattende dansk-norsk korrespondance

KMF har en brevsamling, der viser en omfattende korrespondance mellem Kaj Munk, institutioner, ikke mindst i teater-verdenen, og med enkeltpersoner rundt om i Norge.

Teaterkorrespondancen knytter an til Norges største teatre og handler om kontraktforhold, forslag til ændringer, skuespillere, uenighed – næsten en krig – mellem Nationalteatret og Det Norske Teatret om rettigheden til Munks skuespil og enkelte kommentarer af mere privat art.

Tonen er i alle brevene meget positiv, grænsende til beundring over for Munk, der som person kun møder lidt modstand, når det kommer til hans honorarkrav, der var større end vanligt – og gerne med krav om forskud. Alt juridisk korrekt formuleret ved et sagførerkontor i Ringkøbing – og uden

³⁰ Behrens 2011, s. 24.

vilje til at slække på de økonomiske krav.

Jeg har noteret mig mange varme hilsner fra Norge, små-kommentarer – avisudklip og breve – knyttet til bl.a. *Ordet*, *Kærlighed*, *Sejren* og *Han sidder ved smeltediglen*. Brevene fortjener lidt flere kommentarer og nogle brevcitater er vist også på sin plads – vi nøjes med eksempler knyttet til nævnte skuespil:

Ordet Sigurd Magnusson sender avisudklip til Munk og fortæller om modtagelsen *Ordet*. Folk er “djupt gripne”;³¹ Johan Hauge skriver til Kaj Munk og fortæller hvilken glæde, det har været at spille Johannes og iscenesætte *Ordet*.³² Oskar Braaten sender en hjertelig tak for *Ordet*, som Munk har fremsendt med dedikation og benytter lejligheden til at fortælle, at *Ordet* har gået sin sejrsgang i Oslo og nu har rundet 100 opførelser. Braaten finder, at Munks succes hænger sammen med, at han giver svar på de spørgsmål, som “brenn i hvert menneskjesinn”.³³

Kærlighed Munk interesserer sig for og stiller krav til rollebesætningen på *Kærlighed*, som der er en vis konkurrence om mellem Nationalteatret og Det Norske Teatret. Konkurrencen udvikler sig til en mindre ‘krig’.³⁴ ³⁵ Braaten opfordrer Munk til at sikre, at det bliver Det Norske Teatret, der får retten

til skuespillet.³⁶ Sigurd Magnusson sender Munk et tre siders lang brev med en række oplysninger, der får Magnusson til at spørge, om Munk med de givne oplysninger “er interesseret i at kontrakten for *Kjærlighed* overdrages til Nationaltheatret”. Brevet viser, at såvel advokat som Skuespillerforbundet m.fl. er inddraget i konflikten mellem de to teatre.³⁷ Sigurd Magnusson skriver til Munk, at hans ønske om et honorar på 10% ikke svarer til praksis, der er 8% og begrundet, hvorfor de 8% er acceptabelt. Nationalteatrets antal pladser giver fuldt ud kompensation for de 10%, Munk har en aftale om på Det Norske Teatret. “Alt i alt gitr Nationaltheatret nesten 200% større inntekter ved utsolgt hus enn Det norske Teatret ved utsolgt hus”.³⁸

Sejren Det Norske Teatret har i februar 1936 en længere korrespondance med Munk om *Sejren*. Oskar Braaten telegraferer til Munk: “Kjøper stykket. Send vilkår. Braaten”.³⁹ Munk svarer omgående: “10% stop. Garantium 500 straks stop Premiere inden April stop Hvem har De til Hovedrollen. Munk” Braaten telegraferer: “Vilkår aksepteret. Kansleren Haalund. Premiere før 15.april. Telegrafsvaer. Braaten.” Munks svar: “Vi er enige stop. Jeg sender Brev og Kontrakt Mandag Hilsen Munk”⁴⁰; Oskar Braaten finder *Sejren* “brennande aktuelt”...(). Det har visselig mange sanningsord å segja einstird samtid.”⁴¹ Sigurd Magnusson skriver til Munk og fremfører, at der “strømmer” en levende kraft fra hans skuespil, og at

31 Brev af 14. marts 1933.

32 Brev af 31. februar 1933. Datoen er korrekt angivet, men februar har som bekendt ikke 31 dage! Måske skal datoen læses som 11. februar, lidt utydeligt. KMF arkiv: 38 18 01.

33 Brev af 19. september 1933.

34 Brev af 3. december 1935.

35 Brev af 26. februar 1936.

36 Brev af 28. november 1935.

37 Brev af 18. januar 1937.

38 Brev af 8. juni 1937.

39 Brev af 12. februar 1936.

40 Brev af 15. februar 1936.

41 Brev af 19. februar 1936.

“Seiren” ikke er “mindre heftig i sitt pulsslag...(). Lykkelig den instruktør som skal opleve det som arbeide”. Med en vis bitterhed fremfører Magnusson, at han ikke vidste, at han konkurrerede med Det Norske Teatret om *Sejren*.⁴² Afslutningsvis anfører Magnusson, at der sikkert kommer til at “staa strid om opførelsen” – og deri havde han jo ret; Oskar Braaten er opmærksom på, at *Sejren* er “nekta av censuren i Danmark.”⁴³

Han sidder ved smeltediglen Norske betænkeligheder ved *Han sidder ved smeltediglen* og ønske om ændringer,⁴⁴ da “tida er slik at eg ikkje vil føre teatret upp i unødige vanskar.” Men Munk var ikke interesseret i ændringer og den norske teaterchef, Knut Hergel, accepterer modigt at efterkomme Munks krav. Af en korrespondance⁴⁵ mellem Hergel og landsretssagfører J. Dalgaard-Knudsen, Ringkøbing, fremgår det, at Munk fordrede et forskud fra Det Norske Teatret på kr. 500,00 i forbindelse med *Han sidder ved smeltediglen*.

Brevene fra enkeltpersoner uden for teaterverdenen er takkebreve eller breve, der handler om at få Kaj Munk til at holde et foredrag, tilladelse til at bringe et af hans digte, en anmodning om et interview eller en anmodning om, at Munk vil skrive en artikel til en avis.

Enkelte breve afviger: Der er fx et brev, der giver en grundig beskrivelse af situationen i Norge i foråret 1942, herunder af forholdene i fangelejren Grini, hvor størstedelen af den norske

kulturelite blev indsat. Brevet er en 13 siders sag, som Munk modtog i marts 1942.⁴⁶ Jeg vender tilbage til dette brev.

Der er også et brev,⁴⁷ der kritisk tager afstand fra Knud Hansens⁴⁸ indlæg i *Højskolebladet*, hvor Kaj Munks prædikener er blevet kritiseret. Nogle brevcitater:

Småbreve Blandt en række takkebreve en hilsen fra skuespilleren Harald Stormoen, der skriver til Munk og takker for hans kronik i *Nationaltidende* den 26.2.1937 med overskriften “Teater er Virkelighed”.⁴⁹

Journalist ved Bergens næst største avis, *Dagen*, Ingvar Hagen, skriver⁵⁰ for at få Munk til at skrive en “artikel til vårt julehefte” og noterer et stykke nede i sin henvendelse, at “Deres friske måde å se tingene på i den kirkelige debatt er godt kjent også i Norge.”

Dr. C.V. Lange skriver⁵¹ i egenskab af at være formand for *Studentsamfundet i Norge*, Trondheim, til Kaj Munk og beder ham komme til “Norge i løpet av våren for å holde foredrag.”

Redaktionen af *Fritt Ord* planlægger at udgive et dobbeltheft om “*Norden og krigen*” og vedlægger en liste over påtænkte bidragydere. Munk selv bliver bedt om at skrive om hovedtemaet “Norden”. Målet med julenummeret er at “å vekke folk til nærmere ettertanke over de alvorlige problemer som reiser seg for oss alle i denne tiden.”⁵² Blandt øvrige danske bidragydere er Hartvig

42 Brev af 20. februar 1936.

43 Brev af 24. februar 1936.

44 Brev af 17. marts 1938.

45 Brev af 8. marts 1938.

46 Brev af 17. marts 1942.

47 Brevet er udateret, men skrevet af Kathrine

Berggrav, der var gift med Oslos biskop.

48 Forstander på Askov Højskole, cand.theol.

49 Brev af 6. marts 1937.

50 Brev af 17. september 1938.

51 Brev af 18. december 1938.

52 Brev af 10. december 1939.

Frisch foreslået.

Tidsskriftet *Tidens Tegn* sender Munk et telegram den 9. december 1939 og beder om en artikel "kort eller lang om Norden i dag".⁵³ Artiklen skal leveres senest den 19. december.

Redaktør Carl Just, der er tilknyttet *Morgenbladet* i Oslo er på besøg i Danmark⁵⁴ og ønsker et interview med Kaj Munk, idet han samtidig får fortalt, at Munks digtning "er godt kjent og høit skattet i Norge, særlig i Oslo, hvor bl.a. Deres drama *Ordet* har været opført på Det norske Teatret".

Et brev⁵⁵ til Munk fortæller, at sammen med hjælpepakkerne følger der nogle trykte kort, en lille hilsen "fra det ene Folk til det andet". Borghild Hammerich⁵⁶ vil have Munk til at skrive et digt, der kan stå på kortene: "...et anonymt Digt, uden Politik, men alligevel et Udtryk for forståelse og Sympati, – et Haandtryk fra Land til Land."

Kathrine Berggrav⁵⁷ skriver i et ikke dateret brev, at hun vil, at Kaj Munk skal vide, at hun er forarget over Knud Hansens⁵⁸ artikel i *Højskolebladet*, hvis essens er, at evangeliet ikke er i Kaj Munks prædikener. Modsat finder Kathrine Berggrav anledning til at takke Munk for hans prædikener.

53 Telegram den 9. december 1939. Telegrafstation Ringkøbing.

54 Brev af 7. juni 1940.

55 Brev af 11. maj 1943.

56 Borghild Hammerich (1901-1978) stiftede i 1941 *Den norske damekomité*, kendt som *Danskehjelpen* og var bl.a. aktiv i organisering og forsendelse af pakker med mad til norske fanger i tyske koncentrationslejre. Gift med kontreadmiral Carl Hammerich (1888-1945).

57 Kathrine Berggrav (1883-1949) var gift med Oslos biskop, Eivind Berggrav (1884-1959). Datter af sognepræst Jens Laurits Arup Seip.

58 Knud Hansen var forstander på Askov Højskole, cand.theol.

Brevene har – som det er bekendt – KMF købt af Kaj Munks arvinger. Til dato har brevene (næsten) ikke været anvendt i Kaj Munk forskningen, så her ligger et kildemateriale og venter på en norsk eller dansk forsker.

Blandt de vanskeligheder, der knytter sig til at arbejde med brevene er, at brevsamlingen ikke er komplet. Det skal forstås sådan, at vi har de norske breve til Kaj Munk, som han løbende har arkiveret, men (desværre) ikke Kaj Munks reaktion på de breve, han modtog. Rækken af breve giver dog et indtryk af, hvordan Kaj Munk har svaret på de mange henvendelser, han modtog fra Norge..

Et særligt brev og en særlig historie

Mens jeg arbejdede på dette indlæg modtog jeg en mail fra Jan Pedersen, Norge, indeholdende, hvad han betegner som en særlig historie. ET VERDIFULDT BREV! Gemt, glemt og fundet igen, et forpligtende brev skrevet af en jøde. I får historien i kort form:

Den jødiske rabbiner i Oslo Julius Samuel sendte den 29. april 1938 et brev til Knut Hergel, chef for Det norske Teatret:

Jeg så nylig Kaj Munks hærlige stykke *Han sitt ved smeltedigelen* på det Norske Teatret og vil benytte anledningen til å takke dem for denne seir for teatret, men fremforalt for humanismens idé, som De har vunnet ved å formidle oss denne uforglemmelige oplevelse. Det vilde glæde mig overmåtelig om De skulde finne anledning til å overlevere dikterpresten Kaj Munk min beundrende og ærbødige takk.

Deres hengivne
Julius Samuel Rabbiner for Det Mos.
Trossamfund. Oslo, 29. 4. 38.

Brevet videresendte Hergel til Kaj Munk i Vedersø. Historien har ikke en "happy ending", men tegner et billede af, hvor meget Munks teatervirksomhed betød:

Julius Samuel ble sendt til Auschwitz med skipet "Monte Rosa" 20.11.1942 sammen med 18 norske jøder. Samuel var syg, men ingen jøde fikk legehjelp. Han var på vei til tilintetgjørelse. 5 dage etter ankomsten dør han utenfor barakken etter en hard arbeidsdag, 16.12.41, tre dage før han fylte 46 år.

Mindetaler og rejsebreve

Rækken af mindetaler, rejsebreve m.v. om Kaj Munk med en norsk forfatter bag sig mangler ikke. Kærligheden til Munk var og er stor og kom stærkt til udtryk i de første år efter krigen. Ikke mindst:⁵⁹

Fredssommeren 1945 blev en takkens tid til Kaj Munk. To gange var Norge med i den rette hyldelse til martyren og digterpræsten, først på Universitetets store mindemøde og dernæst ved mindegudstjenesten i Domkirken, Vor Frue Kirke i København. Her nåede Nordens tak udover Danmarks grænser. Samtlige, som var toneangivende i Danmark, var selvsagt til stede, fra kongehus, regering, folketing, universitet og kulturliv. Samtlige nordiske kirker var repræsenterede ved deres biskopper. Selvsagt var det også, at Oslo-biskoppen, Berggrav, holdt prædiken om en Kaj Munk, som

sprænger alle grænser, også de snævre nationale.

Litteraturprofessor Francis Bull holdt en varm og gribende tale ved mindefesten for Kaj Munk på Københavns Universitet den 8. oktober 1945 og som nævnt igen ved en tilsvarende begivenhed den 4. januar 1946 på Oslo Universitet (to-års dagen for mordet på Kaj Munk). Det var i øvrigt ved den lejlighed, at Francis Bull gav udtryk for, at:

Før krigen var Kaj Munk den største og mest berømte dramatiker i hele Norden, større enn vår Nordahl Grieg og svenskernes Pär Lagerkvist.⁶⁰

Meget naturligt fandt Francis Bull ud af at genbruge – har jeg erfaret ved at analysere de to taler – dele af sin først holdte tale. Centralt i de to taler står:

- Munks kamp imod forsigtigheden
- Munks splittede sind – "Kaj Munk havde hatt et splittet sinn", som nu – i alvorens stund blev samlet om det danske folks skæbne.
- Munks litterære kvaliteter og tilknytning til norsk litteratur – Ibsen, Bjørnson m.fl
- Munks diktatorbeundring i 1930'erne, som Bull dog forsigtigt finder "fortoner sig i dag som usunn romantik".⁶¹

Talerne understreger Munks vilje til at støtte Norge, da der var mest brug for det. Som eksempel herpå anføres,

⁶⁰ Pedersen, Jan: *Kaj Munk møtte Hitlers makt med Ordet*. Privattryk (formentlig), Søgne 2011. s. 6.

⁶¹ Pedersen, Jan: *Kaj Munk møtte Hitlers nakte Ordet*. Privattryk (formentlig), Søgne 2011, s. 12.

⁵⁹ Pedersen, Jan: *Kaj Munk er for hele verden*. Munkiana, nr. 43, s. 4.

at Oslo universitets rektor, professor Didrik Arup Seip, som en hilsen fra Danmark, modtog et brev fra Kaj Munk, da han sad som fange på Grini.

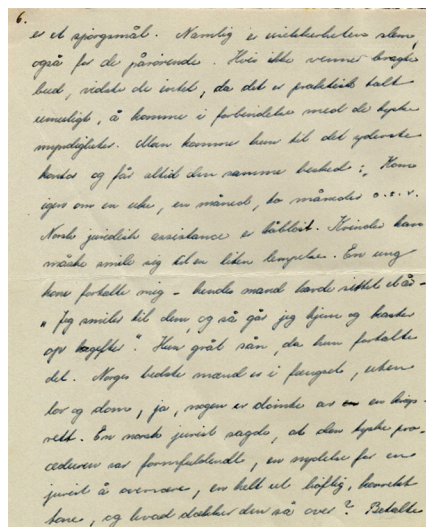
Grini var Norges største fangelejr. 19.247 fanger er registreret. Ca. 5.400 sad her i gennemsnit, de fleste nordmænd, men også andre nationaliteter var repræsenteret. Ca. 40.000 nordmænd blev taget til fange under krigen af besættelsesmagten og deres medløbere (NS).

Munks brev blev læst højt for fangerne "den julekvelden." Videre modtog Seip et eksemplar af prædikensamlingen *Ved Babylons Floder* med en tilegnelse "Til professor Seip i NORGE". Længere nede på siden var der en henvisning til et bestemt skriftsted i *Apostlenes Gerninger*, som fangerne selvfølgelig slog op. Skriftstedet (AP.G. 5,41) lød sådan:

Og de gikk ut av fengslet glade over å være blitt aktet verdige til å gjøres til skamme for det navns skyld.

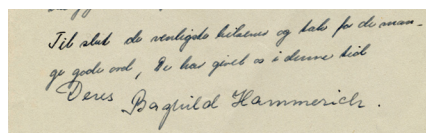
Munks kontakt til og viden om Grini fremgår af omtalte (side 490) 13 siders brev, der var skrevet af fru Borghild Hammerich, som i 1941 stiftede *Den norske damekomité*, kendt som *Danskehjelpen*.

Fru Hammerich var bl.a. aktiv i organisering og forsendelse af pakker med mad til norske fanger i tyske koncentrationslejre. Brevet på 13 sider er fra den 17.3. 1942, stilet til Kaj Munk og giver en skildring af fangelejren Grini. Her skildres hverdagen, trængslerne, mørkearrest, kosten – fra side 6:

Side 6 af Borghild Hammerichs brev.

... Norges bedste mænd er i fængsel, uten lov og dom, ja, nogen er dømt av en krigsrett. En norsk jurist sagde, at den tyske proceduren var formfuldendt, en nydelse for en jurist å overvære, en helt ut høflig, korrekt tone, og hvad dækker den så over? ...

Fra side 13 af Borghild Hammerichs brev.

På side 13 hedder det til afslutning:

Til slut de venligste hilsner og tak for de mange gode ord, De har givet os i denne tid.

Deres Borghild Hammerich.

(Red. De to breve fra Borghild Hammerich, 17. marts 1942 og 11. maj 1943, findes i Kaj Munk Forskningscentrets arkiv under opstilling 32 15 03 og kan læses digitalt på www.kajmunk.hum.aau.dk/show.php?aub=001267342)

Som et lille indskud kan jeg ikke lade være med at fortælle, at den norske forfatter Ronald Fangen i 1945 og 1946 oversatte *Ved Babylons Floder* og *Med Ordets Sværd*. I forordet til *Ved Babylons Floder* skriver Ronald Fangen:

Den første af Kaj Munks prædikensamlinger bliver nu udsendt på norsk, den anden kommer lidt efter nytår 46. De er historiske dokumenter. De har bidraget til at bestemme et folks holdning. Og den holdning, de bidrog til at skabe, har bundet Norge og Danmark sammen i et nyt venskab, som fra Danmarks side har fået gribende udtryk. Den har også skaffet Danmark plads blandt de frihedskæmpende folk. Med inderlig glæde har vi set, at Danmark på norsk initiativ blev indbudt som medlem af San Francisco-Konferencen.⁶²

Bull finder, at det mest gribende vidnesbyrd om Kaj Munks:

følelse for Norge i disse onde år er hans artikel i anledning af Gunnar Reiss-Andersens dikt om Norge, "den store fresken". Diktet ender med å kalle Norge for "et gammelt kunstverk signeret: Gud," og Kaj Munks beundring samler sig i ordene: "Saa nær er Digtet naaet sit Emne, at man sporer noget af samme Signatur under det".⁶³

Bull oplyser, at artiklen er dateret den 3. januar 1944, og var det sidste Kaj Munk skrev.⁶⁴ Et døgn senere blev han myrdet.

62 Pedersen, Jan: *Kaj Munk møtte Hitlers makt med Ordet*. Privattryk (formentlig), Søgne 2011, s. 5.

63 Pedersen, Jan: *Kaj Munk møtte Hitlers makt med Ordet*. Privattryk (formentlig), Søgne 2011, s. 32-33.

64 "Et norsk Digt om Norge", skulle have været

Eivind Berggrav – 1952

Lad os blive lidt klogere på Oslos biskop Eivind Berggrav, lederen af den norske kirkekamp,⁶⁵ ved at høre lidt fra et rejsebrev, han forfattede i 1952.

Eivind Berggrav, besøgte i 1952 Vedersø i Vestjylland. Rejsen var et resultat af en invitation fra Lise Munk til at tale ved et sommerstævne i præstegården. Som en opfølgning på rejsen skrev Berggrav et *Reisebrev til Kaj Munks venner i Norge*, der udkom på Forlaget Land og Kirke, Oslo, 1952.

Berggrav gør det i brevet klart, at Kaj Munk i tide "hadde omvendt sig" og taget afstand fra de "sterke menn". Samtidig vender han sig mod den voldsomme kritik af Munk, der allerede i 1945 kom frem:

i et svensk litterært magasin, hvor Munk på to afgørende punkter ble komplet nedsablet: Hans død var ingen martyrdød, han var ikke et offer for nazismen, han havde snarere burdet stilles for en domstol hvis han enda hadde levet, og blitt dømt for sin diktatorbeundring.

Selvfølgelig til en vis uro og eftertænksomhed hos Eivind Berggrav, der tog til Vedersø ikke blot for at tale den 15. juni (Valdemarsdag), men også for at finde ud af, om Kaj Munk var en "oppriktig kristen" og ikke en "spiller", dvs. "han *spilte* bare prest", som det hed sig i omtalte svenske artikel.⁶⁶

trykt i *Berlingske Tidende* 5. januar 1944.

65 Thorleiv Austad: "Kaj Munk set i lyset av den norske kirkekamp". I *Kaj Munk. Dansk rebel og international inspirator*. Akademisk Forlag 1995.

66 Eivind Berggrav: *Oslo-Vedersø Retur; Reisebrev til Kaj Munks venner i Norge fra Eivind Berggrav*, Forlaget Land og Kirke, Oslo, 1952, s. 7.

Berggravs slutreplik siger det hele: “Jeg landet på Fornebu med en *hel* Kaj Munk i mitt hjerte.”

Berggravs rejsebrev slutter med to vers fra *Hyldest til Norge*, som:

fru Borghild Hammerich hadde hell med å få smuglet inn til meg kort etter. Det er en helt ny variant av de tre vers i *Hyldest til Norge*, men jeg har alltid synes at den siste versjon med bare to vers var den beste⁶⁷

*Ja, vi elsker dette landet,
nabolandet, broderlandet.
Aldrig nogensinde, Norge,
har vi elsket dig som nu.
Skilt, forenet, atter adskilt,
nu i prøvelsen forenet,
skal fra nu af vi to Riger
leve i hinandens hu.*

*“Hvis du saar din sæd med taarer,
skal med frydesang du høste.”
Gyldenhøst skal Norden vinde
af hvad du har saa't med graad.
Du, som var og er vi danskes
andet fædreland paa jorden,
Tak, fordi i dødens dale
du har vist os livets daad.*

Eftermælet

Vi har i Danmark har haft en hed diskussion om Kaj Munk efter krigen. Hans eftermæle har stået til debat og nedgørelse. Men hvordan i Norge? Blev Munk også her udsat for en hetz fra – som i Danmark – den politiske venstrefløj og de kulturradikale?

Munk var i det første krigsår ikke

en person, man i Norge og i den norske kirke havde særligt fokus på. Og det fordi man ikke havde glemt Munks flirt med “de stærke mænd” og de store diktaturstater, Tyskland og Italien. Ej heller var Olleruptalen forsvundet ud af erindringen, og selv biskop Eivind Berggrav var i starten forbeholden over for digterpræsten fra Vestjylland.

Skiftet i synet på Munk kom afgørende med Munks prædikener fra 1942, hvor hans ord nåede langt ud over de vanlige kirkegængere, herunder ind i frihedskæmpernes rækker. Styrken i Munks prædikener var Kristus-troen, der stærkt skinner igennem – og på bedste vis blev forplantet videre til læserne, der kun kunne styrkes herved.

Min pointe: *Det var Munks vedvarende og stærke opmuntring til det norske folk under besættelsen – i kampen for sandhed, ret og retfærdighed udført uden accept af kompromisser – der har givet Munk et sjældent smukt eftermæle i Norge.*

Lad mig citere pensioneret professor Torleiv Austad, Menighedsfakultetet – citatet har jeg fra Jan Pedersen, som har korresponderet med ham om spørgsmålet - :

Der har ikke været nogen BEVISTT kamp mod Kaj Munk som i Danmark. Det ble nok kulturradikalerne som seiret ved å fortie KM. Og Norge hadde nok med å bygge op igjen landet efter krigen. Men KM var jo ikke noe norsk problem!!! Han hadde en utrolig høy stjerne i folket for sin oppmuntring i vår kirkekamp osv. Under krigen + alle godordene han ga oss.⁶⁸

67 Berggrav, Eivind: *Oslo-Vedersø Retur, Reisebrev til Kaj Munks Venner i Norge fra Eivind berggrav*, Forlaget Land og Kirke, Oslo 1952, s. 26.

68 Privat mail til undertegnede den 4. november 2014.

Afrunding

Der har i årene efter krigen i både Norge og Danmark har været en tendens til at marginalisere kristne digtere, hvad bl.a. nordmanden Ronald Fangen har haft øje for. Han skriver – og jeg tilslutter mig:

Det virker som de siste tiders sekttilhængere her i Norden betrakter det som en uforskammethet at kristen tro gjør seg kulturelt gjeldende i kristne land. Slike foreteelser skal slås ned....().Jeg skal bare nevne ett: Den febrilske iherdighet hvormed man i bestemte kretser over hele Norden arbeider på å redusere Kaj Munks betydning som dikter, menneske og eksponent for dansk frihetskamp.⁶⁹

Litteratur

Andersen, Knud Erik: *Den tilsigtede funktion for elevernes karakteropdragelse af religionsfaget i folkeskolen 1780-2010 og af 'Folkekirkens Skoletjeneste' siden ca. 1990*. Ph.d.-afhandling, Aalborg Universitet, 2012.

Andersen, Knud Erik og Jon Høgh: *Der skal komme en stor fredens dag engang. En historie om præsten og digteren Kaj Munk*. Bollerup Boghandels Forlag, 2014.

Austad, Torleiv: *Kirkens Grunn. Analyse av en kirkelig bekjennelse fra okkupasjonstiden 1940-1945*. Oslo 1974.

Austad, Thorleiv: "Kaj Munk sett i lyset av den norske kirkekamp". I *Kaj Munk. Dansk rebel og international inspirator*. Akademisk Forlag 1995.

Aviser: *Jyllands-Posten*, *Nationaltidende*.

Behrens, Carl P: "Martyriet i Kaj Munks sidste trykte prædiken". *Munkiana*, nr. 46, 2011.

Berggrav, Eivind: *Oslo-Vedersø Retur. Reisebrev til Kaj Munks venner i Norge fra Eivind Berggrav*,

Forlaget Land og Kirke, Oslo 1952.

Breve og telegrammer anvendt i denne artikel findes på KMF.

Bull, Francis: "Kaj Munk. Tale ved minnefesten på Københavns Universitet 8. oktober 1945". I *Kaj Munks Papirer 1948*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.

Bull, Francis: *Kaj Munk*. Foreningen Nordens Skrifter, Oslo 1946.

Lings, Jens Kristian: "Kaj Munk lever godt i Norge". *Munkiana*, nr. 48, 2011.

Munk, Arne: "Erindringsglimt skrevet af Arne Munk", i *Ved Julelampens Skær*, Chr. Erichsens Forlag 2003.

Munk Kaj: "En Biskop i Norge". Kronik i *Nationaltidende* den 20.4.1937.

Munk, Kaj: *Danmark*, 1943/ 5. oplag 1961.

Munk, Kaj: *Mindeudgave*, Nyt Nordisk Forlag, 1949.

Munk, Kaj: Uddrag af artikler i *Nordisk Revue* (8), 1942.

Munk, Kaj: *Himmel og Jord*, 1936.

Munk, Kaj: Uddrag af artikler fra *Jyllands-Posten*, årg. 1937.

Møller, Per Stig: *Munk*, Gyldendal, 2000.

Nielsen, Svend Aage: *Kaj Munk: Jeg beder virkelig meget undskyldte...*, Aalborg Universitetsforlag 2014.

Pedersen, Jan: *Kaj Munk møtte Hitlers makt med Ordet*, Stencileret privattryk (formentlig), Søgne 2011.

Pedersen, Jan: "Kaj Munk er for hele verden". *Munkiana*, nr. 43, 2010..

Pedersen, Jan: *Martyren Kaj Munk lever*. Lunde, 2004.

Privat mail fra Jan Pedesen, Norge.

Præsteforeningens Blad 19.9.1949.

⁶⁹ Jan Pedersen: *Martyren Kaj Munk lever*, Lunde, 2004, s. 141.

Styrke- og storhedsideal i Kaj Munks politiske skuespil

Af Mogens Pahuus

Indledning

Kaj Munk formulerede i et brev fra 1926 sin livsanskuelse så kort som dette:

- 1) Det gælder om at være stærk,
 - 2) det gælder om at være god.
- (Bjarke, *Bogen om Kaj Munk* 1946: 126).

Selvom man hertil kan sige, at der dog findes mange forskellige slags positive egenskaber, og at vi dog vurderer mennesker positivt af mangfoldige grunde, så er der måske alligevel en pointe i Munks påstand. For når vi vurderer andre positivt, har vor vurdering ofte en af to former: beundring og kærlighed (holden af), og det betyder, at vi finder det positive på to planer: den anden kan rumme noget stærkt og stort, som vi beundrer, og den anden kan rumme noget godt, som vi holder af eller elsker. Den anden er beundrings-værdig i kraft af styrke og storhed, sin formåen, og er elsk-værdig i kraft af godhed – i form af omsorg for andre, hensynsfuldhed etc.

Både idealerne om storhed og styrke og om godhed og medmenneskelighed spiller en central rolle i de fleste af Munks skuespil.

Man kan videre sige, at det mulige modsætningsforhold mellem de to former for idealer spiller en rolle i både de skuespil, der handler om ”almindelige” mennesker og menneskers hverdagsliv (som det er tilfældet i bl.a. *Kærlighed og Havet* og *Menneskene*), de skuespil, der handler om store mennesker, forstået som åndspersonligheder som Lucretius

og Brandes (således som det er tilfældet i henholdsvis *Fra Tidehvervet* og *I Brændingen*), og de skuespil, der handler om store og indflydelsesrige mænd og kvinder, forstået som personer, der har stor politisk og samfundsmæssig magt, hvad enten det drejer sig om bibelske skikkelser som David (i *De Udvalgte*) eller historiske figurer som Richelieu og mor Sigbrit (i henholdsvis *Kardinalen og Kongen* og *Diktatorinden*) eller det drejer sig om samtidige politiske førerskikkelser som Mussolini og Hitler (henholdsvis i *Sejren* og i *Han sidder ved Smeltediglen*).

Jeg vil nu mene, at mens det er nok så klart, hvad godhed er for noget (både generelt og for Munk), er det mere uklart, hvad styrke og storhed er for noget (igen både generelt og for Munk), fordi styrke og storhed kan antage de mest forskelligartede former. Jeg har tidligere (Pahuus 2008a, 2008b, 2011 og 2012) beskæftiget mig med storhedsidealene i de skuespil, der handler om almindelige mennesker og om åndspersonligheder. I denne artikel vil jeg forsøge en afklaring af storhedsidealene i de politiske skuespil, både de historiske og samtidsskuespillene.

Når jeg før talte om det mulige modsætningsforhold mellem de to former for idealer, må jeg præcisere, at der efter min mening ikke behøver at være tale om en modsætning mellem idealerne om storhed og mod på den ene side og værdier som godhed og kærlighed på den anden side. For jeg mener, at de to sæt etiske fænomener primært hører til hver sit livsområde.

Der findes situationer, hvor mennesker finder sig stillet over for givne udfordringer og opgaver, hvor de

er stillet i alternativet mellem at kæmpe eller at svigte. Det er disse situationer, der først og fremmest appellerer til storhed og mod.

Der findes imidlertid også store dele af livet, hvor der ikke kaldes på disse idealer, men hvor det drejer sig om at finde og efterleve de værdier, som får livet til at lykkes, og det indebærer bl.a. værdier som kærlighed og medfølelse. Men samtidig må det erkendes, at der ofte kan forekomme en spænding mellem de to sæt af værdier. Sagen er jo, at mod og storhed holdningsmæssigt er noget helt andet end godhed og kærlighed. Og sommetider kan det være svært at ændre holdning alt efter situationen. Holdninger er kropsligt forankrede og kan derfor ikke uden videre ændres. Endvidere kan der findes situationer, som på en og samme tid indeholder en udfordring, der appellerer til styrke og handlekraft og som appellerer til at vise kærlighed og tro. Her er modstriden altså uundgåelig. Derfor kan man sige, at der ofte er en uophævelig spænding mellem to poler: den aktivt, situationsændrende, modige indgriben og holden stand, hvortil storheden er knyttet og på den anden side hengivelsen, hvortil godhed og kærlighed er knyttet.

Jeg er kommet frem til, at man kan skelne mellem fire udformninger af idealet om styrke og storhed i de politiske skuespil.

Det kan for det første forstås som et ideal om handlekraft og om viljestyrke og viljens usplittethed.

Det kan for det andet forstås som et ideal om aktiv og kraftfuld selvudfoldelse og selvrealisering, hvor der er tale om, at man har et kald i den forstand, at man er kaldet af sin natur til en bestemt form for indsats. Man kunne

kalde dette et ideal om et subjektivt kald, men der er dog oftest også tale om, at man samtidig er optaget af nogle objektive værdier, dvs. noget for andre værdifuldt.

Og det kan for det tredje forstås som et ideal om at have et objektivt kald, dvs. at bruge sine evner og kræfter i en sags tjeneste, i kampen for at realisere noget for andre værdifuldt.

Endelig findes der et fjerde ideal, som man kunne kalde storheden i det at kunne tage det vanskelige op. Her er der tale om dels evnen til at vente og holde ud, der hvor situationen er vanskelig, dels evnen til at handle resolut, modigt og uselvvisk eller selvopofrende, der hvor situationen bliver ubærlig.

Til belysning af de fire idealer har jeg valgt fire historiske skuespil, nemlig:

En Idealist (første ideal),

Kardinalen og Kongen (andet ideal),

Diktatorinden (tredje ideal) og

Niels Ebbesen (fjerde ideal).

(Andre skuespil kunne have været valgt til illustration af disse fire idealer. Når jeg har valgt netop disse fire skyldes det også, at jeg ikke allerede i mine andre artikler og bogbidrag om Kaj Munk har skrevet om disse fire skuespil).

Hvad angår de nutidige politiske skuespil indebærer styrke- og storhedsidealet, at Munk opstiller en modsætning mellem dette ideal på den ene side og demokratiets idealer på den anden side. Her bliver styrke- og storhedsidealet til et egentligt diktator-ideal. Også dette ideal kan tolkes noget forskelligt, og derfor vil jeg afsluttende og nok så kort behandle de forskellige diktator-ideal, sådan som de forefindes i de politiske samtids-skuespil.

**Styrkeidealet som et ideal om
handlekraft, viljestyrke og
viljens udelthed: *En Idealist***

Der er tre store scener, som i særlig grad kalder på vor beundring for Herodes. Der er for det første scenen med Kleopatra og Antonius, hvor Herodes med sin fysiske og psykiske styrke bedårer Kleopatra og skaffer sig mangt over hende og bruger denne magt hensynsløst til at fremme sine egne mål. Der er for det andet scenen med Octavian, hvor Herodes viser et sådant mod og en sådan stålsat viljesstyrke, at Octavian imponeres og skåner Herodes, selv om han inderst inde ved, at Herodes spiller. Det er endvidere scenen med røverhøvdignen Acrab, hvor Herodes indbyder Acrab til tvekamp og med sin uforfærdethed sikrer sig Acrabs beundring og loyalitet. Og det vi beundrer hos Herodes er netop hans ikke blot fysiske men også åndelige styrke, hans handlekraft og viljestyrke og ikke mindst hans viljens udelthed.

Stykkets titel (*En Idealist*) sammenholdt med stykkets motto (Hjertets Renhed er at ville ét) gør det nærliggende at tolke Munk sådan, at han ser en idealist som en person, der er handlekraftig, som vil noget og som er absolut og upaltet i sin villen og handlen. Nu er det ganske vist sådan, at Munk har hentet sit motto hos Kierkegaard, og det er helt klart, at kun den, der vil det gode ifølge denne, kan opnå viljens enhed. På grundlag heraf tolker Anders Thyrring Andersen (2008) stykket således, at det skal vise, at Herodes hele vejen igennem er en splittet person og at han går til grunde på denne splittelse. Ifølge Anders Thyrring Andersen er Herodes altså slet ikke en idealist, og han står slet ikke for et ideal. Jeg mener her – med Anker Gemzøe i

“Munk og Shakespeare – Tre strategier” (2011), at Thyrring Andersen tager fejl. Munk bruger jo mottoet i bogen *Vedersø-Jerusalem retur* om Hitler, om hvem det her hedder: “De Fortvivlelsens og Handlingens sorte timer (hvor Hitler lod Röhm myrde) gjorde ham – til en Stormand, en Herodes, der ofrer sin Hustru – en af de få, der – vover at leve kun Hjertets Renhed, som er at ville eet” (147). Og han bruger – som Gemzøe også gør opmærksom på tillige ordet ideal i en lignende sammenhæng, nemlig hvor han i artiklen “To Diktaturstaters to Overgreb” *Jyllands-Posten* 1. september 1935 om Mussolini skriver: “Hvorfor gør Mussolini det?” (overfalder Etiopien), og han svarer:

Fordi han har et Ideal: Italien. Og den der for alvor har et Ideal, spørger kun om det og ikke om andet. Han spørger ikke om Menneskeliv, han spørger end ikke om retfærdighed (Munk 1948: 144f).

Hvad er da Herodes’ ideal? Hvad sætter han sin handlekraft, sin viljestyrke ind på? Svaret er, at målet er at ville herske over og have magt over de mennesker, der har undertrykt og forurettet ham og den gruppe, han tilhører. I den forstand er målet at få hævn. Og dette ses virkelig som et ideal. Herodes har Munks tilslutning og sympati, når han siger:

... det fryder mig at hades af jer og
herske over jer, mig, Edom, som
Jakob i over tusind år har holdt nede,
har lagt trælleåg på ...
(229; KMF 79)¹

¹ Referencer som denne til dramaernes replikker skal læses: side 229 i den trykte udgave; replik nr. 79 i *Kaj Munk Studieudgave på Web*: www.kajmunk.aau.dk

og:

... mit mål: at holde herskerstaven
hårdt i en hadet hånd over dette folk,
til jeg dør (230; KMF 79).

Det fremgår også af den positive ladethed i den følgende modstilling mellem Herodes – friluftsmennesket over for Jakob “den dydige mand”, der bedrager Esau og mellem “Ørkenens fribårne lidenskab” over for “købstædernes lurende kløgt” – mellem “magten, den tause, stolte frimodige” over for “retten, den udspekulerede, evindeligt indsigende, snedigt krybende”. At Herodes har et og kun et mål, og at han altså vil et, fremgår meget tydeligt af, hvad han siger til Mariamme kort efter:

... Forstår du det ikke, Mariamme,
du ene, du himmelske, forstår du
ikke, jeg er ond, fordi jeg er stærk,
og jeg er stærk, fordi jeg har et mål:
denne krone ufravristelig om min
tinding. Jeg må ofre alt i verden for
dette ene mål, fordi jeg er mig, fordi
jeg må, hvad jeg vil, fordi jeg vil,
hvad jeg må ...
(237-38; KMF 214).

Storheden i at ville ét indebærer også, at man bruger et hvilket som helst middel. Det er klart, at det kræver klogskab, mod, udholdenhed, og det har Herodes, men det er lige så tydeligt, at det – i verden som den er – også kræver snedighed, bedrag og fuldstændig hensynsløshed i forhold til folk, der er virkelige eller mulige modstandere. Og netop den evne til bedrag og hensynsløshed karakteriserer Herodes. Det viser sig i akt 2, hvor han narrer og overvinder Antonius og Kleopatra og det viser sig i akt 4 og 5, hvor han magter Octavian. Samtidig er det dog klart, at løgn og

bedrag er problematiske midler. At de ikke helt stemmer med storhedsidealet. Derfor siger Herodes også, da Zakarja mod hans påstand om at repræsentere det fribårne over for det bedrageriske hos Jakob indvender, at:

ZAKARJA: ... aldrig så solen større
mester i løgn og list end dig.

HERODES: Tusind års kamp –
tusind års kamp mod en æreløs
fjende – hvem undgår forsimpel i
den? (230; KMF 80-81).

Storhed er der også i Herodes' lidenskabelige kærlighed til Mariamme. Det kan godt være, der var beregning i det, da Herodes giftede sig med en som tilhører det tidligere kongehus, men det er tydeligt, at Mariamme samtidig er hans store kærlighed:

... For du er renhed, du er en
duggdråbe i morgensolen, et smil
i Gud Herrens blik ... (274; KMF
724).

Han siger også lige inden:

... Aldrig har nogen mand elsket en
kvinde så lidenskabeligt helt og rigt
og dybt og stort som jeg dig ... (274;
KMF 720).

Det er da også storheden i hans kærlighed til Mariamme, som har skabt Mariammes kærlighed til ham. Salome siger i den store samtale med Mariamme om Herodes:

... Vild, ja vildere end andre, men
også større og stoltere end andre. Det
er med rette, du elsker ham. Større og
stoltere end alle andre (KMF 571).

Og så svarer Mariamme, at det var det, der var tale om i den først tid. Men nu er det snarere noget andet:

... Det er – er først hans elskov til
mig, den, som jeg ved aldrig kan
svigte, den uregerlige, dog ægte

kærlighed ... (KMF 572).
(og dernæst at Herodes er hendes børns far).

Det er måske mere tvivlsomt, om Herodes' skinsyge er forenelig med storheden i hans lidenskabelige kærlighed til Mariamme. Man kan mene, at der er et element af en indre afmagtsfølelse i jalousien. Men vi må samtidig forstå, at Salome (Herodes' søster) er virkelig god til at gøre Herodes mistroisk og jaloux over for Mariamme, så lad os da godtage hans jalousi som vi også godkender Othellos jalousi, når den næres af en så udspekuleret og ondskabsfuld person som Jago. – Man kan også sige, at det er en meget selvisk form for kærlighed han føler for Mariamme. Den har ikke noget med selvforglemmende kærlighed at gøre – og endnu mindre med en uselvisk kærlighed, har ikke karakter af optagethed af den andens ve og vel. Men det er dog foreneligt med den form for lidenskabelig kærlighed, som kommer til udtryk i et udsagn som dette:

... og du må ikke holde af nogen på
Jorden uden af mig; så hellere ingen,
slet ingen. Du må ingen følelse eje af
godhed uden for mig ...
(238; KMF 214).

Vi kan altså følge Munk i hans opfattelse af storheden hos Herodes et langt stykke. Men også kun et stykke. For det er trods alt for begrænset et mål at ville herske, udøve magt, hævne sig og triumfere. Et kald kan man ikke tale om. Det bliver da også anderledes i de følgende skuespil. Her gælder det, at målet også rummer noget stort og værdifuldt. En anden indvending går på det snævre og helt ensidige i idealet. Det kommer først og fremmest til udtryk i

Herodes' hensynsløshed i forholdet til Mariamme. Gradvist kommer Herodes til at forstå, at hans kærlighed til Mariamme splitter hans vilje. Derfor lader han hende henrette. Nok er han usikker på, om hun har bedraget ham, hans jalousi spiller ind, men det afgørende er, at han ser hendes eksistens som en mulig forhindring for at han kan få opfyldt sit mål. Som han selv siger det i akt 9:

... det er ikke, som dengang min
hustru Mariamme var til, da var jeg
altid angst og forpint og usikker ...
(320; KMF 1333).

Men spørgsmålet er, om det er rigtigt, at kærligheden gør usikker. I alle fald er vi også vidne til det modsatte: Da Herodes skal drage til Octavian og klare denne krisestund i sit liv, hvor han står til at skulle henrettes, da er det hans erfaring, at det er Mariammes trofaste kærlighed til ham og omsorg for hans ve og vel, der giver ham kraft og mod:

... Nu voxed min kraft, nu steg mit
mod (286; KMF 914).

Bevarer Herodes sin storhed også der hvor han lader Marianne dræbe og i tiden derefter? Ja, det mener jeg, skuespillet vil vise. Og nok gælder det, at Herodes rastløse byggeaktivitet giver os indtrykket af en mand, der *også* er så virksom som han er, fordi han vil glemme – især kærligheden til Mariamme. Og nok bliver hans hensynsløshed og dermed hans ondskab større og det vil sige, at hans storhed får mere karakter af en dæmonisk, ja satanisk storhed, men storheden er der – og anerkendes da også af hans nærmeste. Storheden kommer til udtryk i replikker som disse:

... Var jeg ond, så er det min ære og
styrke, at jeg har været det helt (341;
KMF 1562)

og

... Anger! Det er for kvinder og guder
– vi mænd har ære i livet (341; KMF
1564).

Og den kommer også til udtryk hos kongens ven Nicolaus, der ellers før henrettelsen af Mariamme sagde til Herodes:

Fuldbyrder du denne dødsdom, da er du ikke den Herodes, jeg altid – imod så mange andre – har fastholdt min tro på, du er. ... (307; KMF 1151).

Efter at have overværet Herodes' tvekamp med Acrab siger han til Herodes:

Jeg kunne fast hade dig, konge med misundelsens feberhed. Du har den fulde evne, hvor jeg har den halve. Jeg er forsker og tænker, du er digter og helt (KMF 1508).

Og videre:

... Dådens digter og tankens helt i en person, det er den store konge. ...
Jeg hylder dig, Herodes, filosofiens og historiens tjener rækker dig laurbærkransen (332; KMF 1510).

Over for storheden hos Herodes står en anden værdi, nemlig medmenneskeligheden, godheden. Hovedrepræsentanten for denne er Mariamme. Endog over for sin værste fjende Salome, som kun vil hende ondt, viser hun omsorg og medfølelse, da hun mener at forstå, at Salome er fortvivlet og angrer sin ondskab. Denne medmenneskelighedens værdifuldhed viser sig til slut at være den stærkeste. Stærkere end storheden. Men kun stærkere end den storhed, der slet ingen grænser kendte. Når Herodes til slut – om end kun et enkelt moment – giver efter for medmenneskeligheden og tilbyder denne i form af den unge kvinde med barnet, da skyldes det jo kun, at han

gik for vidt, da han dræbte Mariamme for storhedens og målets skyld. Det viser sig jo, at han ikke kan slippe for erindringen om Mariamme. Igen og igen mindes han hende og tiden med hende:

... Herligt at have hellenere og vismænd om sig, i stedet for som i Mariammes tid jøder og kvinder ... (322; KMF 1351).

Han må her overbevise sig selv om at det var rigtigt af ham at dræbe hende:

... Mariammes dødsstund var min sejrstime. Sander du ikke mine ord nu, Nicolaus, du, der dengang stod mig imod som alle de andre? Se, hvor årene siden har været en stigen i storhed, i sindsfred, i lykke! (KMF 1351)

og senere:

... Efter min hustru Mariammes død har jeg vundet mig ti mænds styrke og hundredes forstand; hun forvirred min rådsnarhed og forkvakled min kraft; men nu er jeg fri og fro og stærk – aah! (KMF 1405)

Her taber han pokalen, og det viser jo, at han ikke er udelte, men splittet. Da han taler med røveren Acrab viser det sig, at han også er bundet til de medmenneskelige værdier:

... Du foragter kvinder, fordi de skaber de hjem, du selv er en frugt af – fordi de føder og fostrer livet og tvinger i vildene smerter jorden bort fra at dø ... (329; KMF 1448).

Han kan ikke glemme Mariamme. Da han skal fejre den lykkelige udgang på kampen med Acrab, siger han:

... Men den, jeg kan beundre er ikke født, og den som jeg elsker, er – naa, hvad er det for tanker efter en sådan sejr? ... (333; KMF 1511).

Man må sige, at Herodes ender i et

monomant storhedsvanvid. For at fastholde en sådan monomani må han fortrænge noget elementært, som hører den menneskelige natur til: medfølelse, medleven, godhed. Og netop fordi det er noget fundamentalt kan det ikke helt fortrænges, men sætter sig igennem – bag om ryggen på Herodes, og derfor både skåner og tilbeder han moderen og barnet – om end kun et kort øjeblik.

Sammenfattende mener jeg altså, at vi faktisk – med Munk – beundrer handlekraft, viljestyrke og viljens udelthed som sådan. Men derfor er det ikke givet, at det er et ideal, der kan placeres så centralt som Munk gør det: det gælder om at være stærk, ligesom det gælder om at være god.

Man kan for det første sige, at styrke er et ideal, som primært hører hjemme i en bestemt type situationer, nemlig de situationer, hvor noget står på spil – ens eget liv, ens egen identitet og lykke, andres ve og vel – og hvor der derfor appelleres til en aktiv, situationsændrende, modig indgriben og holden stand.

For det andet er styrke et ideal, som aldrig kan stå alene men som forudsætter, at man stræber mod gyldige eller værdifulde mål. Og målene kan være mere eller mindre værdifulde. For Herodes gælder det oprejsning og hævn. Sådanne mål kan i givne situationer have en vis gyldighed. Men i almindelighed er de dog for selviske til at have nogen særlig værdi. Det ser ikke ud til, at Munk er klar over dette i *En Idealist*.

For det tredje kan et ideal om styrke og storhed ikke stå alene. Selv om det kombineres med ophøjede mål, så gælder det fortsat, at det ikke

kan udstrækkes til at være det eneste livsideal. Da antager det karakter af det monomane, af galskab. Men det mener jeg til gengæld nok Munk er opmærksom på i *En Idealist*.

Samtidig kan man imidlertid ikke undgå i stigende grad at undre sig over, at Herodes – efter henrettelsen af Mariamme – vedblivende fremstilles som præget af storhed. For det første optræder han i stigende grad grusomt. Første gang vi hører om en egentlig grusomhed er da han giver besked om at sendebuddene fra Octavian skal hugges ned bagfra. De har udtrykkeligt bedt om at måtte blive hugget ned forfra, hvis de skal dræbes. Han fornedrer dem ved det han gør – aldeles uden grund. Det er folk af ære, og hvis han har sans for ære (og det har han, hvis han har storhed), da må han også respektere andres ære. Og endnu mere grusom er han over for Mariamme – forud for henrettelsen af hende. Han bringer skam over hende ved at beordre hende til at blotte sig i fremmede mænds påsyn. Han håner hende for ikke at være så skøn som hun var det i sin ungdom og han er helt ligeglad med hendes bøn om at tage hensyn til hans og hendes børn. For det andet er der et element hos den aldrende Herodes man kan undre sig noget over – nemlig det sadomasochistiske. I slutningen af 9. akt er det påfaldende, hvordan elskov og død og lidelse kobles sammen af Herodes:

... og jeg kan ikke favne og dræbe
hende – den eneste – nok ... (335;
KMF 1517).

Jf. også:

... min længsels kærlighed og min
bryndes had (334; KMF 1511).

**Storhedsidealet som et ideal om
selvudfoldelse, det subjektive kald:**

Kardinalen og Kongen

Styrke og handlekraft kan være af to slags. Der kan på den ene side være tale om noget blot viljesmæssigt, hvor man i kraft af det greb om sig selv og den beherskelse af sig selv, som ligger i ordet viljestyrke og i det at ville noget, sætter noget igennem, om nødvendigt ved at presse sig selv til det yderste. Og det kan på den anden side være en kraftfuldhed, der har sin basis i noget mere dybtliggende og oprindeligt, nemlig hvad vi kunne kalde kraft og trang til selvudfoldelse, til at virkeliggøre sine evner og kræfter, altså en form for vitalitet.

Naturligvis kan de to ting være forbundet på den måde, at viljestyrken er forankret i den naturgivne vitalitet, men hvis der ikke er en sådan forbindelse, da har vi noget, som er mindre stort, nemlig enten en viljestyrke, som har en tendens til at blive forceret og dermed både kan gå skævt og gå i stykker, eller en vitalitet, der let svigter, hvor den møder store udfordringer, fordi den ikke er forbundet med evnen til viljesmæssigt at holde ud, der hvor den naturlige kraft og lyst er udtømt. Et sådant ideal om styrke og storhed finder vi udformet i skuespillet *Kardinalen og Kongen*, hvor det er kardinal Richelieu, der legemliggør dette ideal.

Det skal her indskydes, at idealet om kraftfuld selvudfoldelse og selvudvikling her også er forbundet med et element af det ideal om storhed som et objektivt kald, som vi først skal behandle senere. Det objektive kald forstået som mål og værdier, som har betydning for andre.

I *Kardinalen og Kongen* er dette

mål fædrelandet, men målet er ikke nærmere beskrevet ved henvisning til de værdier, der er knyttet hertil, og derfor er det objektive kalds-element ikke det afgørende.

Lad mig begynde med en redegørelse for handlingen i dette ikke særlig kendte skuespil. I første akt møder vi Richelieu som biskop i Luçon. Allerede af hans første replik fremgår det, at han er en meget ærgerrig mand, idet han drømmer om at blive førsteminister hos den regerende dronning i Frankrig, Marie af Medici. Og faktisk kommer han et stykke af vejen i løbet af første akt. Han opsøges nemlig af en general Birabeau, som har bortført en ung pige, Marie de Rohan, fordi hun efterstræbes af Luynes, som er ven med kongen, der kun er dreng endnu og som derfor helt kontrolleres af dronningen. Richelieu forstår, at han kan tækkes dronningen ved at beskytte Birabeau og Marie mod Luynes (og kongen), og det gør han derfor. Samtidig bliver han forelsket i eller betaget af den unge Marie.

I anden akt, hvor Richelieu er flyttet til Louvre og fungerer som højt betroet minister for enkedronningen, men dog underordnet førsteministeren, den italienske marchal, kommer det til en egentlig magtkamp mellem kongen og enkedronningen. Kongen og Luynes planlægger at rydde marchallen af vejen og selv overtage styret sammen med enkedronningen, og de lykkes med planen. I denne situation sørger Richelieu for at sikre sig Luynes venskab og derfor kan han bevare sin position. Det mål kan han dog kun nå ved at give sin elskede Marie til Luynes.

I tredje akt tilspidises magtkampen mellem enkedronningen og kongen, og det ender med kongens sejr. Undervejs har enkedronningen forsøgt at skaffe sig af med Richelieu ved at få ham gjort til kardinal med sæde i Rom, men det lykkes for Richelieu at alliere sig med kongen. Også i denne akt ser vi, at ærgerrigheden og magtkampen kræver, at kærligheden ofres. Her er det frem for alt hertugen af Montmorency, der i sin kamp for de fædrelandske idealer lider nederlag og skal henrettes og må se i øjnene, at han med sin kamp for sine idealer har ødelagt livet for sin elskede hustru. Richelieu har dog stor medfølelse med ham og sørger for, at han får en sidste nat med sin hustru.

I fjerde akt møder vi den detroniserede dronning og Marie de Rohan, som er blevet en ganske anden, fordi Richelieu i sin tid ofrede hendes kærlighed. Begge deltager de ivrigt i magtkampen allieret med ærkebiskoppen og forsøger at få magt over kongens sind ved at indgyde ham mistillid til sin unge kone, med hvem han nu har fundet den gensidige kærligheds lykke. Igen er det altså kærligheden, der ofres på magtkampens alter. Men Richelieu kommer dem i forkøbet, ved at bruge deres list på en endnu snedigere måde og opnår herved at befæste sin position og få større indflydelse endnu.

De næst tre akter – 5, 6 og 7 – udspiller sig på greve D'Alemcourts slot. Her når magtkampen et højdepunkt, idet endkedronningen, den forvandlede Marie, ærkebiskoppen m.fl. prøver at vælte Richelieu. De får hjælp hertil af Richelieus ældste ven, pater Joseph, som vil frelse sin bedste vens sjæl fra dens

fortabelse, som han mener magtkampen fører denne ud i. Men Richelieu sejrer.

Til slut – i akt 8 – møder vi den døende Richelieu. I syner møder han mange af de mennesker, hvis skæbne han har været bestemmende for, men den eneste, han virkelig angår at have gjort skade, er Marie de Rohan. Han føler, at det er hans skyld, at hun er blevet forvandlet fra at være en ung, uskyldig elskende kvinde til at være en fordærvet intrigant. Djævelen tilbyder ham da at frelse både hendes og Richelieus egen sjæl, hvis blot Richelieu vil give ham Frankrig. Men det afslår Richelieu:

... Med kongen for Frankrig til døden
og Frankrig ud over den (KMF 1385).

Nu til en nærmere analyse af det styrke- og storhedsideal Richelieu repræsenterer. Richelieu er først og fremmest en uhyre begavet mand med talent for både rent åndelige og mere politisk-udadvendte bedrifter. Han bliver tidligt kendt ved pavehoffet for en bog og han bliver lige så kendt for sit verdslige styre som biskop i Luçon. Han føler sig også selv draget både mod en gerning i den store verden (at blive førsteminister i Frankrig) og mod et åndens storværk: "Fik man skabt blot et sådant åndsværk (som det musikstykke han netop har hørt) kunne man vel opgive det andet?" (det politiske) (KMF 43). Han er så at sige kaldet til noget stort af de evner han har. Evner som kræver, at de udfoldes. Men han føler også, at han har et andet kald, nemlig fædrelandets vel. Det er dette kald han taler om, hvor han til broderen siger:

... Byg din vilje på tro på dit kald,
trods så alt og sejr! (291; KMF 89)
og på sit dødsleje:

Franskmænd af liv og død! Så skønt
et land blev os givet. Det fortjener
at elskes med sønnens ømhed og
elskerens stolthed, at lydes til armod,
lemlæstelse og død, at tjenes til
selvudslettelse... (382-83; KMF 1385).
Og det er det, han taler om i sin store
tale, der hvor han har forpurret attentatet
mod sig selv. Hvor han taler om Frankrig
som:

... hjemsted for nøjsom udholdenhed
og letsindig overflod, artighed, der
strømmer fra hjertet, og stolthed,
der har nok i sig selv, vid, som kun
sandheden er hellig, fromhed, der
skaber helte af pigebørn, tapperhed,
rede til selv for en gestus at sætte
livet på spil ... (KMF 1175).

Og det er ikke et snævert chauvinistisk
fædrelandsideal, for Frankrigs valg-
sprog er:

... "Med Frankrig for verden" ...
liggende værdigt mellem store lande,
venligt midt mellem små, med
panden i nordens klarhed og barmen
i sydens sol blev Frankrig kaldet
til at være hjerne og hjerte i den
verdensdel, der er verden. ... (368;
KMF 1175).

For Richelieu smelter de to former
for kald sammen – det subjektive
kald (egne evners udfoldelse) og det
objektive kald (fra åndsværdier og
fra samfundsmæssige værdier som
fædrelandet og dets dyder). Sml. hans
tale til enkedronningen i akt 3:

... tag ikke mit livsværk fra mig,
kald det hovmod af mig, vanvittig
ærgerrighed, jeg ved ikke selv, kan
ikke skille, hvor meget jeg vil det
for Frankrigs skyld, hvor meget for
min. Jeg ved kun, det er min ånds liv;
begå ikke mord på ånd, vis nåde mod

den, der beder for mere end sit liv
(332; KMF 636).

Over for kaldet står lykken. Lykken for
en selv og andre er imidlertid en værdi,
som ikke kommer på højde med kaldet.
Det er spændingen mellem kaldet og
lykken, kardinalen og kongen taler om
i slutningen af tredje akt, hvor de to i
fællesskab har grebet magten. Kongen
siger her:

... vi, der tror, vi har fået et kald, vi
ved, vi dermed har fået noget finere
end lykke. Den ønsker vi os derfor
aldr – sjældent. Lad de andre have
den! (333; KMF 655)

en diskussion som Richelieu afslutter
med udsagnet:

Så begynder da vi to på det tunge
dagværk at ofre lykke – vor og
andres – for at være tro i kald (334;
KMF 673).

Også kærligheden ofres på kaldets alter.
Men den erotiske kærlighed bliver som
den højeste form for lykke det sværeste
at ofre og dog er det ofte nødvendigt. –
Kardinalen ofrer sin kærlighed til Marie
de Rohan og hendes kærlighed til ham
– for kaldets eller for Frankrigs skyld.

Det kan Marie til syvende og sidst godt
forstå kan være nødvendigt, men hvad
hun ikke kan tilgive ham er, at han
aldrig ville fuldbyrde (legemligt) sin
kærlighed til hende, da det var muligt
for dem at have et sådant forhold, fordi
han – som katolsk præst – følte sig
forpligtet af sit løfte om cølibat. Da han
spørger Marie i den store opgørscene i
akt 7, hvor hun sammen med de andre
har forsøgt et attentat mod ham, om
hvorfor hun har hadet ham gennem tyve
år, svarer hun:

... Og det spørger du om! Jeg kunne slå dig i ansigtet. (Gør det). Al min friske unge kærlighed bød jeg dig. Dag og nat kom du til mig kyssed og knuged mig, men hver gang kvindens helligste vilje i mig drog dig mod lejet, holdt du igen og veg ud (371; KMF 1220).

Det er imidlertid ikke blot lykken og kærligheden, der må ofres for det subjektive kalds skyld. Også noget af det, som de fleste ser som noget centralt i kristendommen må ofres. Pateren forråder Richelieu (sin bedste ven), fordi han vil frelse hans sjæl fra verdsligheden. Og Alphonse tænker på samme måde. Begge skelner de mellem livet "i og for verden" og livet "i og for Gud" (374; KMF 1264). – Men Richelieu tænker anderledes. For ham er der to måder at leve kristent på:

... Lad dem plapre og plante [bede og arbejde i klosteret], hvem Gud gav evne for *det*, og vil de andet, er det synd. Men den som Gud gav evne til at sko heste og smede sværd og plovjern, – hvis han vil plapre og plante, så er *det* synd" (77; KMF 1290).

Richelieu ved, at har han:

spændt hver evne Han [Gud] gav mig, til det yderste for at udfylde den plads, han bød mig stille mig på" (377; KMF 1296)

og at Gud derfor i det hinsidige vil sige til ham:

... Du gode og tro tjener, du var tro over meget, jeg vil sætte dig over mere. Gak ind til din Herres glæde ... (KMF 1298).

Samtidig med at Richelieu må være hård for at kunne være tro mod sit kald,

er han på ingen måde følelseskold – hverken i sit forhold til de nære andre eller til andre, hvis skæbne han får i sin magt. Han nærer dybe følelser for sine venner – pater Joseph og den forstyrrede bror Alphons ("Alt hvad jeg ved om venskab ved jeg fra Jer to her" (300; KMF 95). Og han nærer dybt kærlighed til Marie de Rohan – en kærlighed, der bar både en legemlig side og en åndelig. – I forhold til andre er han i høj grad medfølelse og deltagende. Han ender således med at lade tyven løbe (i første akt), ikke mindst fordi han har agtelse for tyvens mor, der ikke vil løskøbe sin søn ved opgive sin protestantiske tro. – Godt nok siger han til kongen, da de to sammen har taget magten:

At vi uden sideblik til gængse forestillinger og menneskelige følelser: Medlidenhed, billighed, frygt, ære – at vi uden noget andet hensyn end klogskabens går frem mod det mål, vi er enige om (334; KMF 664)

men han er medfølelse og hjælpende, hvor det er muligt.

Richelieu er ikke blot menneskelig i sine følelser. Han er også menneskelig på den måde, at han i givne situationer ikke kan undgå at blive svag og bange. Da han erfarer, at alle har sammensvoret sig mod ham – endog hans tidligere elskede, Marie og hans bedste ven, Joseph – er han ved at bryde sammen. Kun blæresmerterne bringer ham til fornuft og besindelse igen. Og så får han styrke og koldblodighed og snuethed tilbage. Og det er det han vinder på – sin udstråling af magt.

Sammenfattende må det siges, at Richelieu repræsenterer en langt due-

ligere form for styrke og storhed end Herodes. For det første er selvvirkeliggørelse – som noget i sig selv værdifuldt – et meget mere værdifuldt ideal end viljestyrke og viljens udelthed, som primært har værdi som middel. Og for det andet har Richelieu underordning af andre værdier under selvvirkeliggørelsesidealet (og den mere objektive værdi som Frankrigs lykke udgør) primært omkostninger for ham selv (med undtagelse af Marie de Rohan).

**Storhedsidealet forstået
som det at følge et objektivt kald:**

Diktatorinden

Når man både viser styrke og handlekraft, hvor denne styrke og handlekraft udspringer af selvudfoldelsestrangen, trangen til selvvirkeliggørelse gennem udfoldelse og udvikling af alle ens evner og kræfter, og samtidig er optaget af at bruge sin styrke og handlekraft til at realisere mål, som rummer noget for andre værdifuldt, da kan man tale om det ideal, der ligger i at have et kald.

Der er noget værdifuldt der kalder på en, kalder på ens indsats, ens styrke og handlekraft, samtidig med at man er kaldet af sine egne anlæg og kræfter til at virkeliggøre – udfolde og udvikle – disse. Dette ideal indoptager de to foregående: Man kan sige, at vi ikke kan andet end yde styrken og handlekraften – som sådan – beundring, ligesom vi heller ikke kan andet end se den vitale selvvirkeliggørelse som noget højt værdifuldt, men de mest beundringsværdige skikkelser er dog de personer, der bruger deres styrke og handlekraft og deres selvvirkeliggørelse i nogle værdiers tjeneste. Selv den blot fysisk stærke person kalder på vor

beundring. Og det gør den i åndelig henseende stærke og handlekraftige person også. Det samme gælder den person, der tro mod sig selv bestandig er til i selvudfoldelse og selvudvikling. Men den for alvor beundringsværdige person sætter sig samtidig værdifulde mål, vil bidrage til det fælles bedste. Dette er det mest fyldige og gyldige storhedsideal, som vi her skal se fremført i skuespillet om mor Sigbrit og Christiern den anden: *Diktatorinden*.

Mor Sigbrit er – som kongens nærmeste rådgiver – optaget af folkets ve og vel. Det er ikke folket eller fædrelandet i abstrakt forstand det gælder. Det er de enkelte menneskers ve og vel der optager hende. Det er ikke bare “sundhed i samfundet” (342; KMF 486), det gælder. Det er også retfærdighed. Da Christiern – på et tidspunkt hvor han er træt af at være konge i et rige præget af glimresyge, pengestræb og liderlighed – i en samtale med hende siger:

Riget! hvad angår riget mig?
svarer Sigbrit:

Hvad riget angår kongen? Sålænge
der er uret at afhjælpe, må det være
stort at have magt ... (331; KMF
298-299).

Her er Sigbrit optaget af ikke blot landets eller nationens eller Nordens bedste (ensartet lovgivning for alle tre lande, handlen med Tyskland, renovationsvæsenet, redningsvæsenet langs kysterne, en opdagerfærd til Grønland), men også af “det store samlede lovkompleks om bøndernes frihed og undervisning” – af at “borger og bonde virkelig frigøres” (341; KMF 461 & 464). Og hun er optaget af denne sag på en så total måde, at hun er villig til at ofre ikke bare livet for det, men

også lykken. Som hun et sted siger til kongen:

Vore planer om retfærdighed og sundhed i samfundet, er det bare et tidsfordriv for os? eller er det noget, vi *vil*? vil, sådan at det er det, vi er til for? så vi kan ofre ikke blot vort liv for det, men også, hvad der er langt sværere: vor lykke ... (342-43; KMF 486).

Og Sigbrit går jo så langt som til at ofre sin egen datter – og dermed sit livs lykke – for almenvellet. – Da den forhenlevende ærkebiskop Gustav Trolle over for mor Sigbrit udvikler sine drømme om både sin egen og landets storhed, viser det sig tydeligt, at det ikke er den ydre storhed, det fælder for hende, men den indre storhed, som er knyttet til kampen for retfærdighed og trivsel for de små i samfundet. Trolle siger:

... Fru Sigbrit, hvad er det for lapperier, I og kongen spiller Jer tid med? At gøre det lidt rart for fæstebønder og blikkenslagere, er det mål, der er Jeres ånd værdige? Brug tropperne fra Stockholm mod Nordtyskland nu. England har Danmark et gammelt krav på. Så har vi et verdensrige. Kald så Christiern for kejser og gør mig til Nordens pave og giv mig den nye kejsers søster til ægte (348-9; KMF 566).

Og Sigbrit svarer, at hun vil tænke over hans dristige tanke, men her er det så karakteristisk, at hendes første tanke gælder de undertrykte ve og vel:

... Kirkegodset kunne man give bønderne til deling, og Nordens pave kunne kongen selv være (349; KMF 569).

Man kan naturligvis i høj grad sætte spørgsmålstegn ved, om det objektive kald nogensinde kan berettige, at man ofrer en uskyldigs liv for sagens skyld, men det står fast, at mor Sigbrit er besjælet af en stor og ædel kaldstanke.

**Storhed som det at kunne tage det
vanskelige og lidelsesfyldte op:
at udholde og at handle resolut,
hvor situationen bliver ubærlig:**

Niels Ebbesen

I *Niels Ebbesen* konfronteres de idealer om storhed, vi hidtil har set udfolde sig med et ganske andet ideal om storhed. Hvor Grev Gert står for styrke og handlekraft som sådan, der står Niels Ebbesen for det at kunne tage det vanskelige og lidelsesfyldte op. Her bliver det tydeligt, at storhed er et ideal, som først og fremmest er relevant i bestemte typer af situationer, nemlig der hvor situationen kræver først udholdenhed og evne til at vente og dernæst kræver resolut handling, når der ikke findes nogen anden løsning.

Grev Gert repræsenterer som sagt idealet om handlekraft og viljestyrke. Haase siger om ham:

... For jeg kender manden. Jeg har lagt min hånd i hans hånds jerngreb, jeg har set ind i gløden i hans øjnes mørke. Den mand er uovervindelig. Og selv overvinder han alt. For han er den nye tid (225; KMF 137).

Vitinghofen står på tilsvarende måde for dåden og handlekraften:

... Husk jeg er soldat. En soldat kan ikke være ledig. Hans liv er dåd (233; KMF 204).

Niels Ebbesen står for det første for evnen til at udholde og vente:

Vi må regne med, at det går imod svære tider. Jeg har den tro, at hvis vi vil, kan vi hævde os uden våben, måske bedre end med. Lad det da ske! Lad os lyde. Og ellers passe vort arbejde og gennem alt, hvad der kommer, blive ved at være, hvad vi nu engang er (228; KMF 167).

Sml. også: "Men Niels Bugge har ikke lært sejhed af livet endnu" og:

Ja, jeg tror, lærken skal synge og bønderne skal pløje holstenerne ud af landet. Jeg tror det, og Gud hjælpe mig til at blive ved med at tro det (241; KMF 305 & 309).

For det andet er det evnen til at handle og sætte sit eget liv på spil, når det bliver nødvendigt. Det er ikke en situation man selv søger eller skaber. Det er når man er hårdt presset og ikke ser nogen anden udvej:

Man går jo og venter, frugten skal falde ned af sig selv. Og nu han blev syg, nu tænkte jeg – – – men det varer for længe med at vente og vente. Nu får vi ryste træet ... (246; KMF 386).

Ligesom to former for storhed stilles over for hinanden, således modstilles også to holdninger til kampen og krigen. På den ene side hyldesten til den, som udtales af Grev Gert:

... Af mænds blod skal mænd leve. Jeg føler mig ung igen. Et opvæld af skjulte kræfter gennem legem og sjæl. Dåd ligger foran mig. Erobring på erobring. Verden skal skrike i krampe og vakle i blod, til den stille lægger sig lydig i mine hænder ... (253; KMF 524).

Hvorimod Niels Ebbesen kan sige:

... Se Niels, krig kan betyde så mange ting, noget med ære og

storhed og nytids skabelse, det ved jeg nok; men den betyder i hvert fald, Niels Bugge, sagde jeg, at jeg og mine fæstere skal have arme og ben hugget af og aldrig kommer til at gå bag plov eller le mere, at vore hjem går op i luser, og vore kvinder og børn må løbe over i skoven og gemme sig blandt ulvene i håb om, at de er menneskeligere end menneskene. Du er ung og synes, jeg er fej og forræder. Kald mig det kun. Men alt, hvad der har med krig at skaffe, skyr jeg og flyr jeg, så længe jeg bare kan ... (KMF 142).

Vi finder fuldstændig samme modstilling af storhedsidealer i *Før Cannae*. Fabius forudser om romerne, at:

... de taber og de flygter, og de er til latter for verden og uden ære og ved selv knap ud eller ind. Kun eet ved de: Ikke at de er udvalgt af skæbnen og kåret af guden og opfyldt af kaldet og alt sådan noget fint noget; nej, bare det, at de vil holde ud, *den* enkle visdom, der har gjort dem til herre over folkeslagene (KMF 96).

Og vi finder også her den samme modstilling af hyldesten til kampens på denne ene side og den nødtvungne kamp på den anden side. Den fremgår af den markante slutningsreplik. Efter at Fabius har foreslået Hannibal, at de to sparer verden – underforstået for krigens rædsler, og Hannibal hånligt har afvist dette forslag med sit "Haa!", siger Fabius (og her er regibemærkningerne vigtige):

(rejser sig brat, med helt forandret mæle, næsten ungt, siger han hårdt, knapt, koldt): Så kondolerer jeg dig med sejren i morgen

(Og hans fodtrin lyder som en hær på march) (301; KMF 98).

Idealet om den stærke mand i de samtidspolitiske skuespil

I Villy Kuhn, som er hovedpersonen i *Operationen* og den længere version af samme skuespil *Villy Kuhn af Donland* finder vi en form for styrke og storhed, hvor det alene er handlekraften og viljestyrken der ses som noget idealt. Villy Kuhn er kongens rådgiver og førsteminister og som sådan skaffer han sig absolut magt. Han bliver diktator. Han har ingen som helst tiltro til demokratiet og det har han ikke, fordi han ikke har nogen "tro på menneskene", ingen tro på almindelige menneskers evne til at løfte sig over deres egne behov. Derfor kan og skal de ikke være med til at styre helheden. – Nok har Villy Kuhn et mål – nemlig fædrelandet og samfundets bevarelse og trivsel – men det er helt underordnet i skildringen af Villy Kuhn. Her det alene styrken og handlekraften, der fokuseres på.

Det samme er tilfældet i *Fugl Fønix*. Den stærke mand – på sin vis også en diktatorskikkelse, der i dette stykke svarer til Villy Kuhn er Rubesiens repræsentant ved fredsforhandlingerne efter verdenskrigen, Marchanel (modelleret over Frankrigs Clemenceau), hvis mål det er at sørge for, at modstanderen og taberen i verdenskrigen (hvis kejser på et tidspunkt dukker op ved fredsforhandlingerne) sættes ud af spillet og permanent undertrykkes. Over for ham står på den ene side Donlands repræsentant Sperazio (modelleret over Englands Lloyd George), som er ikke så lidt af en opportunist, og frem for alt Novaliens præsident Allan (modelleret

over USAs Wilson), der står for retfærdighed og medmenneskelighed. Marchanel har samme foragt for folket, som Villy Kuhn. Nok er fædrelandet hans ideal, men fædrelandet er ikke identisk med folket. Kærligheden til fædrelandet er denne kærlighed til en bestemt plet på jorden. – Fædrelandet er da heller ikke det centrale for hverken Villy Kuhn eller Marchanel. Det er kampen, udfoldelsen af magt. Det bliver klart i Marchanels slutreplik:

... Den evige fred! Nej – evig panik.
Se den hoben dernede! Kan de
pege på 3 bare 2 i hvem det ikke vil
gibbe ved et tilbud på penge, elskov,
ordener og rang? Høhø orrrch, så
længe der er lommer og kvinder og
knaphuller til i verden, vil der også
--- være slagsmål og strid mellem
mænd. --- Og det er godt således.
For så længe der er kamp og sejre og
død på jorden, er jorden god og livet
livet værd (KMF 340 & 344).

Der er al god grund til at tro, at Munk mente sådan, da han skrev dette stykke. Det er helt i pagt med hans storhedsideal i *Operationen* og i *En Idelist*. Nok er der et islæt af Det nye testamente i den politik Allan står for, men Munk tror ikke på, at en sådan politik lader sig praktisere i denne verden.

Det mærkelige er nu, at selv om Munk i de historiske skuespil har udviklet andre og mere gyldige idealer om styrke og storhed, så holder han i de samtidspolitiske skuespil fast ved tanken om at selve handlekraften og den udelte vilje er det afgørende. Der ser man tydeligst i skuespillet *Fru Koltchak*, fra 1934, som hverken har været udgivet eller opført.

Her står den demokratiske, fredselskende og socialt engagerede ministerpræsident fru Koltchak over for dels sønnen Sargon, som efter at have deltaget i verdenskrigen er blevet kommunist, dels over for sin udenrigsminister baron Wittersdorphe. Vi får umiddelbart sympati for Sargon, for selv om han vender sig mod demokratiet og tislutter sig "et hemmeligt pari af kommunistisk tilsnit" (KMF 219) til fordel for et diktatur (bl.a. med følgende begrundelse: "Måske er også folket vildledt og ved ikke, hvad det bør ville" (KMF 436) men hans mål er folkets trivsel. Hans indvending mod moderen og hendes socialdemokratiske vej er "at en arbejderminister lever midt imellem arbejdsløshed og krise, udbytning og svindel" (KMF 352).

Vi får endnu større sympati for fru Koltchak. Hun vil – ifølge stykket – forene arbejdet og kapitalen – for at fremme menigmands trivsel, og hun er utrættelig i sine bestræbelser for at fremme samtalen og samarbejdet. Lige så utrættelig uselvisk er hun i sin kamp for freden. Hun er fuld af fortrosthed og mod, da hun føres bort for at blive henrettet, for hun tror (fejlagtigt), at freden er sekret. Dvs. hun handler helt uselvisk.

Baron Wittersdorphe derimod får vi fra første færd antipati imod. Han er falsk, for så vidt han foregiver at arbejde for fred, men gør det modsatte og for så vidt som han foregiver at elske fru Kolchak, uden at der er nogen som helst dækning for det. Han bedrager uden betænkning. Fx sikrer han sig gennem bedraget overfor kongen kommandoen over militæret og bliver derved i stand til at gennemføre

et nazistisk kup (efter det han står for betyder det "frem mod jøderne, frem mod bankerne" (KMF 464)). Sit ideal formulerer Wittersdorphe på et tidligt tidspunkt således:

... Dåden, modet, der vover *alt*.
 Viljen der tvinger sig frem ad sin triumfvej af blod og gråd og virker det store og samlede (KMF 69).

Her lyder det, som om der skal være et stort mål ("det store og samlede"). Men det er ikke tilfældet. Og det kan man stadig tro, når man læser:

... kun den der er skrupelløs stærk, formår at samle et folks vilje i tro og til dåd (KMF 383).

Men senere i dramaet lyder det:

... Og den der har den stærkeste vilje, har retten til at regere.
 ... retten og pligten, ja, til at tage kommandoen ... (KMF 520 & 522).

Stykket udmunder i baronens fuldstændige triumf med henrettelsen af både Koltchak og Sargon. Undervejs har prinsessen (som efter kongens død bliver dronning) først tilsluttet sig Sargon, men da denne viser svaghed, ender hun med – efter først at have villet skyde baronen – at føje sig efter hans vilje og slutte sig til ham.

Når det gælder de samtidspolitiske skuespil er det først i *Sejren*, at vi møder en diktator, for hvem det ikke kun gælder handlekraft og styrke. Aleksi har et kald: kampen for at bringe ikke blot fædrelandet men også – og først og fremmest – de fattige i Italien på fode, at forbedre livsvilkårene for menigmand. Krigen accepteres som et middel hertil. Også i *Han sidder ved Smeltediglen* er det kun Hitlers tilhængere som fx

Dorn, for hvem idealet kun bliver en dyrkelse af den fysiske kraftudfoldelse – dyrkelse af “Odin og de andre gamle vikingekanutter” med Beugels ord (KMF 352). Føreren selv har højere og ædlere mål. Selv Beugel siger jo om ham: “Jeg regner ham for så nær ved at være en Gud som det er muligt, når han dog blot er et menneske” (KMF 364).

Noget andet er det så, at Munk kunne være så forblændet af diktatorskikkelser som Mussolini og Hitler (og så dårligt informeret om deres faktiske mål og handlinger), at han kunne tro, at de stod for de trods alt mere nuancerede idealer om storhed, som han tilskrev dem. Og noget helt andet igen er da også, at Munk kunne have en så umoden politisk dømmekraft, at han kunne forkaste demokratiet til fordel for diktaturet. Alt i alt må man sige, at de samtidspolitiske skuespil er langt den svageste del af Munks dramatik.

Er der tale om en udvikling i Munks syn på idealet om styrke og storhed?

Det vil være fremgået, at jeg betragter det ideal om styrke og storhed vi mødte i *En Idealist* og i de fleste af de samtidspolitiske skuespil som det mest primitive og mangelfulde af de behandlede idealer.

Det er videre blevet klart, at idealet om storhed som selvvirkeliggørelse (det subjektive kald) bliver endnu dueligere, når det forbindes med indsatsen for at virkeliggøre værdifulde mål (det objektive kald), og at dette sker i højere grad i *Diktatorinden* (fra 1937) end i *Kardinalen og Kongen* (fra 1929).

Det vil endelig være fremgået, at jeg betragter det fjerde ideal som

et vigtigt korrektiv til den hyldest til kampen og krigen, som karakteriserer Munks skuespil frem til begyndelsen af fyrreerne. Derfor kan man tale om en vis udvikling fra 1923-24 (hvor *En Idealist* blev skrevet) til 1942-43 (hvor *Niels Ebbesen* blev afsluttet og hvor *Før Cannae* blev skrevet).

Samtidig må det imidlertid siges, at Munk fra 1929 (hvor *Kardinalen og Kongen* blev skrevet) til begyndelsen af 40'erne (og her inddrager jeg også Munks journalistik) bliver ved med også at hylde det simple ideal om handlekraft og viljestyrke og det mere end problematiske ideal om kampens og krigens værdi samt det endnu mere problematiske ideal om diktaturets værdi (over for demokratiet). Ja, så sent som i 1941 forsvarer han i skuespillet *Kongen* krigen (mod venderne), selv om man havde kunnet forhandle sig frem til sine mål. Absalon siger (med sin forfatters fulde tilslutning) til kong Valdemar:

... I spidsen for os, dine mænd, vil
du storme byen, slå ned for fode
og stikke i brand og ile til skibene,
springe om bord og styre støt mod
de fjendtlige flåder, og vi skal hugge
os igennem eller fange den død,
vort land kan leve på, århundreder
længere end på vore liv
(274; KMF 177).

Her har vi ganske den samme opfattelse af krigen som i avisartiklen “To Diktaturstaters to Overgreb” i *Jyllands-Posten* 1. september 1935 (trykt i *Himmel og jord*, s. 152-156):

Det vand, som stormen aldrig
pisker, gror til med andemad. Og
krigen er orkanen [min kursivering].

Skæbneløst er det menneske, priggivet forfaldet det samfund, der aldrig oplever gru (154).

Man kunne måske forsvare en sådan opfattelse forud for den første verdenskrig. Men efter den første verdenskrigs erfaringer med moderne krig burde en sådan opfattelse være utænkkelig.

Man må også sige, at ideerne om det objektive kald i slutningen af 30'erne og i begyndelsen af 40'erne forenkles til et ideal om fædrelandet, uden at det bliver klart, hvilke værdier, der er tale om i "fædrelandet". På tilsvarende måde synes det kristne (hvortil godhed og kærlighed for Munk er knyttet) at blive forenklet forstået i denne periode, således at man med fuld ret kan sige, at det for Munk i de sidste år gælder "Gud, konge og fædreland". Endelig må man sige, at hvor Munk tidligere så en spænding mellem de to sæt idealer (storhed contra godhed), så har han nu en – forenklende og primitiv – tendens til at harmonisere de to idealer. Han kommer til at tænke om troen på Gud som en særegen form for kraftfuld handling og han kommer til at tænke om Jesus som en særegen slags hero.

Munk bruger også udtrykket "nederlagsstor" om Jesus i et digt af samme navn, trykt i digtsamlingen *Sværg det, Dreng* fra 1941 (53). Strofe to lyder:

*Golgamester, du den Evigstærke,
kom og bortvej
al vor Respekt for den med Kainsmærke
dyrtkøbte Sejr.
Lær os at regne kun for Skam den Ære
hvormed de dækker Blodets sorte Spor,
og som du at være
nederlagsstor.*

Det er den samme tanke, som får Munk til i en af sine sidste prædikener – Prædiken i Vor Frue Kirke, Københavns Domkirke 5. december 1943 ("Kaj Munks sidste prædiken i København") – at betegne "martyrsindet" som det næst dyrebareste efter Kristus selv.

Marc Auchet, som har peget på denne form for storhed i sit review af min artikel, mener, at denne storhed skal opfattes som "Guds kraft som fuldendes i menneskets skrøbelighed". Jeg er helt enig med Marc Auchet i, at der i selvopofrelse er tale om en form for storhed. Jeg har selv i min bog *Sandhed og storhed* skelnet mellem ydre storhed og indre storhed og har her skrevet: "Storhed er primært en indre sjælelig storhed og storsindethed. Det er noget indre, der er tale om, når man fx siger, at der er storhed i den måde, et menneske tager imod genvordigheder og lidelser på, eller når man siger, at noget er stort tænkt eller stort gjort, eller når man siger, at en person ser stort på noget (altså ikke er smålig)" (Pahuus 1999: 76). Et eksempel på denne form for storhed finder hovedpersonen i Henrik Pontoppidans *Lykke-Per*, da han efter sin mors død gør sig hendes livsholdning klar for sig selv: "I en gammel værkbruden præstekones lignelse havde der åbenbaret sig for ham en kraft, mod hvilken selv en Cæsars vælde nu syntes ham fattig og ringe, en kraft og storhed i lidelsen, i forsagelsen, i opofrelse" (ibidem s. 76).

Jeg er ganske enig i, at også dette er storhed. Men jeg mener ikke, at denne form for storhed spiller nogen særlig rolle i de politisk-samfundsmæssige (og samtidspolitiske) skuespil, som jeg her har behandlet. Når det gælder den

storhed, man finder i almuespillene og i skuepillene om de store åndspersongigheder, spiller opofrelses-storheden derimod en betydelig rolle.

Når det gælder bedømmelsen af Munks politiske skuespil eller diktator-skuespillene generelt kan man modstille de to opfattelser, som findes i dels Knud Hansens lille bog fra 1942 *Forkyndelsen i Kaj Munks forfatterskab* og Nøjgaards lille bog fra 1947 *Munk og diktatorerne*.

Knud Hansen karakteriserer Munks tilværelsesforståelse som først og fremmest præget af dyrkelsen af idealisten forstået som heroen: "En Idealist er et menneske, der i blind hensynsløshed styrer frem mod sit mål, der er hans ideal, uden at regne med menneskeliv eller retfærdighed eller andre hensyn". Og han siger, at "styrke og storhed er det afgørende træk i Munks hero-dyrkelse" (15).

Jeg har i det foregående forsøgt at vise, at det dog kun er i *En Idealist* og i de fleste af de samtidspolitiske skuespil, at Munk har så unuanceret et ideal om styrke og storhed. Men jeg mener, at Knud Hansen har ret i sin påstand om at det for Kaj Munk, "der lever i en stadig beundring for stordåd og heroer, kan have sine vanskeligheder at få dette stordådssværmeri til at stemme sammen med en mere borgerlig-kristelig moralisme, som han også vedkender sig". Blot vil jeg her indvende mod Knud Hansen, at Munks ideal om godhed ikke altid har karakter af "borgelig-kristelig moralisme". Knud Hansen kan også et vist stykke have ret i, at når kristeligheden og heroismen dog alligevel skal samstemmes, sker det ved, at kristeligheden ifører sig den

heroiske positur. Dog mener jeg ikke, at denne karakteristisk har gyldighed for Munks tænkning om kristendom i hans dramatik som helhed, men den forekommer mig at slå til, når man ser på dramatikken fra sidste halvdel af 30'erne og begyndelsen af 40'erne.

Derimod mener jeg, at Nøjgaard tager grundlæggende fejl, når han om diktator-skuespillene siger, "at de skal aftvinge os respekt, samtidig med at vi skal frastødes af dem" (11) med præciseringen, at "han (Munk) fængsledes af deres (hovedpersonernes) viljeskraft og handlingsduelighed, men frastødtes af deres hensynsløshed og lovløshed" (9). Det viser sig da også, at det – også for Nøjgaard – er så som så med Munks afsky for og gys ved disse personer, når Nøjgaard citerer Munk for om Eyvind Johan Svendsens Herodes at sige: "Endskønt et menneske af løgn og mord, et *menneske* just var du" og "trods ofres skrig og dødens dunst vor afsky for dig tabtes i din *smerte*".

Nøjgaard kan også godt selv se, at fx kardinal Richelieu ikke forkastes i skuespillet, men med en noget ejendommelig begrundelse: "Selv udøvere af så rædselsfuld en gerning som hans kan stå i et guddommeligt kald og kan der også være frelse for" (15). Ligeledes kan Nøjgaard godt se, at "det er tydeligt nok, at vi samtidig skal betages af den frygtelige storhed, af deres viljes sluttethed, af den uafvendelige skæbnetragik i deres livsgang" (11), og at der er en virkelig og ikke bare tilsyneladende spænding mellem værdier som storhed og godhed: "Det må endda siges, at medens deres skæbnebestemte storhed og magtfuldkommenhed, deres dæmoniske

selvherlighed er udsat for fuldt orkester, så gør de magter, hvorfra dommen over dem udgår: samvittigheden, kærligheden, Guds ord sig kun gældende som en svag baggrundsmusik, der blot nu og da trænger igennem”. Paradoksalt fortsætter Nøjgaard så på følgende måde: “Måske kan det dog siges, at denne næsten hemmelige melodi netop derved får en særlig foruroligende og iørefaldende karakter. Læseren og tilskueren spørger uvilkårligt sig selv, om det ikke er i disse toner, skuespillenes egentlige ærinde kundgør sig” (11-12).

Det mener jeg ikke, læseren og tilskueren gør. Lige så lidt som jeg mener at hverken læseren eller Munk fælder dom over disse personer: “Alle Munks dramaer indeholder en dom over de store kraftmennesker. De vækker afsky.” (10).

Denne tanke om, at der fældes dom over – sker en forkastelse af – disse heroer (omfattende også de figurer som Nøjgaard kalder kulturheroer (Lucretis i *Fra Tidehvervet* og Krater i *I brændingen*) samt de stærke “sognekonger” (Mikkel Borgen i *Ordet* og Alma Jensen i *Havet og Menneskene*) videreføres i øvrigt i Per Stig Møllers bog *Munk*.

For Munk er godhed en central værdi. Men styrke (og den hermed forbundne storhed) er også en central værdi. Og for Munk er den sidste ikke – dybest set – underordnet den anden. Det skulle være klart ud fra analyserne i denne artikel.

Litteratur

Af Kaj Munk:

Vedersø-Jerusalem retur, 1934, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, København.

Sværg det Dreng, 1941, Nyt Nordisk Forlag

Arnold Busck.

Diktatorinden i *Cant og andre skuespil*,
En Idealist i *Pilatus og andre skuespil*,
Før Cannæ i *Egelykke og andre skuespil*,
Kardinalen og Kongen i *Kærlighed og andre skuespil*,
Kongen i *Egelykke og andre skuespil*,
Niels Ebbesen i *Egelykke og andre skuespil*,
Operationen i *Pilatus og andre skuespil*,
 “To Diktaturstater to Overgreb” i *En Digters Vej og andre Artikler*,
 alle *Mindeudgave*, 1948-9, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, København.

Om Kaj Munk:

Andersen, A. Thyrring, 2008: “Idealistens ikke-eksistens. Kierkegaard-inspirationen i *En Idealist*” i Nygaard Andersen, H. og T. Austad (red.): *Kaj Munk. Opgørets dramatiker*, Forlaget Anis, København.

Bjarke, R., 1946: “Jacobs kampen” i *Bogen om Kaj Munk, skrevet af hans Venner*, Westermann, København.

Gemzøe, A., 2011: “Munk og Shakespeare – Tre strategier” i Auchet, M. og A. Gemzøe (red.): *Kaj Munks dramatik i teaterhistorisk optik*, Aalborg Universitetsforlag.

Hansen, K., 1944: *Forkyndelsen i Kaj Munks forfatterskab*, Povl Branners Forlag, København.

Møller, P. S., 2000: *Munk*, Gyldendal, København.

Nøjgaard, N., 1948: *Kaj Munk og diktatorerne*, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.

Pahuus, M., 1999: *Sandhed og storhed*, Gad, København.

Pahuus, M., 2008a: “Fra Tidehvervet” i Nygaard Andersen, H. og T. Austad (red.): *Kaj Munk. Opgørets dramatiker*, Forlaget Anis, København.

Pahuus, M., 2008b: “Kærligheds-tankens og storheds-idealet. Kristendomsopfattelsen i Kaj Munks dramatiske værker”, i *Munkiana*, nr. 38, Kaj Munk Selskabet.

Pahuus, M., 2011: “Den ibensenske tematik i Kaj Munks dramatik” i Auchet, M. og A. Gemzøe (red.): *Kaj Munks dramatik i teaterhistorisk optik*, Aalborg Universitetsforlag.

Pahuus, M., 2012: “Menneskesynet og de centrale livsidealer i Kaj Munks dramatik”, i *Munkiana*, nr. 50, Kaj Munk Selskabet.

Jon Høgh: Kaj Munk i tiden. I og omkring 1936 Brændende Europa, diktatorerne, Oxford-bevægelsen, reformationsjubilæum, børnebog	5
Svend Aage Nielsen: Korrektioner til udsagn af og om Kaj Munk	11
Bog anmeldelser:	
Jens Kristian Lings: Anmeldelse af: Per Stig Møller: <i>Aldrig skal Danmark dø – Kaj Munks avisdigte 1940 og censuren</i>	15
Jens Kristian Lings: Anmeldelse af: Arne Munk: <i>Etatsråden</i>	16
Forskningsartikler:	
Søren Daugbjerg: Munk talte formentlig med Wested ved Camillas begravelse	19
Per Stig Møller: Af en ung hjælpepræsts breve	26
Knud Erik Andersen: Kaj Munk og Norge – Norge og Kaj Munk	40
Mogens Pahuus: Styrke- og storhedsidealer i Kaj Munks politiske skuespil	56